

Kun József

Mária tanító néni

Az élete úgy kezdődött, mint a többi gyermeké: született, járt, tanult, és sokat játszott, de az ő gyermekkorában mégis lényegesen különbözött a legtöbb mai gyermek életvitelétől. Korlátlan szabadságban élt, és egy olyan szép vidéken, ahol az útvonalaktól alig egy kőhajításnyira erdők koszorúzták mindenfelé a falvakat, s a mi szülővároskánkat is, Belényest. Persze ez a „kőhajításnyira” inkább olyan mesébe illő távolság volt, csak a legerősebb mesehősök tudták volna ennyire elhajítani a köveiket, mint ahogy a román népmesék hősei is óriási szálfákat görbítettek meg, hatalmas sziklákat porlasztanak össze rettenetes ökolcsapásaikkal - ezen a vidéken.

Szóval voltak ott még gyönyörű legelők és szántóföldek is az erdős hegyek és dombok alatt, között, vagy a vizek mellett és fölött: mindegy, hogy hol, de voltak, mert Isten úgy akarta, hogy a Fekete-Körös felső szakasza az ország egyik legszebb és legváltozatosabb vidéke legyen.

A gyermek Mária élete úgy összefonódott ezzel a vidékkel, mint a levél a hozzátartozó fával, a fű az életet adó földdel és annak minden növény- és állatvilágával. Ebből a kapcsolatból táplálkozott élményeinek jelentős része, s az itt élő magyar és román nép életének istenfélelmen alapuló békés harmóniája ugyanúgy hozzájárult emberségének alakításához, mint a szülőföldnek nevezett vidék.

Mária pedig növekedett testben és értelemben egyaránt, leleményessége és talpraesettsége figyelmet keltett nemcsak a családjában, hanem a szomszédaikban is, s ha nagyon őszinte akarok lenni, talán nem is volt olyan ember a mi kis városnegyedünkben, aki fel ne figyelt volna ügyes mozgására, észjárására, számos viselt dolgára. Ezt bizonyos fokig szégyenkezve kell elmondanom, mert Mária egy évvel fiatalabb volt nálam, de édesapánk mégis őt bízta meg mindig, hogy csekély megtakarított pénzünket a bankba vigye, már óvodás korában, mert én egyszer alaposan levizsgáztam.

Történt pedig, hogy édesapám borotváját nekem kellett elvinnem a borbélyához, hogy megfenje, s mikor hazafelé tartottam, megcsodáltam a borotva fényes szépségét olyannyira, hogy szinte remegő kézzel tettem vissza a tokjába, értékét találgatva. Biztosan megérne száz lejt is ez a gyönyörű borotva, hogy megörülne édesapám, ha egy hasonlót találnék hozzá, két szép borotvája is lenne. Eldobtam a borotvát néhány méterre, és lassú léptekkel közeledtem hozzá, hogy örüljek az elképzelt szerencsémnek. Kivettem a tokjából, és majdnem összeestem. A borotva eltörött. Sírtam bánatomban, és azon töprengtem, hogy világgá kellene mennem. Mit mondjak otthon? Mivel is kezdjem? Sohasem tudtam leplezni a vétkeimet, a lelkiismeret-furdalásom ezt nem engedte. Édesapám az első pillanatban átröngenezett éles tekintetével, s épp olyan remegő kézzel vette ki a borotvát a tokjából, ahogyan én belehelyeztem.

Eljátszottam a becsületesemet a családban. Korábbi tekintélyem a felére csökkent, s a Máriáé ugyanennyit növekedett.

- Mindig mondtam, hogy az anyádra ütsz - mérgelődött apám -, olyan lágy vagy, mint ő, elmélázó, még a menésed is olyan, mint az övé. Egy gyermekem hasonlít hozzám, Mária, őt akárhová el lehet küldeni, a jég hátán is meg fog élni.

Mária valóban az édesapámra hasonlított. Olyan fürge volt a járása, megbízható a memóriája, s ha fejben kellett számolni, a nyomába se állhattunk.

Már az óvodában is szívesen szerepeltették, táncoltatták, rokkó babát játszott. S hogy milyen hamar megtanult románul, arról jobb nem beszélni, mert az összehasonlításból megint csak az derülne ki, hogy itt is mennyire lemaradtam.

A kézimunkázás nem férfias foglalkozás, erről nyugodtan beszélhetek. Olyan asztalterítők és gobelinek kerültek ki a keze alól, hogy akármerre néztem a lakásunkban, mindenütt az ő dicsőségét láttam.

Ami sok, az sok. Én már nem is számítok? Az egész világ csak körülötte forog? Tudja meg hát mindenki, hogy a házimunkáért nem lelkesedett Mária; a középső húgom, Eta mindig lepipálta. Ő mosogatott, takarított, az ablakot tisztította, úgy nézett ki már kisiskolás korában, mint egy mindenese, s ha a parancsolgatását is bekalkulálom, hát egy kész kis háziasszony.

És mit csinált Mária Biharfüreden! Hát nem azért vitték fel a havasokba egy egész nyárra, hogy tejjel és mézzel, túróval és erdei gyümölcsökkel felhizlalják egy kicsit? De annyit ugrált ott is, hogy mindössze egy fél kilót hízott, s ki tudná azt kiszámítani, hogy mibe került minden felszedett dekája!

- Fogd meg a sárkány farkát, és el ne engedd, amíg nem szólok! - parancsoltam neki, hogy el ne bizakodjék, s a tekintélyemet valamelyest megtarthassam, de azt is olyan ímmel-ámmal csinálta, mint aki semmibe se veszi a férfiúi méltóságot.

És a privát németórák ki miatt maradtak abba Varga tanító néninél? A szüleink azt akarták, hogy az első iskolai években tanuljunk meg németül, s amikor már két szót tudtunk, hogy mi a „ház”, meg mi a „nyúl”, Mária sírva jelentette ki édesanyáknak, hogy ő az ilyen házat meg az ilyen nyulat nem szereti. Nem is mentünk több órára.

Mária tudott kötekedni, s ha látta, hogy mérgelődöm, pukkadózott tőle, s miután ezt rendszeresítette, szemmel láthatóan hízott is egy kicsit, én meg arányosan fogytam. Isten ments, hogy szándékosságra gondoljunk: de egyszer úgy vettem be a gilisztás horgomat a Kis-Körösbe, hogy a hátam mögött álló Mária arcába akadt, s miután a horgot már kihúztam, a giliszta még mindig ott ficánkolódott a bőre alatt, hogy a halak majdnem utána ugrottak. Hát nem Isten intése ez? Meg az, hogy egy kerékpár elütötte. De ez már sokkal később volt, s a homlokán a nyílást két kapoccsal fogták össze.

Bele is pusztulnék, ha nem mondanám el az egyik kisiskolás esetünket:

Második osztályos voltam már, Mária pedig utánam kullogott a tudományos ismeretszerzésben, az első osztályba járt. Már az első tanítási héten levizsgázott előttem. Mikor kiléptünk reggel az „utcaajtón” - természetesen: előbb én, az idősebbik -, szándékosan nyitva hagyta az ajtót mögöttünk.

- Miért nem csukod be? - kérdeztem.

- Csak nem képzeled, hogy én fogom betenni utánad az ajtót!

- Na nézd már, a kis cserebogár! Az i betűt sem ismered, és micsoda szád van! Azt képzeled, hogy még mindig az óvodában vagy?

Másnap kiugrott előttem az ajtón, amire nem is számítottam, és elvárta volna, hogy én csukjam be. Azért sem! Nyitva hagytam én is.

Édesanyánk figyelte a jelenetet - amint kitudódott, a tegnapit is -, kijött, és betette utánunk az ajtót.

A következő napon majdnem szétcibáltuk egymást az ajtónál, s mivelhogy erősebb voltam, sikerült elsőnek kilépnem. Persze hogy nyitva hagyta az ajtót.

Szüleink megtárgyalták az ismétlődő esetet, és határozatot hoztak: szétverik rajtunk a botot, ha a buta játékot továbbra is folytatjuk.

Amilyen pukkancs volt a húgom, képes lett volna elvállalni a verést, hogy valami módon érvényt szerezzen az akarátának velem szemben. Másrészt: én nagyon félttem az ilyen botos verésektől, túl szenzibilis voltam, ezért úgy határoztam, hogy hátul megyek ezután, s be fogom tenni az ajtót. Többnyire úgy csináltam, hogy megigazítottam a cipőfűzőmet - ami hibátlanul meg volt kötve -, előnyt adva neki a kilépésre. Vagy: direkt rosszul kötöttem meg a cipőfűzőt, hogy indokolt legyen a leállásom. Olyan diadalmasan előzött meg, s akkora kárörvendő mosollyal, hogy díjnyertes fényképsorozatot lehetett volna készíteni róla.

Csak egy mód maradt számomra, amivel visszavághattam:

- Tudod, vacak húgocskám, hogy mit tanultunk tavaly az iskolában? Persze hogy nem tudod, hiszen taknyos óvodás voltál még, nem taknyos iskolás. Hát azt tanultuk, hogy: „okos enged, számár szenved”. Jól jegyezd meg! Majd ti is tanulni fogjátok. (Csak azt nem tudtam, mikor.)

Ami igaz, igaz: nem láttam rajta nagy szenvedést, de én napról napra emésztettem magam.

Azért fel tudtam használni őt is bizonyos esetekben néhány hasznos dolog elvégzésére. Például sikerült megértetnem vele, hogy a tanító bácsi nádpálcája túl hosszú a tanulók létszámához viszonyítva, nem fogy el soha, s ezért jó lenne, ha levágnánk belőle naponként körülbelül egy centit úgy, hogy hamarabb jönnénk fel reggelenként egy fél órával, s nem látna bennünket senki. Azonnal kapható volt rá, ahelyett, hogy lebeszélt volna. A pálcát naponként megrövidítettük, s bekentük a végét hamuval, hogy ne látszódjék a vágás.

Nem tudtuk megőrizni a titkot, mert Bedő Jóska egyszer rajtakapott bennünket, s ezen úgy segítettünk, hogy őt is bevontuk a csínytevésünkbe. Megegyeztünk, hogy naponként felváltva rövidítjük meg a botot. Így is nehezen fogyott. Bedő Jóskának jó ötlete támadt: vágjunk bele a botba egy kicsit középen, de olyan finoman, hogy ne lehessen észrevenni, s akkor egy nagyobb verésnél kettétörik. A Benedek Jani verésekor tört ketté, a többiét elviselte.

Nagyon csalódnék, ha az elmondottak után még mindig kételye támadna valakinek Mária megítélésében, de azért még elmondok egy esetet, s ezáltal pontot is teszek az i-re:

Rokonok érkeztek hozzánk váratlanul Nagyszalontáról: Rusz Laci bácsi és Kenéz Pista bácsi. Isten kerékpáron vezérelte őket hozzánk, igazi felnőtt kerékpáron. A szobaablakunk alá támasztották a járműveket, és nagy beszélgetés kezdődött el a szobánkban. Elhatároztuk Máriával, hogy nem szalasztjuk el a nagy lehetőséget, mindenképpen megtanulunk most kerékpározni.

Számba vettük az áhított járműveket. Nem voltak újak, de jó állapotról tanúskodtak, különben nem is bírták volna ki a 60-70 kilométeres köves utat; betonút még Belényes és Nagyvárad között sem volt abban az időben, nemhogy Szalonta felé lett volna. Átvizsgáltam előbb az egyik, aztán a másik kerékpárt, s mintha a Pista bácsiét valamivel jobbnak találtam volna, a festése is újabbnak tűntette fel.

Máriának az volt a véleménye, hogy a Laci bácsi kerékpárja jobb, mert az több strapát kiállt, a lámpája is jobbnak tetszett neki. Erre számíthattam volna, mert ő mindig sokat adott rá, hogy legyen egy külön véleménye, lehetőleg az enyémmel homlokegyenest ellenkező. Már sajnáltam, hogy nem a Laci bácsi kerékpárjára szavaztam, de akkor meg a Pista bácsié tetszenék neki. Elhatároztam, hogy próbára teszem:

- Húgocskám - mondtam -, a Laci bácsié csakugyan jobb. Úgy látom, a küllője vastagabb valamivel, meg nézd ezt az ülést: szélesebb, kényelmesebb.

Tudtam, hogy valótlan, amit állítok. A küllők azért látszottak vastagabbnak, mert több por rakódott le rájuk, az ülés pedig a használat folytán laposodott el kissé.

A húgom nem helyeselt. Meglepte a gyors átállásom, és azon törte a kis fejét, hogyan bújhatna ki a közös vélemény alól.

- Azért jobb a Pista bácsié - bizonygatta -, mert egyenesebb a kormányja, meg nem látszik benne semmi nyolcas. A láncról nem is beszélek. Az sem olyan kopott.

Ezt olyan magabiztosan mondta, mintha sohasem lett volna ellenkező véleménye. Azt hittem, hogy leharapom a fejét. Na megállj, te kis haszontalan, most végképp túljárok az eszeden! Ráültem a Laci bácsi kerékpárjára, megfogózva a nyitott ablak szárnyában, és megringattam magam rajta. Ugyanezt tettem a másik kerékpárral is.

- A kérdés eldőlt! - mondtam, végső állásfoglalást érzékeltetően. - Úgy érzem, hogy ezt a biciklit direkt nekem szabták ki, talán még aludni is tudnék rajta. Erre szavazok - mármint a Pista bácsiéra.

- Hiszen még biciklizni sem tudsz - fölényeskedett Mária -, hogy beszélhetsz akkor alvásról is!

Megülte a bicikliket ő is, és vállalva minden szemtelenséget, kimondta legújabb véleményét:

- A Laci bácsi biciklije minden pénzt megér. Olyan szilárdan ül az ember rajta, mintha szobor volna. A másik meg recseg. Ha nekem adnák, ezt választanám.

Tessék most már véleményt mondani! Na nem a kerékpárról, mert az már nem érdekes. A húgomról kérem a véleményt.

Kihasználva a vitatkozásunkat, kisebbik húgom, Zsazsa, a hátsó kerékpárhoz merészkedett, és csengetett egyet, nagy megbotránkozásunkra.

- Gyerekek, a biciklihez nem szabad nyúlni! Haza szeretnénk menni rajta!

Ezt Laci bácsi kezdte, és Pista bácsi megerősítette.

Egyszerre förmedtünk Zsazsára, én meg Mária:

- Ki mondta, hogy csengess, te kis szerencsétlen! Elzavarnak bennünket innen temiattad!

- Most hogy fogja elvinni Józsi az egyik biciklit, hogy megtanuljunk rajta? Állandóan figyelni fogják ezután!

Ezt megint Mária eszelte ki.

- De jópofa vagy! - vicsorítottam rá a fogamat, mert nem kiabálhattam, hogy meghalják bent. - Miért vigyem én el, mikor te is elviheted?

Egy dologban igazat adtam neki, amire eddig nem is gondoltam. Mivelhogy nem tudunk kerékpározni, elég lesz csak az egyik gépet elcsenni. Azon megtanulhatunk egymás segítségével mind a ketten.

Az ebéd befejezése után a rokonaink átnéztek nagyapámékhoz, majd édesapám vezetésével elmentek az utcánk másik felébe a nagybátyáinkhoz, tehát számíthattunk egy jó hosszú beszélgetésre. Ez elég lesz nekünk ahhoz, hogy álmaink beteljesüljenek: megtanulunk kerékpározni, ha törik, ha szakad.

Most már csak édesanyánkat kellett kijátszanunk. Alighogy elkezdte a mosogatást, nekirohantunk a kerékpároknak.

- Na hozod? - kérdezte Mária.

- Úgy egyeztünk meg, hogy te viszed el innen! - mondtam.

- Nem egyeztünk meg, de ne töltsük az időt, hát elviszem.

Nagyon örültem, hogy rákényszerítettem Máriára az akaratomat.

Nem kell kétségbeesni a csodálkozástól, Máriát viszont ismerni kell. Gondolkozás és szemrebbenés nélkül a Pista bácsi kerékpárját hozta el, amelyet első és utolsó szavazása alkalmával lepocskondiázott.

A példák tisztázták Mária milyenségét, s nem tehetek róla, ha első benyomásaim a nőkről elég kedvezőtlenül alakultak.

Egyszer édesapám elég kemény hangon figyelmeztetett, hogy ne csámcsogjak a hús rágása közben. Nem mondhattam, hogy nem csámcsogok, mert épp mellette ültem, s azt is tudtam, hogy milyen nehéz keze van, az öklével törte fel a diót mindig. Már épp szégyellni akartam magamat, mikor Mária elkuncogta magát, és csípős megjegyzést tett:

- Ezt az első osztályban tanítják, és Józsi már a másodikba jár.

Az apám azonnal leintette, és nagyon csodálkoztam, hogy nem húzta meg a fülét is, mert egy ilyen neveletlen közbeszólásért akár egy pofont is kaphatott volna. Szerettem volna indítványozni, hogy cserélhessünk helyet, üljön ő ezután édesapám mellett, de nem mertem szólani.

Az asztal megbontása után csak ketten maradtunk a konyhában, és úgy gondoltam, ez jó alkalom lesz, hogy belékösse:

- Te sohasem szoktál csámcsogni?

Úgy nézett rám, mintha képtelenebb kérdéssel sohasem találkozott volna:

- Soha.

- Nem is fogsz?

- Egész életemben.

Másnap elcsámcsogta magát, és azonnal elmondtam a megjegyzésemet. Az apám majdnem kitepte a fülemet érte.

Tehetetlen voltam Máriával szemben, egyszerűen nem tudtam megtámadni őt. De ha legalább megvédhettem volna magamat tőle!

2

A kamaszkor lényeges javulást hozott a viszonyunkban. Rá voltam utalva Máriára, innen indult el a nagy barátkozásunk. Egy osztályba járt Danka Cuncival, akiről csak én tudtam, hogy a világ legszebb lánya. Faur Mircea meggörbült, úgy állította esküvel, hogy Dán Duci a legszebb lány az egész leánygimnáziumban, ő ebédelni sem tud, ha eszébe jut evés közben. Akkor nem is vacsorázhat - úgy gondoltam. Azok a nyavalyás szívszaggatások meg mindenfélék inkább este kapják el a magunkfajta diáknépséget, ezt már tapasztalatból tudtam.

Szóval: Cunci volt a diákszerelmem, semmi értelme sem volna, hogy elhallgassam. Még négy év a középiskola, négy az egyetem, nyolc év múlva akár feleségül is vehetem. Igaz, hogy van még háromévi katonáskodás is, de mi az a szerelmeseknek! Én tisztában vagyok a komoly szándékommal, Cunci pedig egy úri nő, s úgy hallottam, egy kis földjük is van.

- Te Mária - furakodtam a húgocskámhoz -, elvihetnél egy levelet Danka Cuncinak.

Majdnem összeesett a meglepetéstől. Biztosra vettem, hogy nevetőgörcsöt kap, vagy valami ilyesfélét, sőt azt sem tartottam kizártnak, hogy azonnal édesanyánkhoz rohan a levelemmel. Nagyon szégyelltem volna magam tőle. Őszintén szólva, fel is készültem minden lehetőségre.

Az történt, amire nem is számítottam. Mária túltette magát a meglepetésen, és vallatni kezdett:

- Szerelmes levél?

Nem mondhattam, hogy házi feladat megoldását küldöm benne, mert akkor csakugyan kikacagott volna, s a fölénykedésére egyáltalán nem volt szükségem. Meg ki tudja, milyen következményekkel járhatna egy ilyen hangoskodás. Felfigyelnének ránk.

- Ez az - hagytam helyben -, és türelmetlenül vártam, hogyan reagál rá. Resteltem bevallani, de ilyennek még sohasem láttam Máriát. Bölcsnek és okosnak látszott, tekintete elárulta az ügyemhez történő hozzáállását:

- Jól megfontoltad a levélírást? Nehogy valami butaságot írjal neki!

Úgy nézett rám, mintha húsz évvel idősebb volna nálam, s talán éppen a nevelőtanárom. Most ébredtem rá, hogy milyen kényes helyzetbe kerültem, a húgom kiszolgáltatottja vagyok, holott a fordított helyzet sokkal természetesebb volna, hiszen egy év van köztünk az én javamra. Igyekeztem határozottnak, férfiasnak látszani:

- Azt csak bízd rám! Már elfelejtetted, hogy a múltkor jeles dolgozatot írtam Fántánariunál, nem is egy kötött tárgyból, hanem szabad fogalmazásból. Csak hárman írtunk jelest, de a másik két társam román volt, ők anyanyelvükön fogalmazták a dolgozatukat.

- Csak úgy viszem el a leveledet, ha előbb felolvasod. Mit tudom én, miket írtál össze, s ha megtalálja nálam valamelyik tanár, még kicsapnak az iskolából. Miattad.

- Sokkal ügyesebb vagy te annál, hiszen apu mindig hangoztatja, hogy az ő lánya vagy, mindent rád lehet bízni, a bankba is mindig te viszed a pénzt. Kitűnő lehetőséget adok, hogy újból igazold magad.

A tekintélyére nagyon ügyelt, parancsoló hangon szólt hozzám:

- Halljuk a levelet, nincs alkudozás!

- Nagyon különösnek tartom, hogy beleütd az orrod diszkrét ügyeimbe, de elfogadom az indítványodat, mert ugye arról van szó, nem holmi parancsosztogatásról. Legalább megtudod te is, milyen egy okosan megfogalmazott szerelmes levél. Hát ide figyelj:

„Ha kimegyek reggel a virágos rétre, tulajdonképpen nem is a természetben gyönyörködöm. A fák a víz partján, a madarak a bokrokban, a játékosan tovatűnő szellők nekem csak azt susogják: Cunci. Minden, de minden Rólad beszél. A fülemüle himnusza a hangodra, a kökényszemek kéksége a szemedre emlékeztet.”

Itt megálltam egy kicsit, hogy időt adjak Máriának az átélésre:

- Gondolom, felfigyeltél az alliterációkra: *himnusz-hang; kökényszem-kékség*.

Mária akkorát kacagott, hogy majdnem lebillent a székről:

- Ezt akarod elküldeni?

- Miért ne! Csak nem akarod azt mondani, hogy neked nem tetszik! Akkor nincs érzelmi életed.

- Ide figyelj, bátyus! A zoológiai órán a tanárnőnk éppen a fülemüléről olvasott fel. Ha tudni akarod, az nem reggel, hanem éjszaka énekel, és nem ősszel. Ez még csak hagyján! De én mondjam meg neked, hogy Cuncinak nem kék szeme van?

- Hanem?

- Koromfekete! Szerelmes vagy bele, és még csak szemügyre sem vetted?

- Nagyon is alaposan! De a szeméig még nem jutottam. Alig egy hete ismerem, s mindössze kétszer találkoztunk.

Mária nem bírta a jókedvével:

- Feltételezem, hogy a cipőjével kezdted a szemügyre vételt, s a cipőfűzőjén rágódtál el. Ha a zoknijának is két találkozást szánunk, s a szoknyáján található gomboknak egyenként hármat, akkor csak karácsonyra ismered meg, szeptember végén járunk.

Rá kellett jönnöm, hogy Máriának igaza van, a tempót mindenképpen elhibáztam. De két találkozás után szerelmes levelet írni mégsem kutya! Gyávasággal senki sem vádolhat.

- Mielőtt elfelejteném: Mária, mondd meg Cuncinak, hogy nagyon rendes bátyád van, Mariska néni is azt mondta a szomszédunkban.

- Azt neked kell bebizonyítanod, nem nekem, s főleg nem Mariska néninek. Zsák Rózsi más véleményen van, mit mondtál neki a múltkor? Azt hittem, leég az arcomról a bőr, mikor elmesélte.

- Csak szépeket mondtam neki, de úgy látszik, ferde fantáziája van, a lányok hajlamosak erre a mi korunkban.

Kiizzadtuk nagy nehezen a levél átírását, s bizony nem gondoltam, hogy egy csacska diákkezdeményezés egész életem meghatározója lesz majd.

Történt pedig, hogy még a színre lépésem előtt Cunci édesapja elcsípte a leányát csókolózni előbb Pujuval, majd Lacival. Ártatlan diákcsókok, tulajdonképpen nem is kellene foglalkoznom velük. Csakhogy megszületett egy szigorú szülői határozat: megtiltották Cuncinak, hogy szóba álljon a fiúkkal. Ajánlom a megkapaszkodást: csak tőlem nem tiltották Cuncit, mert megbízható fiatalembernek látszottam. Én óriási helyzetelőnyben voltam a többi fiúhoz viszonyítva: tudtam hegedülni. Cunci szülei szigorúan ragaszkodtak hozzá, hogy leányuk ne hagyja abba a hegedülést, amit az utóbbi időben unni kezdett.

A dolog így kezdődött: mikor Cunci bemutatott a szüleinek - látásból már ismertek -, közölte túlozva velük, hogy kimagaslóan rendes fiú vagyok - az „abszolút úriember” mégis sok lett volna -, s hogy szépen hegedülök. Indítványozta édesanyjának, hogy hegedülhessünk együtt, nagyon szép kottáim vannak, például Mazas és Pleyel duettek. Így kerültem a házukba. Előbb hetenként kétszer, majd háromszor hegedültünk. Szülei ellenezték, hogy négyszer is találkozzunk, mivelhogy időigényes a hegedülés, másra is hagyni kell időt. Cuncinak jó hallása volt, de ha „c” hang helyett mégis ciszt fogott, semmi sem zárta ki a lehetőségét annak, hogy most épp a nyakánál piszkálódok, esetleg a karját puszilgatom. Isten szeme mindent lát! - tudjuk. De hogy a szülők szeme is? Erre nem gondoltunk. Cuncit a szülei váratlanul a nagyváradi Immaculata zárdába iratták be - vagy óvónőképzőbe, vagy tanítóképzőbe, erre már nem emlékszem. Ez adta nekem is az indítékot, hogy tanítóképzős legyek. Közöltem édesapámmal, hogy feltétlen Nagyváradon szeretném folytatni tanulmányaimat. Négy év múlva tanító leszek, tehát pénzkereső ember (és Cuncit is azonnal elvehetem, de ezt csak gondoltam, édesapám mit sem sejtett róla). Ő megveregette a vállamat, és a következőket mondta:

- Örülök, fiam, hogy ilyen komolyan fogod fel az életet. Nincs is értelme, hogy egyetemre gondolj. Nem boldogulnál te ott a román nyelvtudásoddal, meg ki győzné négy gyermek mellett a taníttatásodat!

- Erre gondoltam, édesapám.

Akkor ugrottam ki először a bőrömből örömben, hogy nemsokára visszaugorjam. Kivettük a belényesi gimnáziumból az összes iratomat, elterjesztettük az egész családban, hogy tanító-képzős leszek, megírtuk Gyantára is a keresztanyámnak, a nagyszüleimnek. Jöttek a gratulációk mindenfelől: látszik az arcomról is, hogy milyen komoly fiú vagyok, kitűnő tanító lesz belőlem. Édesapám megfogta a kezemet, és elvitt Varga Laci bácsihoz, egykori tanítómhoz, akitől hegedülni tanultam. (De szépen hegedült!) Dicsérte az eszemet ő is. Sőt olyat mondott, ami végleg megpecsételte a sorsomat: hogy ő néhány év múlva nyugdíjba megy, elfoglalhatom az ő állását, beleértve a kántorságot is.

Laci bácsi akkorát ütött örömében az asztalra, hogy az majdnem szétrepedt tőle, meg a szívem is. Közölte, hogy Nagyváradon nincs fiútanítóképző, csak Nagyenyeden. Ott végzett ő is, majd meglátom, micsoda hely. Mikor látta, hogy verejtékezem, a legközelebbi székre ültetett.

Édesapám nagyon becsületes ember volt, de szigorú is. Neki nem lehetett azt mondani, hogy tanító is, nem is, nem volt merszem retirálni. Másrészt egész rokonságunk is rám támadt volna megbotránkozva: ugye mondtuk, hogy nem normális az a gyerek!

Így lettem nagyenyedi diák. Cuncinak írtam egy bődületes levelet, aztán újabb és újabb jeremiádokat, de nem kaptam választ egyikre sem. Az apácák elkobozták a leveleimet, és valószínű, hogy még mindig rajtam nevetnek.

Mit kellett gürcölnöm később, hogy gimnáziumi érettségim is legyen, mikor egyetemre készültem!

3

A húszas évek második felében és a harmincas években a városi és kisvárosi polgárság az első világháború utáni prosperitás alatt legszebb álmaiban sütkérezett; úgy élte az életet, mint a századforduló táján és után, leszámítva a nagy gazdasági válság éveit. A négy megpróbáltatásos év sem törte meg a hitét, életkedve ebben az időszakban sem csappant meg túlzottan, legfeljebb a rövid takaróhoz mérte nyújtózkodásait.

A népszínmű és az operettkultusz virágzásának időszaka volt ez még mindig. Műkedvelői előadások, sportrendezvények, kirándulások, élénk kaszinói társalgások, kártya- és biliárdjátékok, mozik kínálgatták a szórakozási lehetőségeket. A vasárnapi templomozást követő főutcai felvonulásokon, a korzón, a lányok bemutatták a világnak új ruháikat, a korábban még csak legénykékeknek számító fiatalok egyetlen téli folyamán a szó legprecízebb értelmében legényekké cseperedtek; mi sem természetesebb: prezentálni kívánták magukat, felzárkóztak a nagylányok mögé.

Az üzletemberek azért is korzóztak olyan rendszeresen, hogy új ismerkedések létrejöttével új üzlettársakat, ügyfeleket, vásárlókat szerezzenek.

A városi polgárság abban reménykedett, hogy az 1867 utáni tartós fellendülés megismétlődik, nyugodtan élni lehet. Senki sem gondolt még komolyan a második világháború lehetőségére, noha a fegyverkezés itt is, amott is erősödni látszott. Természetes folyamat volt ez az élet-

öröm, meg is érdekelte a háborútól sokat szenvedett századelej. Azok is megérdemelték volna, akik nem juthattak hozzá, kistáliból ebédeltek.

Belényes a legideálisabb kisvárosok közé tartozott abban az időben. A trianoni határok elzárták ugyan a kiterjedt alföldi magyar tájaktól, de még mindig a hegyvidék és a síkság összekötő kapcsa volt, mert észak-nyugati irányban Nagyvárads és Nagyszalonta biztosította lélegzetvételhez jutását, délen pedig a Vaskóhn átvezető útvonal ugyanúgy összekötötte Arad térségével, mint fentebb Nagyszalonta. A Fekete-Körös gondoskodott róla, hogy áradmányos területein jól megteremjen a búza, a kukorica, a burgonya, minden zöldségféle, a dombvidékeken gyümölcsfák sokasága ékeskedett, a diófa sehol sem mutatta ki akkora mértékben áldását, mint ebben a gyönyörű völgykatlanban; különösen Fenes, Petróc és Budurásza környéke árasztotta el Belényes piacát ezzel a finom csemegével.

A pénz értéke stabilnak mutatkozott, ez tette kifizetődővé, hogy a környék parasztsága naponként behozza több kilométerről a megrendelt tejet, mindenféle tejterméket, gyümölcsféléseget, és nemcsak a tejben, hanem a mézben is fürödhetett volna ez a dél-bihari kis kánaánország.

Nem hiszem, hogy lett volna még Romániának olyan mindennel ellátott olcsó piaca, mint a belényesi. Az aromás havasi gyümölcsöket szinte ingyen adták, pedig mennyi fáradozással gyűjtötték össze.

A hegyekből annyi tüzelőfát hordtak be ősz táján és egész télen minden irányból, hogy a fuvarosok és a parasztok szekerei egymást követték az utcáinkban.

Belényes legalább akkora mértékben számított magyar városnak a húszas és a harmincas években, mint amennyire román is volt, annak ellenére, hogy a görög katolikus román fiú-gimnázium és az állomás utcai leánygimnázium már hosszú idő óta ontotta a román értelmiségi réteget, a fiúgimnázium 1828 óta. Az itt végzetek ugyanis inkább a gomba módra kinövő falvakban helyezkedtek el jegyzőként, tisztviselőként vagy tanítói és lelkészi állásokban, nagy százalékukat pedig a katonaság szippantotta el az ország minden táján.

A városka kisipara magyar kézben volt immár hosszú évszázadok óta, ami népünk rátermettségének bizonyítéka. Egy-egy mesterség családonként öröklődött az újabb generációkra. A kalaposok a Budai testvérek voltak, Gábor és János. A főutcán laktak, a magyar központban, tekintélyes külsőt mutató házakban. A piaci szabóságot a mi Kun családunk tartotta kézben, a nagyapám, János, és három fia: Béla, József és Pál. Olyan közismertek és népszerűek voltak az egész Dél-Biharban, hogy az utóbbi kettőt csak Jóskának és Palinak mondták mindenütt. Még anyai ágon is öröklődött ez a mesterség nálunk, például az egyik apai nagynénémnek, Kun Irénnek mind a három fia szabó volt: Gyuszi, Jóska és Géza. Az asszonyok mindenütt besegítettek a mesterségbe: ruhát vasaltak, lajbit vattával tömtek, gombot varrtak. Zsinóros lajbival apám, Kun József látta el az egész vidéket, mindenkit fölülmúlt kezűgyességével. Az ilyen lajbi a módosabb gazdák ünnepi viseletének egyik fontos tartozéka volt a nyári időszakokban, s inkább a románok hordták kitartóan. Az úri szabóságot a Gyulai család uralta: István, Imre és Sándor. Istvánnál tanulta a mesterséget Pista, a fia, és az unokabátyám, Kun József, Imrénél pedig Szabó Dániel.

A szűcsök fejedelme Varga János volt, talán inkább Varga Jankó, az apró termete miatt. „Azt én mondom, kérem” - ez volt a szavajárása, ha igazolni akarta a maga állítását, s ilyenkor mindig a nadrágjába rázta magát, mivelhogy fürgé mozgása közben le akart csúszni róla.

Magyarok voltak a csizmadiák, Mikló Ferenc, Mikló Peti és a Szabó családok férfi tagjai, Pista és Miska. Pista a város egyik leggazdagabb iparosának számított, megtakarított pénzét busás hitelkamatokkal gyarapította.

Magyar családok uralták a hentes mesterséget. A város legkövérebb embere, Kristó Jóska, mindkét fiát hentesnek tanította: Károlyt és Józsefet. Ugyanilyen jelentős üzlete volt Kilner Lászlónak, aki egyetlen fiúgyermekét, Bélát fogta be inasának, majd segédjének. A legügyesebb és leggyorsabban dolgozó hentes Kristó László volt, a disznóvágáshoz őt fogadták fel legszívesebben a város polgárai.

Minden mesterség felsorolása fárasztó és túlzás volna, de a már kisgyárnak számító Lőkös-házi-bútorműhelyről megfélemlíteni a tiszteletlenség határát súrolná: nem volt párja az egész Dél-Biharban.

A kereskedelmen a magyarok, a románok és a zsidók egyaránt osztoztak, de a nagykereskedelem az utóbbiak kezében volt, mert a még nagyobb váradi zsidó cégek előnyben részesítették őket, nekik az árut jóval olcsóbban adták, ami kizárta mások konkurenciáját.

Belényes kulturális élete nem vonultatott fel reprezentatív személyiségeket, nem kerültek ki innen tudomásom szerint abban az időben országos hírű írók és költők, tudományos emberek sem, mégis tartani tudta azt a műveltségi színvonalat, amit egy hasonló nagyságú és fekvésű városkától elvárni lehetett. A Centrál-épület színháztermében rendszeres mozielőadásokat tartottak már a némafilmek elterjedésének kezdetén is, számottevő nézőközönségnek, de legalább ennyi látogatottságra számíthattak a mindenkori műkedvelői előadások is, amelyek majdnem kizárólag magyar nyelvűek voltak.

A magyarság összefogását mégsem a vendéglővel és szállodával kiegészített Centrál épülete biztosította, hanem a magyar kaszinó. Nem volt már ez a régi értelemben vett polgárság zárt társasköre, mert helyiségeit azok is tetszés szerint látogathatták, akik nem fizettek tagdíjat, s épp fenntartásának érdekében kíváncsi volt, hogy kulturális és egyéb rendezvényeire minél több embert toborozzanak. Itt lehetett könyveket, napilapokat és folyóiratokat olvasni, kártyázni, rögzíteni, biliárdozni, teniszezni, de főképp a bálók és a műkedvelői előadások jelentették számára a legnagyobb közkezdveltséget.

Családunk akkor került igazán a magyar kaszinó vonzáskörébe, mikor édesapánk után mi, a nagyobb gyerekek is beléphettünk ide: Mária meg én. Itt működött ugyanis a Buder Ricu-féle tánciskola. Aki nem iratkozott be ebbe a tánciskolába, az nem is számított Belényesen figyelembe vehető leánynak vagy fiúnak, kizárta magát a legrendesebbnek minősített társaskörből, mert itt tanulhatta meg legjobban a viselkedési normákat, társalgási szabályokat.

A magyar vándorszíntársulatok már jóval a rádiózás kezdete előtt itt rendezték előadásait, a kellemes nyári estéken a szabad ég alatt, s televízió nem lévén, kizárólagos oktatói voltak a színjátszás fortélyainak. Tudatosan összeválogatott műsoraikba nemcsak operetteket és népszínműveket vettek be - amelyek bizonyos fokig tartalmazhattak ugyan népművelési szempontból is kiértékelhető tanításokat, mindenekelőtt nyelvünk ápolását szolgálva -, hanem olyan műveket is, amelyek népünk legégetőbb kérdéseire adták meg a feleletet. Például Kodolányi János Földindulás című drámájának átélt előadásával a gyermekvállalás fontosságára figyelmeztettek. Ha jól emlékszem a nevére, Jódi Károly színtársulata lépett fel nálunk a leggyakrabban, s a könnyű műfajokban Derecskei Pál komikusuk aratta a legnagyobb sikert.

A belényesi műkedvelők sokat tanultak tőlük, s hogy annyiféle műfajban és oly sokszor léptek fel a kaszinóinkban - a legegyszerűbb daraboktól a Csárdáskirálynőn át a komolyabb műfajokat is vállalva -, annak tulajdonítható, hogy felismerték összetartásunk és anyanyelvünk fontosságát, népi hagyományaink ápolásának fennmaradásunkban betöltött nélkülözhetetlen szerepét. A remetei származású Balogh István asztalos és az ugyancsak egyszerű kisiparos család sarja, a babakinézésű és -kedvességű Tóth Irénke minden bizonnyal átértékelték sikeres fellépéseiken akár a színészeink -, hogy szórakoztató műsoraikkal milyen fontos nemzetnevelői missziót is

betöltenek. (Antal Béla bácsi konferálása szerint Irénke ki nem állhatja a tapsot - ha a vártnál kevesebbet kap belőle. De hát: tapsfergeteggel köszönték meg mindkettőjük fellépését.)

A magyar kaszinó szerepköre ki sem merült a vázoltakkal, mivelhogy általános emberi értékek ápolására és terjesztésére is vállalkozott, mondhatni ösztönszerűen, az akkor még tiszta emberi lelkek természetes és szükségszerű megnyilatkozásaként. A magyar kaszinóban szóra-koztak a legszívesebben jó román barátaink: Barna Maxim, Tal Gyuszi, Meze Milu, Onita Petru, hogy csak néhány nevet említsek. És ide járt a fiatal zsidóság is: Dávidovics Matyi, Klein Laci, Klein Pityu és sokan mások. A mindig kedves zsidó lányok - Klein Ilus, Weinberger Klári és Ruchwald Babi nevére emlékszem hirtelenében - ugyanúgy növelték táncestélyeink és báljaink sikerét, fényét, mint a mi lányaink: Tóth Margitka, Vura Böske, Zsák Ica, Mikló Manyi, Mikló Erzsike, Zgimbe Stella, Szücs Rózsi, Bedő Irma, Kun Ilona (az unokanővérem).

Micsoda közösség táncolt, mókázott, énekelt, szórakozott itt! - a megtestesült demokrácia élte a maga zavartalan életét. Zavartalan? Sajnos, már nem sokáig. Beleszólt ennek az aranyifjúságnak az életébe is a háború. Egyeseket a frontra, másokat a koncentrációs táborokba hurcolt a kegyetlen közeljövő. Azóta sem láttam ilyen spontán, ilyen testvéries összeszokást.

A két kisebbik húgom - Eta és Zsazsa - csak a gyermekelőadásokon ismerkedhettek meg kaszinónk életével, mert őket a második világháború s a vele járó határváltozások már elszakították innen, de Mária és én a családi és iskolai élet mellett itt egészítettük ki alapműveltségünket.

Egyszer Buder Ricu, a tánctanárnőnk, a zongora mellől figyelte tanítványai mozgását - hogy úgy mondjam, tánciskolai munkájának eredményét, teljesítményét. Meglepetéssel vettem tudomásul a Máriával kapcsolatos észrevételét: „Sok szép kislányt tanítottam már meg táncolni, de ilyen csinos kis tanítványom még nem volt.”

Kit ne gondolkodtatna el egy ilyen váratlanul elhangzó megjegyzés. Eszembe sem jutott volna soha, hogy a kis húgomat szemügyre vegyem, csak a létezését tartottam fontosnak. Korábban sokat marakodtunk - erről már írtam -, de vonatkozott ez mind a négyünkre. Egy szempillantás alatt összekaptunk, még verekedtünk is elég gyakran, de az életünket adtuk volna egymásért, ha akármelyik bajba kerül.

Végignéztam a kis húgomat. Lehetne tíz centivel magasabb is. Érett fejjel, életem alkonyán egy irodalmi hasonlattal tudnám jellemezni most. Kosztolányi Dezső a legnagyobb elragadtatással írt Tolsztoj „Iván Iljics halála” című kisregényéről. Hogy minden szava szinte kiszámított módon a helyén van. Csodálta stílusának tömörségét. Hogy ebből a kisregényből egy betűt sem lehet kihúzni, de hozzáadni sem lehet. Tudom biztosan, hogy ilyesmit éreztem akkor. Hogy Mária alakja tökéletes. Ehhez az alakhoz nem szabad egy grammot hozzáadni, de elvenni sem szabad belőle. Akkor egy pettyes ruhában, fehér köténykében és fehér hajszalaggal ékesítve táncolt, lepkéhez illő könnyedséggel. A kijelölt partnere Alfater Ernő volt, de kézről kézre járt, s még főleg Gyulai Zoli és Vékony Jóska táncoltatta. Fel tudták-e fogni, hogy milyen kis tüneményt táncoltatnak? Gondolom, hogy igen, különben nem szórakoztatták volna olyan kitartóan. Ekkor döbbsentem rá, hogy nekem három szép kis húgom is van.

Mária már nem volt a kis ellenségem, aki nem tette be utánunk a kaput, aki minden állítást megcáfolt. Már büszke voltam a szépségére, az ügyességére és az életrevalóságára. Vajon ki lesz a férje? Rendületlenül hittem: csak szép élet várhat rá.

Tizenöt éves volt akkor, én pedig tizenhat alig múltam. Már korábban is mondtam: nagyon jó testvérek lettünk kamaszkorunk óta.

A harmincas években egy 15-16 éves leány már nagylánynak számított, de egy hasonló korú fiú semmiképpen sem. Lehet, hogy babonás hiedelemből, de a hét évet tartották az eszményi korkülönbségnek: a férfi hét évvel idősebb legyen. A lányok a hasonló korú fiúkkal szívesen eltársalogtak, jó barátokat, pajtásokat találtak bennük, már csak azért is, mert az iskolapadokban sok-sok közös élmény összekötötte őket, de a legtöbb esetben komoly udvarlásuktól elzárkóztak. A fiúkra hároméves katonai szolgálat várt, s utána is csak akkor nősülhettek, ha megvolt az anyagi hátterük, el tudta tartani családjukat.

Az asszonyok többsége nem dolgozott akkor, sokkal szebb feladat várt rájuk: a szülés, a gyermekek felnevelése, a családi élet szentségének ápolása. Nagyobb és nemesebb feladat ez minden férfiúi vállalkozásnál, s ezzel magyarázható, hogy mi, férfiak sohasem lehetünk olyan nagyok és elismerésre méltók, mint a többgyermekes édesanyák. A nő az emberiség anyja, magában hordozza minden emberi szépség és jóság csíráját, a jövő letéteményese, akit épp ezért a lehetőségekig kímélni kell, s akkora tiszteletadással venni körül, amilyent hivatásánál fogva megérdemel.

Máriában volt akkora elhivatottság-tudat, hogy jövőjét felmérje, kézimunkáit olyan előrelátással készítette, kelengyéjét úgy rakosgatta össze, hogy minden ténykedésében bölcs életfelfogását véltük felfedezni.

Az átori intést talán már az első tánclépések idején megsejthette, de nem gondolta még át közeliségének veszélyeit, kiszámíthatatlanságának súlyát. Az éjjelizenék nekünk sem árultak még el semmit, olyan természetesnek tűntek, mint mindenütt, ahol nagylányok nőttek, cseperedtek, aztán csak ránk tört a nagy Jelenvalóság, ami korábban ki tudja, milyen formában körülöttünk settenkedett.

Onica román fiú volt, külsőleg megnyerő, belsőleg szép lelkű, okos, egyszerű iparosember, mint a mi családunk legtöbb tagja, nem is okozhatott volna számunkra húzódkodást, ám a vegyes házasságok gyakorisága s a belőlük leszűrt következtetések megfontoltságra intettek valamennyiünket. A romániai vegyes házasságok egy uralmi rendszer létezését igazolták minden olyan esetben, mikor a született gyermekeket - szinte kivétel nélkül - románoknak könyvelték el. A tiszta szerelem csorbulását, az egyik fél kijátszását véltük felfedezni az ilyen helyzetekben. Konkrét példaként lebegett előttünk a fenesi származású Mancika néni esete. Mindenki tudta az utcánkban, hogy Kornél bácsi nagyon szereti a feleségét, s megegyeztek, hogy születendő gyermekeik nemük szerint követik a szülőket majd, a fiúk románok, a leányok magyarok lesznek. Kornél bácsi olyan közös beleegyezéssel indult el bejelenteni kislányát az anyakönyvi hivatalba, hogy magyarnak könyveli el, de hatósági ráhatásra Valikából mégis román kislány lett, Mancika néni nagy fájdalomra. Több gyermekük nem is született aztán; Minek?

Az már csak magyar átoknak könyvelhető el, hogy reverzálissal és csúnya rábeszélésekkel keserítik meg fiataljaink életbe indulását, mit sem törődve azzal, hogy az eredményre kényszerült fél lelkében halálíg tartó fájdalmakat ébreszthetnek.

A becsületes megoldás az lehetne, ha a nemiség útját követve a család különböző felekezetű tagjai időnként egymás templomába is elmennének, a látszatát is elosztatva minden alárendeltségnek. Az ilyen megoldást vállaló házastársak valóban önzetlenül szeretik egymást.

A román hatóságok a trianoni békediktátum után azonnal felismerték a vegyes házasságok által kínált lehetőségeket; ambicionálták, anyagilag is támogatták az ilyen házasságokat. Előbb csak a román férfiakat beszélték rá, hogy magyar lányt vegyenek el, aztán lányukat is felhasz-

nálták az asszimilációs folyamat meggyorsításához. Rengeteg magyar fajtestvérünket veszítettük el.

Sajnáltuk Máriát és Onicát, halogattuk véleményünk kinyilvánítását, tulajdonképpen nem is történt nyílt leánykérés, csak távoli szándéknyilatkozatok hangzottak el, meg az is megfontolásra készítetett bennünket, hogy Mária nagyon fiatal még, az első fellobbanások általában nem vezetnek házasságkötéshez.

Az 1940. augusztus 30-án létrehozott második bécsi döntés a fiatalok sorsát is megpecsételte, de úgy, hogy mindannyiunk lelkében mély nyomokat hagyott.

Mivelhogy Belényes nem került Magyarországhoz, szüleink úgy döntöttek, hogy Nagyváradra telepszünk át, számolva a Belényesen várható túlnépesedési helyzettel is, az északról hullámzó tömegek el fogják árasztani nemcsak kisvárosunkat, hanem a Fekete-Körös egész felső szakaszát.

Onica közölte Máriával, hogy hajlandó volna követni bennünket, ha családunkba fogadnánk. Mindenki csomagolt, az emberek tele voltak soha nem látott feszültséggel, egyik napról a másikra határoztuk el gyors távozásunkat. Figyelembe se vettük a román fiatalember őszinte szándékát.

Nem is sejtettük akkor, milyen következménnyel jár a rohanó távozásunk.

5

A belényesi házunkat elcseréltük egy hasonló nagyságú nagyváradival. Nem mi kezdeményeztük a cserét, hanem egy román tiszt, akinek legalább annyira érdekeltsége volt ez a csere, mint nekünk, mivelhogy alakulatát Belényesre helyezték, s családját sürgősen át kellett telepítenie. Nem mondhatnám, hogy rosszul jártunk ezzel a házcserevel, de nem élvezhettük az új otthonunkat, mert a határon elkobozták az árukészletünket, s hogy elkezdhezzük újból a szabóságot, csak házunk eladásával juthattunk hozzá a szükséges tőkéhez. Juthattunk volna. De olyan kényszereladás volt ez, hogy a vevőnk csak a vételár egy kis részét tudta kifizetni, s miután beköltözött, szinte tehetetlenek voltunk vele szemben. A teljes kifizetésre már nem kerülhetett sor az egyre zavarosabbá váló háborús években. Nagyon nehezen éltünk.

Tanítóképzői tanulmányaimat Nagyenyed elvesztése után Kolozsvárt folytattam, ott találkoztam egykori osztálytársaim jelentős részével, odaát mindössze hatan maradtak. Nagy csapás volt számomra ősi kollégiumunk elvesztése, s csak az enyhítette bánatomat, hogy rendkívül értékes és tekintélyes igazgatót kaptunk ott is Domokos Pál Péter személyében. Sok hasznos meglátása mellett egyik legértékesebb tevékenysége Kolozsvár válogatott diákénekkarának megszervezése volt, amely országos viszonylatban is jelentős együttesnek számított, s ezzel magyarázható, hogy Kodály Zoltán egyik legdrámaibb kórusművét, a Gazdag Erzsí versére komponált Balassi Bálint elfelejtett énekét nekünk ajánlotta.

Hogy folytathassam tanulmányaimat, Mária tisztviselői állást vállalt az Appán-féle kis szappangyárban, igen csekély fizetéssel. Két éve tengődtünk már Magyarországon, s akkor olyan csapás zúdult a családunkra, ami évtizedekre, mondhatni egész életünkre meghatározta nemcsak a hangulatunkat, hanem a sorsunkat is.

Mária 1942 karácsonyán Zsazsa húgom kíséretével belényesi és gyantai útra szánta rá magát, hogy családi megbízatásoknak is eleget tegyen, s mivelhogy a Román Államvasutak a

sínpárok felszedésével lehetetlenné tette a Nagyvárad-Vaskóh-vonalon a közlekedést. Belényes és Gyanta megközelítése csak óriási kerülővel, Aradon át volt lehetséges, ahol majdnem egy napot kellett várniuk az átszállásra, fűtetlen váróteremben, igen nagy hidegben. Mária mindkét veséje úgy átfázott, hogy egész életére megbetegedett. Vesemedence-gyulladást kapott, s mindkét veséje állandóan termelte a követ, tizenegy év alatt hat műtéten kellett átesnie. Tizenkilenc évesen szerzett betegsége huszonnyolc éven át kínoztta, s amilyen hőiesen viselte el, és amennyire vállalta is ezt a pokoli életet utolsó leheletéig, felér a legnagyobb katonai hőstettel. S ha azt is figyelembe vesszük, hogyan sikerült hasznossá tennie magát ebben a majdnem három évtizedben, minden képzeletet fölülmúló emberi teljesítménnyel állunk szemben.

Illő, hogy olyan tiszteletadással kísérjük végig ezt az életet, amilyent valóban megérdemel.

6

Nagyvárad második bombázásának reggelén Mária nagyon rosszul érezte magát, belázasodott, s megkért, hogy helyettesítsem a szappangyár irodájában. A legnagyobb készséggel teljesítettem kérését, nemcsak azért, mert tartoztam vele - édesapám és ő iskoláztatott -, hanem testvéri kötelességem folytán is. Ez volt addigi életem legborzalmasabb napja. Alighogy elhelyezkedtem az íróasztalnál, bombariadót jeleztek a szirénák, s a gyár alkalmazottjai megindultak a kijelölt óvóhely, a pincelejárát felé. Hozzájuk csatlakoztam én is, utolsónak, s így alkalmam volt még felnézni az égre, ahol a fehéren csillogó amerikai Liberátor bombázók szabályos kötelékekben repültek be városunk légterébe. A vezérgép épp most adta le jelzéseit, szinte kirajzolta az égen, honnan kell kioldani a bombáikat. Akiknek volt már hasonló élményük, tudják, milyen borzalmas a zuhanó bombák süvítése. Úgy érzi az ember, hogy épp a fejére hullnak, s a robbanásuk után alig tudja elhinni, hogy ezúttal megúsza. A gépek visszafordultak, és másodszor is szórták bombáikat. Iszonyatos süvítés ismét, s aztán a pinceajtó elrepült, a lejárát előtt lévő kis helyiség tetőzete szintén, a villany kialudt. Körülnéztem a homályban, mindenütt összébújt embereket láttam, rémült arcukról a félelem csak fokozatosan tápészkodott el, idő kellett hozzá, hogy felsóhajtsonak: jaj, Istenem! Közvetlen közelemben egy kismama szoptatott, a legbátrabbnak látszott valamennyiünk között. Lehet, hogy neki volt a legmélyebb hite. Őt az utcán találta a riadó, onnan rohant be a szirénák megszólalásakor.

A gépek elszálltak, az ég elcsendesedett, az utcára menve rohanó és ordibáló embereket láttam mindenütt. Nem volt nehéz kitalálni, hogy a repülőgépek a villanytelepet akarták megsemmisíteni, de minden bombájuk a szomszéd utcákban zuhant le, ott szedte áldozatait. A legközelebbi bomba 80-100 méterre esett le tőlünk, kicsin múlt, hogy nem éppen a mi kis vállalatunkra. A Gillányi út elején a kocsma bejáratí fala eltűnt, mintha lemetszették volna. Szabaddá vált padlásának gerendáján egy szétszaggatott ló akadt fenn, a belei mélyen alácsúsztak. A Kosztaforu utca elején alig maradtak házak, odébb hatalmas bombatölcser, járdától járdáig, s azon túl, a jobb oldali földszintes házban isteni csodával menekült meg egy idős házaspár. Az asztal alá hasaltak, s a légnyomás szöge már nem érte őket, de a szélső fal és a ház tetejének fele egyszerűen eltűnt a láthatárról. A túlsó járda alól női sikoltás hallatszott a föld mélyéből, a romok eltakarítása után egy megöszült fiatalasszonyt szedtek ki a csatornalejárátból. Újra megszólaltak a szirénák, és szaladt mindenki a szélrózsa irányába, legtöbbjük nem is tudta, hova.

Én hazarohantam, és a cikcakkban készült óvósáncban találkoztam a családdunkkal. Ott kínlódott Mária is rettenetes vesekrízisével. Már tudták, hogy a bombák nagy része a villanytelep közelében zuhant le, kétségbe voltak esve, hogy én is elpusztultam.

A frontvonal közeledtekor nem mertünk a városban tartózkodni, biztosabbnak láttuk, ha egy közeli tanyán keresünk menedéket, ott átvonulnak rajtunk a csapatok, de a város ostroma esetleg napokig is eltarthat. Nagyjából így történt, de a szovjet és a román csapatokat visszaverték, s a front körülbelül egy hétig a közelünkben volt, időnként a padlás cserépnnyílásai között néztük az ütközeteket, mikor volt merszünk. Borzalmas látványokban volt részünk, légicsaták zajlottak le a tanya fölött, menekülő román katonák estek el egy-egy német találattól.

Egy csendes napon úgy döntöttünk, hogy begyalogolunk a tanyáról Nagyváradra. Sejtettük, hogy a visszavonuló szovjet és román csapatok újból támadásba lendülnek, s akkor már jobb lesz bent egy óvóhelyen, amerikai bombázásokra nem kell számítanunk. Itt éltük át a város másodszori elfoglalását. Rettenetes izgalmakat kellett kiállnunk, mert a szovjet katonák kegyetlenkedtek, minden indok nélkül lőttek le embereket, s megerőszakolták a nőket, ha nem sikerült elbűjniük. Ezt nevezték el felszabadulásnak.

Visszaköltöztünk a 40-ben cserélt házunkba, mert az új tulajdonos az anyaországba menekült, magára hagyta a kiüresített házat, később sem tért vissza. Bérelt lakásunkból ide hordtuk a bútorainkat. Kínos napokat éltünk át itt is. Egész nap felváltva tartottunk őrseget az utcai kapunknál, hogy a szovjet katonák közeledtekor a padláson rejtjük el három hűgomat. Az éjszakáktól különösen féltünk, mert alacsony kerítésünkön a katonák játszi könnyedséggel átugrottak, s egy szempillantás alatt a konyhánkban kötöttek ki, ha nem voltunk elég éberek. Hiába tudott édesapám oroszul - az első világháborús fogságában tanult meg -, nem tudtuk emberségre inteni, kérni őket.

A hűgaim esténként a konyhában kártyáztak, dominóztak, minden gyanús jelzésünkre a padláson kötöttek ki, hogy jól kifundált rejtekhelyükön elbűjjanak. Éjfélt után már volt merszük aludni is a padláson, miután a virrasztásban teljesen kimerültek.

Mária a krízisek idején kimondhatatlanul szenvedett, s még feljajdulásait is vissza kellett fognia. Azt hittük, mi is belepusztulunk a lelki fájdalomba.

7

A román katonai alakulatok megkísérelték Észak-Erdély megszállását még mielőtt eldöntötték volna a nagyhatalmak Erdély hovatartozását. Ilyen szándékkal vonultak be Nagyváradra is, de csak a külvárosába jutottak el, mert a szovjet csapatok visszavonulásra kényszerítették őket. Átmeneti intézkedés volt ez, a politikai helyzet később úgy alakult, hogy végképp berendezkedhettek. Egyre kétségesebbé vált, hogy Magyarország a visszacsatolt területekből bármit is megtarthat magának, a napról napra hozott új intézkedések ezt igazolták.

Nehéz napokat éltünk át még mindig. A szovjet katonák állandóan az utcán cirkáltak, és robotmunkára kényszerítették a férfiakat. Előbb az Ősi vasúti híd helyreállításán kellett dolgoznom olyan hajszában, hogy 36 órán át meg sem állhattunk, és ez idő alatt étkeztetésünkről sem gondoskodtak. Vízet is a Körösből ittunk, noha piszkos volt a víz, még egy-egy hullát is láttunk a medrében olykor felbukkanni. Már alig álltam a lábamon az éhségtől és a kimerültségtől, mikor észrevettem, hogy egy kis terhes nő rőzsét és forgácsot gyűjt a közelünkben. Egy

talicskába és egy zsákba gyűjtötte a tüzelőjét, s megkértem, hogy fogadja el a segítségemet, én szívesen elviszem a zsákot a lakásáig. A hátamra kapott zsákkal felismerhetetlenné váltam, sikerült kijátszanom a katonák éberségét. Így kerültem haza, s megtudtam, hogy a többi társamat nyilvántartásba vették, minden reggel 6-ra kötelező robotmunkára kellett ezután jelentkezniük.

Csak két napig örülhettem a szabadságomnak, mert egy másik alakulat a lakásunkról vitt el a szétbombázott vasúti pályatest helyreállításához, s miután innen is megszöktem, egy jó ismerősöm által sikerült elintéznem, hogy kötelező robotnapjaimat az alakulóban lévő polgárőrség irodájában dolgozzam le tisztviselőként. Mivelhogy románul is jól tudtam, azzal bíztak meg, hogy egy polgárőri körzetben, a Városliget utcán foglaljam írásba a naponként beérkezett lakossági panaszokat, és három helyre terjesszem fel: a kerületi orosz katonai parancsnoksághoz, a polgármesteri hivatalba és a központunkba. Így megtudtam, milyen kihágásokat követtek el a civilek és az orosz katonák naponként a körzetünkben. A legtöbb kihágást az utóbbiak követték el. Megerőszakoltak nőket, feltörték az üzleteket, a szőlőhegyen lévő pincékben garázdálkodtak, berúgtak, és gyilkolták az embereket. Egy 70 éves asszony is az áldozatul lett, s a katonai parancsnokságon azzal magyarázkodtak, hogy tőle nem kapnak betegséget, de a fiatal nőktől igen. (Abban a hiszemben léptek hazánk területére, hogy a kapitalista államokban nagyon sok a nemibeteg.) Másnap már fiatal nőkkel erőszakoskodtak.

Mikor a polgárőrség rendőrséggé nőtte ki magát, engem elbocsátottak. Sikerült felvennem a kapcsolatot a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemmel, és elkezdhettem keresztféléves tanulmányaim folytatását is, de egyelőre csak rendkívüli hallgatóként, mert nem volt gimnáziumi érettségim, csak tanítói diplomával rendelkeztem. Ekkor nagy szerencsétlenségemre katonai segédszolgálatra hívtak be két-három hónaponként nagyon sok más fiatallal, hogy lepénzeljék az őrmestereket, s így engedjenek ki bennünket.

Ilyen feszült helyzetben tettem különbözeti vizsgát a gimnázium négy felső osztályából, hogy az érettségi birtokában rendes egyetemi hallgatóként folytathassam tanulmányaimat. A polgári iskolai tanárképző főiskolán már volt két évem, különbözeti vizsgákkal azt is elismerték, s 1946-ban szereztem középiskolai tanári oklevelet magyar és történelem szakból.

Muresán őrnagy megjelenése matthelyzetbe állított bennünket, mikor kategorikusan kijelentette, hogy beköltöznek egykori házukba, mi pedig menjünk vissza a belényesibe. Szüleink úgy döntöttek, hogy Nagyváradon maradunk, s a belényesi házunkat bérbe adjuk. Hosszas utánajárással elértük, hogy egy elhanyagolt emeleti lakást utaljanak ki nekünk, amelynek csak egy előnye volt: központi fekvése. Azt is mondhatnám, hogy Nagyvárad legideálisabb helyére költöztünk, a Sztaroveszky utcai híd mellé, közel a Fő utcához, a Nagypiac térhez, a strandhoz, a szőlőhegyhez, az egészségi intézményekhez.

Nagy volt az öröm a családuknban a sikeres szakvizsgám után. Sem apai, sem anyagi ágon nem tudtunk kimutatni egyetlen tanult embert, ősünk szegényparasztok voltak az Árpádokig visszamenőleg. Ez az öröm késztette Máriát arra, hogy a továbbtanulás gondolatával foglalkozzék, s egyelőre a polgári iskolát végezze el. A képessége megvolt hozzá, igen könnyen tanult, számtanból is a legjobbak közé tartozott egykor a belényesi román gimnáziumban.

Nagy szerencsémre Nagyváradon, a velünk szemben lévő Szent László főgimnáziumban helyezkedtem el, a Körös túlsó partján, ami örömünket tovább fokozta.

1947 őszén elkeseredéssel vettük tudomásul, hogy Mária mindkét veséjében hatalmas kő van, az operációt nem kerülheti el. A kolozsvári klinikára utalták be, s mivelhogy nem volt olyan testi és lelki erőben, hogy egyedül engedjük el, szabadnapot kértem, és elkísértem. Sikerült elintéznünk, hogy a legjobb klinikai orvos, Taposu professzor műtse meg. Ez megnyugvást

kelthetett volna bennünk, de az a tudat, hogy most még csak a jobb veséjét mentették meg, s egy hónap múlva ugyanilyen súlyos műtét vár a másikra is, egy cseppet sem nyugtatott meg bennünket.

Mária a műtétek után mindkét esetben nagyon rosszul érezte magát, az éteres altatást nem bírta. Teljesen legyengült állapotban került ki a klinikáról, nem tartották bent sokáig, mert a betegek egész sora várt megüresedő ágyára. Kimerültsége miatt nem is utaztunk aznap haza, egy szállodában aludtunk meg.

Korábban alaposan kikérdeztem az orvosokat, milyen esélyei vannak Máriának, számíthat-e egy nyugodtabb, egy egészséges életre. A válaszok nem voltak teljesen meggyőzőek, azt közölték velem, hogy egész életében szigorúan diétáznia kell, s akkor talán megtörténhet, hogy nem kell újabb műtéten átesnie. Én ezt a „talánt” elég különösnek éreztem, de mégis reménykedtem. Valamiképpen boldog is voltam, mert nem láttam már a kínlódó Máriát, bölcs megnyugvást éreztem a tekintetében.

8

Addigi életünk legnagyobb meglepetése az volt - lesznek még nagyobbak is -, mikor Mária közölte, hogy megkérték a kezét, és férjhez fog menni Lőrinchez.

- Lőrinchez? - kérdeztem csodálkozó hanglejtéssel - hiszen korábban közeledett feléd, s akkor azt mondtad, hogy nem szereted.

- Akkor azt mondtam, de most úgy érzem, hogy megszeretem. Gondold át a helyzetemet! Mindig vágytam egy kis otthonra, ahol kedvem szerint teszek-veszek. Erre mindenki vágyik. Jó veletek lenni, de ha elérkezik az idő, hogy repülni kell, akkor engedelmeskedjünk a szokásos törvényeknek. Sokat szenvedtem már, most egy kis pihentető életmódra vágyom.

- Kétségtelen, hogy megérdemled. S a megélhetésetek?

- Csak ketten leszünk, gyerekre nem számíthatunk, Lőrinc ezt tudja, mindent átgondoltunk. Az ő keresete elég lesz egyszerű életünk fenntartásához, én pedig a háztartást vezetem, így volt ez régen is, évszázadokon át, nincs benne semmi különös. S ha mégsem jönnek ki a Lőrinc fizetéséből, akkor én is keresek egy állást.

Mit mondhattam volna egyebet! Ha tovább vitatom a kérdést, beleszuggeralom Máriába, hogy az élete kilátástalan, a betegsége kiújul, egy ilyen élettel már nincs mit kezdeni. Ez minősíthetetlen gonoszság volna a részemről. De ki tud a jövőbe látni? Hátha Istennek terve van Máriával, hiszen az Ő szándékai kifürkészhetetlenek. Betegesen, sőt betegen is élnek az emberek hosszú évtizedekig, s ez még nem jelenti, hogy törvényszerűen boldogtalanok is. Lehet, hogy sokkal tartalmasabb az életük, mint számtalan egészségesé. Máriának joga van hozzá, hogy elkezdje független életét, semmiképp sem szabad az elképzelésének gátat vetni.

- És hol fogtok lakni?

- Csak a legvégső esetben Lőrincéknél. De remélem, nem kerül rá sor. Kibérelünk egy egy-szobás lakást a Csillagvárosban, már meg is állapodtunk a tulajdonossal.

- Mária, Isten áldjon meg benneteket. Kívánom, hogy megvalósuljon az elképzelésetek.

Az esküvő minden ceremónia nélkül, a nyilvánosság kizárásával történt meg, és a házasságuk sikeresnek ígérkezett. Mária gondos háziasszonynak mutatkozott. Főzött, takarított, pedig

sohasem törte magát a házimunkáért, az Eta húgunk reszortja volt. Most rájött, hogy sok mindenhez ért, ha igénybe veszi kissé az eszét, édesanyánk pedig ellátta a szükséges tanácsokkal. Még az anyósától is tanult hasznos dolgokat.

Nagyon szerény volt a megindulásuk. A családból származó konyhabútor mellé egy festett kombinált szobabútort is vettek, s mikor Mária helyére rakta a kelengyéjét, előszedte a gobelinjeit, lerakta a Gyantán szőtt és patyolattiszta rongyszőnyeget, már csak a szokásos virágokat kellett az ablakába raknia, hogy észrevegye az ember: ebben a kis lakásban már otthon is van, ami nem velejárója mindig a legfényesebb palotának sem. A tisztaság a legjelentősebb értékmérő. A dúsgazdag lakások hangulatát is tönkretetheti a rendetlenség, az ízléstelenség, a tisztaság hiánya, de a legszegényesebb lakás is kellemes összbenyomást kelthet.

A társadalmi és politikai helyzet nem tette lehetővé a negyvenes évek második felében, a sztálinizmus idején, hogy az egyszerű emberek idillikus életről álmodozzanak, még kevésbé, hogy meg is valósítsák álmaikat. A gazdasági nehézségek, a terrorral járó mindennapos félelem, a parancsszóra összehívott vég nélküli gyűlések, a mindenféle akciók, a sorbaállások, a közlekedési nehézségek, a zsúfoltság, a szemetes városok és falvak, a kiszolgáltatottság rettenetes súlya lehetetlenné tették az életet, az idegileg megviselt ember minden méltóságától megfosztott lett, olyan összeférhetetlenné vált, mint korábban sohasem. Mária anyósáról mindenki tudta, hogy szeszélyes és kiszámíthatatlan, de elvárható lett volna, hogy egyetlen fia életét egyengesse, és ne erőszakolja rá akaratát az ifjú házassokra. Ők, az öregek nem nélkülöztek, a piaci szabóság azokban az években még jól jövedelmezett, s elkerülhetetlen volt, hogy a fiatalok igénybe vegyék olykor-olykor a segítségüket, de ez mindig nagy megaláztatással járt, és elhintette a magvát a békétlenségnek. Engedelmeskedni is csak az elfogadható határokig lehet - Mária azokon is sokszor átlépett már, aztán fokozatosan lehetetlenebbé vált az életük, csak egy évig éltek együtt.

Nehezen tudtuk rábeszélni, hogy költözzék haza, többször is visszalépett, végül a válás mellett döntött, de iszonyatos lelki gyötrődésekkel. Mária megszerette Lőrincet, aki őt korábban is szerette, csak hogy Mária sokkal mélyebb lelki életet élt, Lőrinc nem rendelkezett ilyen értékekkel, elég tartalmatlan ember volt. Ennek a válásnak - a külső körülményeket is figyelembe véve - törvényszerűen be kellett következnie.

Nehéz volna lemérni az anyósi vétkesség nagyságát, talán lehetetlenség is. Ha az anyai ösztönökre gondolunk, lehet, hogy Mária anyósának bizonyos fokig igaza volt, hiszen fia egy beteg nőhöz kötötte az életét, de később igazolta, hogy nem képes elviselni a második menyét sem, a lehetetlen anyósok közé tartozott.

Egy dolog bizonyos: ez a válás olyan nehézségek elé állította később Máriát, amelyek már-már nem is minősíthetők elviselhetőnek, s talán az elképzelhetőség lehetőségét is megkérdőjelezhetik.

9

1949-ben elcseréltük az emeleti lakásunkat egy földszintessel, amely légvonalban még kétszáz méterre sem volt tőlünk, így kerültünk az Engels utca 8. szám alá, régi nevén a Lakatos utcába, egy egészségtelen, salétromos udvari lakásba. Átjáróház volt, a Sztaroveszky utcával kötött össze bennünket, de idegenek nem járhattak át rajta, s ez nemcsak elviselhetővé tette itteni életünket, hanem még kellemessé is.

Tíz magyar és négy zsidó család lakott ebben a házban, mondhatni igen jó összhangban. A Lakatos utcához öt család tartozott, a többi a Sztaroveszkyhez. Gyönyörű futórózsa kötötte össze a két udvarrészt természetes diadalkapuként, s mindkét oldalon gondozott virággruppok húzódtak végig majdnem kaputól kapuig. A virágok ápolása s a bennük való közös gyönyörködés kétségkívül tényezőként járult hozzá békés légkörünk megteremtéséhez. A magyarok és a zsidók együttélésének olyan régi hagyományai voltak a mi városunkban, hogy talán természetellenesnek tűnt volna már egymásunk nélkülözése. Mi legalábbis így éreztük, és úgy gondolom, Lehnerék, Kahánék, Schwartzék és Weiszék is ezen a nézeten voltak.

Nem volt szerencsés beosztású a lakásunk, de kényelmesen elfértünk benne, s a többszöri szigeteléssel, az ablakok gyakori nyitva tartásával lakályossá tettük szegényes otthonunkat. Azért szerettem itt lakni, mert nyáron majdnem minden szabad percemet a közelünkben lévő Körös-parton vagy a strandon tölthettem, s a színház termében rendezett hétfői koncertekre is öt-hat perc alatt eljuthattam.

A lakásunk télen meleg, nyáron hűvös volt, annak ellenére, hogy egész délután ide vágott a nap.

Mint érdekességet említem meg, mindössze két magyar kisgyermek volt ebben a hosszan elnyúló házban - házsornak is nevezhetném -, meg néhány serdülő korban lévő; a valóban kicsik mind zsidók voltak: Lehner Mirjám és Jutka a fölöttünk lévő emeleti részen, s közvetlen mellettük a két Kahán fiú: Robi és Ári. Nem véletlenül említettem meg a gyerekeket, mert ők vittek életet az udvarunkba, korábbi lakásunknak még udvara sem volt, csak egy pici belépője, s egyedüli lakók lévén, nem örvendhettünk gyermekeknek. Családunk minden tagja rajongott a gyerekekért, édesanyám már csak azért is, mert négyet nevelt fel, mi meg azért, mert épp költözködésünk táján már hárman pedagógusként kerestük kenyerünket. Zsazsa húgom most szerzett tanítói oklevelet, Mária pedig helyettes tanítóként kezdte el pedagógusi pályafutását.

- Úgy döntöttem, hogy tanítónő leszek - mondta Mária szemrebbenés nélkül, a szokásos ámulatba ejtve bennünket.

- Tanítónő? Ahhoz még négy évet tanulnod kellene, húgom.

- Tanulni fogok, s a diplomaszerezésig helyettes tanítóként dolgozom majd.

Megdöbbenve hallgattam a bejelentését, mert jól ismertem őt, tudtam, hogy megfontoltan hozza meg minden elhatározását. De dolgozni és tanulni egy ilyen gyenge és beteges nőnek? Én voltam az idősebbik, kétévi pedagógusi tapasztalattal is rendelkeztem már, kötelességemnek éreztem, hogy valami okosat mondjak most neki - de mit?

- Van fogalmad róla, mit jelent most pedagógusnak lenni? Ne gondold Varga Laci bácsira, a belényesi tanítónkra, ők teljesen szabad emberek voltak a tanítás befejezése után, és négy-hónapos vakációt élveztek minden évben. Az a most hivatalosan rohadtnak nevezett kapitalizmusban volt, de mi egy másik rohadt rendszerben élünk, egy sztálini korban, mikor a pedagógusnak a meghaláshoz sincs elég ideje, mert reggeltől estig tanít vagy gyűlésekre jár, ott ül órákig füstfelhőben, alfabetizáló tanfolyamot vezet, műkedvelői előadásokat rendez, népi táncokat tanít be, önkéntes munkára jár, vasárnaponként faluakciókban vesz részt, ha városban tanít, a karácsonyi és a húsvéti - helyesbíték, a téli és a tavaszi - tanítási szünet idején is bent dolgozik, anélkül, hogy egy kicsit felszisszenne, kipihenhetné magát, a nyári vakációban pedig átképző és politikai tanfolyamokon tömik tele a fejét mindenféle marhasággal. Minden iskolai év végén retteg, hogy hová helyezik el. Mert áthelyezik, nehogy összeemelegedjék a többivel, és szervezkedésre adja az eszét.

Nagyon értelmesen vágott vissza az érvelésemre:

- Te miért vagy pedagógus? Ha korábban nem ismerted pályád nehézségeit, most miért nem szakítasz a tanári munkáddal, hiszen szorgalmas ember voltak mindig, és elég jó eszed van! Ha feketézéssel foglalkoznál, megszédhetné magad, azok aztán igazán jól élnek. Más pedagógus is otthagyta a pályáját.

- Mária, mikor elkezdtem a felkészülésemet, egészen más világ volt, és én mindig csak pedagógusként tudtam elképzelni az életemet. Aztán tudod: szeretem a gyermekeket, ha van egy kis szabadidőm, a rokonokhoz rohanok, hogy akkor is köztük legyek. Hála Istennek, elég sok gyerekük van az unokatestvéreinknek.

- Na látod! Milyen értelmesen megadtad a feleletet! Ezért akarok tanítónő lenni én is: mert imádom a gyermekeket, nekem pedig már nem lehet gyermekem. Nem is tudnám elmondani, mennyire elítélem azokat a nőket, akik nem vállalják az anyaságot csak azért, hogy valamicskével kényelmesebben éljenek, vagy csak egy gyermeket vállalnak, akit aztán lelkileg meg is ölnek, mert sohasem fogja megtudni, hogy mit jelent testvérnek lenni. Képzeld el egy egygyermekes anyát, akinek vannak testvérei, s meg is értik, szeretik egymást. Az ilyen anya birtokolja a testvérség fogalmának különleges és mély érzését. Milyen jogon fosztja meg tőle egyetlen, dédelgetett gyermekét? Teljesen jogos a dédelgetése? Nincs ebben undok önzés? Erőszakkal betölti gyermeke lelkében azt a helyet is, amit a testvéreknek kellene betölteniük. A szülő sohasem pótolhatja a gyermekjátársót sem. Elfogadod a nézetemet?

- A nézetedet el, sőt egész életemben hirdetni is fogom. A fajtánk kipusztulóban van, s a buta, a félrevezetett magyar ember ezt fel sem tudja fogni, de ...de gondold a javadalmazásunkra is, mondhatni éhezünk. A fizetésünket nem az iskolánkban adják, nem is a postás hozza ki, hanem minden pedagógusnak a volt Lorántffy iskolába kell elmennie érte, a te egykori iskolába, ott meg azt mondják nekünk: nincs fizetés, nem jött meg, lehetséges, hogy csak két-három hét múlva lesz, azt meg hozzágondolják: dögöljete meg, ha nem tetszik, az a fontos, hogy mi nem halunk meg, a legszebb lakásokat is mi lakjuk, a prémiumokat is mi emeljük fel.

Mária hajthatatlan volt:

- Beadom a kérvényemet a városi tanfelügyelőségre, s ha elutasítanak, a megyeire is. Nem tudom, meddig élek még, de addig is használni fogok a népemnek, az emberiségnek. Én is úgy érzem, hogy erre a pályára születtem, csak tanítónőnek tudom elképzelni magam.

Semmi értelme sem lett volna, hogy folytassam a vitánkat, hiszen minden ellenvetéssel magamat hazudtoltam volna meg. Még nem mondhattam meg neki, hogy milyen büszke vagyok rá, mert gondolkoznom kellett: nem kívánhattam a húgom halálát, amit talán most ő fogalmazott meg, de hátha az élő halálát jelentené a lebeszélésem. Istenem, most adj erőt és bölcsességet nekünk, hogy okosan dönthessünk! Lehetséges, hogy komoly terveid vannak Máriával? Te vagy az egyetlen igazi bölcs, hát helyettünk cselekedjél!

10

Olyan nagy volt a pedagógushiány Romániában a negyvenes évek végén, hogy Mária könnyen megkapta a helyettes tanítónői megbízatását. Vidáman lobogtatta a belépése után, majd egy régi atlaszban kutatót, hol is lehet pontosabban Bályok, pedagógusi tevékenységének színtere. Csak annyit mondtak neki, hogy a margitta-szilágyosomlyói vasútvonal mentén van, Szilágy megye határánál.

Másnap felkutattam neki a Bályokkal is foglalkozó könyveket, és közöltem a birtokomba jutott adatokat. Hogy magyar községről van szó, lakosai többnyire reformátusok, van postája, vasúti állomása és egy szép kastélya, amely gróf Károlyi Tiborné tulajdona volt. Árpád-kori település, a Bályoky család ősi fészke a község, és igen barátságos vidéken fekszik.

- Te Mária, a 16. században a Kun család birtoka volt, aztán a Tiszáké lett Bályok.

- Akkor „haza” megyek, követelni fogom a régi jussomat - mondta mosolyogva, és boldognak látszott, hogy van egy újabb faluja. Mert nekünk több falunk is volt. Mindenekelőtt Gyanta, ahol édesanyánk született - ezt már tudjuk -, meg Tárkány, meg Nyégerfalva, meg Fenes; ahol sokszor megfordultunk, s amelyeknek jól ismertük igen sok emberét. Ha nem személyesen, hát látásból. Mi nagyon szerettük a falut meg a falusiakat, s mindig büszkén hangoztattuk, hogy jobbágyivadékok vagyunk.

Mária arcán természetesnek tűnt az életöröm. Ő mindent korábbi helyzetéhez viszonyított, s főleg ahhoz a két súlyos műtétjéhez, amelyeken szerencsésen átesett, meg ahhoz, amit akkor magának megfogadott: sohasem panaszodik többé, ha megmentik az életét. Ő aztán mindenben a Kosztolányi életfilozófiáját vallotta: már az is boldogság, ha nem szenvedünk. Tudatalanul magában hordozta Weöres Sándor tanítását is: önmagunk mélyén kell megtalálnunk az igazságunkat. De neki más támpontja is volt. Tudta ő, nagyon is tudta, hogy vannak jó és rossz emberek, de inkább a jók felé fordította tekintetét, a rosszaknak pedig gyakran szemet hunyt: nagyon szerette az embereket. Ha ez elmondható valakiről ebben a minden bűntől szennyezett világban, akkor ő az a valaki. Ez a határtalan emberszeretet éltette őt elsősorban.

Megvásárolta a legszükségesebb tanszereit, és olyan boldogan rakosgatta össze minden holmiját, hogy nekünk is örömünk tellett benne, pedig mennyire féltettük.

Ő már nem is a mi lakásunkban járt gondolatban, hanem egy olyan ismeretlen terepen, amelyet tetszése szerint varázsolt át: napsütéses tájakon, ahol nem perzsel a nap, mert kellemes szellők puhítják erejét. Gyümölcstől terhesek a fák, hiszen most őszi van, a betakarítások ideje, mindenki sűrög-forog, tesz-vesz, a régi Gyanta képe lebegett előtte. A városunk nyomorog, falun van igazi élet, ott jóllakottan fekszenek le az emberek. Főleg leendő tanítványaira gondolt kíváncsian. Hányan lesznek? Fiúk vagy lányok többségben? Biztosan megtalálja a lelkükhöz vezető legrövidebb utat. Nehéz munkára számított, de a kudarc lehetőségét teljesen kizárta elképzeléseiből.

Romániában szeptember 15-én kezdődött a tanítás, de a tanítókat már elsejére berendelték, hogy ne „rendetlenkedjenek” otthon. Pedagógusnak lenni akkora szellemi tőkét jelent, amit kamatoztatni kell minden elképzelhető területen és időben - így vélekedtek a marxisták -, minek tétlenül eltölteni azt a két hetet; jobb, ha szem előtt vannak, nem követnek el butaságokat. Nem lázonganak, nem szervezkednek.

Mária úgy köszönt el tőlünk, mintha tánciskolába menne, nem is mosolyogva, hanem jóízűen nevetve. Több megjegyzést is tett. Majd meglátjuk, hogy nem hoz szégyent a családjára. Az ő gyermekei tanulni fognak, és köszönnek mindenkinek. Még a számtant is szívesen tanulják majd, pedig azt nem könnyű dolog megszerettetni a nebulókkal.

Hogy leplezzem a fájdalmunkat, aggodalmunkat, tréfásan kiáltottam utána:

- Mária, édesapánk azt mondta kisgyermekkorodban, hogy nagyon ügyes vagy, a jég hátán is megélsz majd, most aztán megmutathatod.

Ügyességét igazolta azzal is, amit szellemesen visszakiáltott nekem:

- Csak adjon Isten jó csúszós jeget!...

A faluban szeretettel fogadták, mert szeretetre méltó egyéniség volt. Előre köszönt az embereknek, és mindenkinek köszönt, még a kapukban álló, az utcákon botladozó apróságoknak is. Milyen idős a gyerek? Jó kislány? Nem válogatós? A kismamáknak jólesett az érdeklődése.

A tanítványai eltöprengtek kicsi termetén, törekenységén, nagyobb tanító néniket és bácsikat láttak az osztályban, az irodában, az udvaron, az utcán jártukban-keltükben. De leolvasták róla a szeretetét, a jólelkűségét.

Bemutakozással kezdte az első óráját, és minden gyermektől megkérdezte, hogy testvére van-e. Szoktak-e játszani együtt, s hogy veszekednek-e. Gondoltak-e arra, hogy milyen sokat dolgoznak a szüleik, s milyen boldogok lesznek, ha szép bizonyítványt visznek majd haza. Dicsérte a falujukat, annak szép határát, a tiszta házakat, s a gyerekek viselkedését, akikkel nincs semmi baj. Beléjük szuggerálta a bizalmat, s ugyanakkor önmagába is, ami nélkül szó sem lehet eredményes pedagógusi tevékenységről.

Végigmért tekintetével minden gyermeket. Milyen ismerősnek tűnik valamennyi. Mintha látta volna már őket valahol. Találgatta, hogy ki kire hasonlít, régebből ismert gyermekekre gondolva. Büszkén könyvelte el, hogy parasztgyerekek, mert a parasztságot mindig népünk magvának, legértékesebb osztályának tartotta. Nekik köszönhetjük évszázadok óta mindennapi kenyerünket, a tejet, a tojást meg a húst, minden eledelünket. Ősi erkölcsünk megőrzését, anyanyelvünk ízét és zamatát, komolyságunkat és kimértségszűzünket, de jóízű humorunkat is.

Nem hagyta magukra őket a szünetben sem, vigyázott rájuk, mint szeme fényére, eljátszott velük, szórakoztatta, magához babusgatta őket.

Most hallotta először fölcsendülni ajkukon a „Mária tanító néni” megszólítást, és olyasféle boldogságot érzett, amilyent még sohasem. Mintha egész népe szólt volna hozzá, s nemcsak a jelenben, hanem a múltjában is, s megérezte, hogy létezik egy hosszú lánc, amelynek első szeme valahol az ázsiai pusztákon, a finnugorságban kezdődik, utolsó szeme talán nem is lesz, vagy ha igen, akkor nagyon, de nagyon messze lesz a jövőben, s ennek a mérhetetlenül hosszú láncnak egyik szeme ő is, s ha kiesik egy-egy láncszem, azt mindig fájdalmas munkával pótolni kell. Az összetartozás mélységét és fontosságát még sohasem érezte ennyire.

Szabó Sanyiéknál, egyik tanítványánál bérelt egy szobát, és maga is meglepődött, hogy milyen hamar családi közösséget alkot velük; ha este később kerül haza a gyűlésekről, megbeszélésekről, már panaszozik: hiányzott a tanító néni.

Sohasem mulasztotta el, hogy érdeklődjék az emberek munkájáról, egészségi állapotáról, hogy minél alaposabban megismerje őket, a lelkük mélyére lásson, s figyelje értelmes beszédüket. Itt is meggyőződhetett róla, mint Gyantán annyiszor, mennyi bölcsesség rejlik parasztjaikban, s Adyra, Móriczra, no meg Csokonaira gondolva, ki tudja, hány tehetség kallódik el közülük a mostoha és nemtörődöm életkörülmények között.

Szabó Sanyinak naponként megmagyarázta a nehezebb leckéket, és örömmel állapította meg, hogy nem lesz sok baja vele, ügyesen számol fejben, és helyesírási érzéke is van. A többi tárgy ezekhez képest szórakozást jelent.

Egyszer megmutatta Szabónénak mütétjei helyét, a hosszú forradásokat. Az felsikoltott meglepetésében:

- Drága tanító néni, hogy tetszett kibírni ezeket a nagy vágásokat? Már ne tessék haragudni, de egy ilyen kicsinyke asszony! Én belepusztultam volna. Oszt elaltatták? Hogy csinálják azt?

Elcsodálkozott Mária szigorú diétás étrendjén is:

- Csak ennyit szabad enni? Hogy lehet ezzel a csöpp étellel egész nap dolgozni? Hát egy kis friss tejet tessék már inni! Egy kis szalonna megerősítene.

- Isten ments, Szabóné! Én nagyon szigorúan betartom az orvosi utasításokat, mert sokáig akarok élni, hogy sokáig taníthassak. Tudja, mi mindent nem szabad nekem ennem? Hát felsorolok néhányat: tejet, tejterméket, csokoládét, sóska, spenót, meggyet, narancsot, epret, ribizskét, citromot, kelkáposztát, zöldborsót, erősen főzött teát és még sok mindent.

- Hát mit szabad?

- Kevés majorsághúst, szárazborsót, lencsét, főtt kukoricát, krumplit, almát, őszibarackot, görögdiányt, paradicsomot. Láthatja, mennyi szalmakrumplit eszem, mert azt szabad, és nagyon szeretem. Meg a teákat iszom: cseresznyeszáróból, tengeribajuszból készült teát.

- Jó, hogy tetszett mondani, majd olyasmiket is főzök, amiket a tanító néni is megehet. Majd meg tetszik látni, milyen húsleveset meg csirkepaprikást csinálom vasárnap, ha nem megy haza a tanító néni. Ugye nem megy vasárnap haza?

- Két hét múlva megyek, Szabóné, az Isten áldja meg!

Mária a legnagyobb titokban hitbeli kérdéseket is felvetett a szülőknek, de csak alapos megfigyelés után, és támpontként használta fel azokat az embereket, akiknek a hitéről, istenfélelméről már meggyőződött. Ők jól ismerték egymást, megbízhatott véleményükben. Különböztet mindenki ismert mindenkit, így szokott ez lenni a falvakban. Biztatta, lelkesítette őket, hogy járjanak rendszeresen templomba, küldjék gyermekeiket és unokáikat hittanoklásra. Ott csak jót tanulhatnak.

- Áldja meg az Isten a drága tanító nénit! - mondták többen is neki. - Olyan tanítónk is volt már, aki jelentgetett bennünket, meg kerek perccel megmondta: templomba járni pedig nem szabad a gyerekeknek, mert megütik a bokájukat.

A húgaim lelevelezték, mikor jönnek haza, hogy találkozhatnak, beszámoljanak pedagógusi munkájukról.

Máriából úgy buggyant ki az öröm és az elégedettség, mint a tiszta forrásból a víz, de Zsazsa majdnem sírásra fakadt:

- Képzelmek, az igazgató, László Gyula nagy pártember, korábban asztalos volt, aztán valahogy tanítói diplomát szerzett. Kegyetlen és bosszúálló ember, nem ismer ellenvéleményt. Keservesen összeállítottuk Nellivel - egykori osztálytársa volt, most lakótársa - a munkatervünket, aztán el sem olvasta, hanem darabokra tépte, mert nem szelvényben, hanem hosszában készítettük el. Direkt nem mondta meg előre, milyen legyen, hogy belénk köthessen. Semmilyen kultúrunkat nem végez, még az analfabétákkal sem foglalkozik, csak utasításokat osztogat. Én tanítom írni, olvasni Pellei bácsit is, a néptanács alelnökét. Ilyen emberek vezetnek manapság a falvakat.

- És a néptanács elnöke hogy viselkedik? - kérdezte Mária, mert hallotta már, hogy a néptanácsi elnökök a falvak korlátlan urai, le sem köpik a pedagógusokat.

- Ez jó kérdés volt! - ömledezett Zsazsa - Ezt hallgassátok meg! Bereczki Károlynak hívják, és kebelbarátja László Gyulának. Elrendelte, hogy minden reggel öt órakor legyünk kint a szektorunkban, és küldjük a földekre az embereket. Mi felelünk érte, hogy elmentek-e. Hallottatok már ilyet? Hol Bereczki, hol László ellenőriz bennünket. Ha nem találunk a szektorban, megbüntetik. Egyszer reggel 5-kor majdnem szétrúgta Bereczki az ajtónkat. Nagyon féltünk tőle Nellivel, összesűgtünk, hogy nem szólalunk meg. De ő csak rúgta az ajtót:

- Ha nem szólalnak meg, szétrúgom az ajtójukat! Azonnal keljenek fel, és küldjék munkába az embereket!

Mária nem hitte, hogy Bályokon is megtörténhetnék ilyesmi, felháborodva kérdezte Zsazsától:

- És ti, diplomás tanítónők, ezt eltűrtétek?

- Hát nem! Átmentem a néptanács épületébe, felelősségre vonni a pimasz viselkedéséért. Ott is az asztalt verdeste, valósággal toporzékolt:

- A kutya istenit maguknak! Még mindig az ágyban vannak? Ezért fizeti az állam a tanítókat?

Erre olyan dühbe jöttem, amire magam sem számítottam:

- Hát ide figyeljen, Bereczki elvtárs! A kutya istenit magának! Mi diplomás tanítónők vagyunk, maga meg kondás lehetett valamikor, ha így beszél velünk. Vegye tudomásul, ha megismétli ezt, feljelentjük Nagyváradon!

- Változott valamelyest?

- Tudd meg, nővérem, hogy igen. Valamelyest. De figyelj csak, milyen esetem volt az igazgatómmal! Van Kágyán egy erdészeti iskola, ahol fiatal mérnökök és tanárok is tanítanak. Minden vasárnap bál van a kultúrházunkban. El-eljárok én is, és ezek a fiatal értelmiségiek kísérek haza, a negyedik vagy ötödik házban lakom, tehát a kultúrháztól nem is olyan messze. Tedd hozzá, hogy villany sincs a faluban. Úgy lekapott László, mint egy taknyos iskolás gyereket:

- Maga megint bálban volt, és hazakísérteti magát mindenki vel? Egyszer az egyikkel, másszor a másikkal?

- Ezt is lenyeltétek?

- Dehogy nyeltük le! Jelentettük a rajonnak, és Lászlót nagyon lekapták érte. Szigorúan ráparancsoltak, hogy ne avatkozzék többé a tanítók magánéletébe, ehhez nincs joga. Mi pedig jelentsük, ha nem alkalmazkodik az utasításokhoz.

Hamar fel tudtam mérni a húgom helyzetét, hiszen Nagyváradon is furcsa dolgok történtek. Mi főleg Rabinovici Walter önkényeskedésének voltunk kitéve, aki pártvonalon irányította, szervezte a megye pedagógiai tevékenységét. Minden iskolából bevásztattak egy pedagógust a megyei nevelőtanácsba, s mivelhogy nagyon jónak találta a származásomat, engem is bevásztott, tantestületünk legfiatalabb tanárát, aminek az egyik következménye az lett, hogy majdnem minden vasárnap faluakcióra kellett mennem, hiszen egy „consilier educativ”-nak példát kell mutatnia. Ugyanilyen minőségben nekem kellett ellenőriznem két román kartársammal a nyilvánosházakat, hogy ne járjanak a diákok oda. Mindig is jártak. Akkor is, azután is, míg léteztek ezek a házak. Csodálkozom, hogy a diákok nem ütöttek agyon. Az alig kivilágított városunkban akármelyik utcasaroknál megtehették volna.

Zsazsa kiöntötte lelkének utolsó bánatát is, de ezt valamelyest megkönnyebbüléssel mondta:

- Azt beszélik a faluban, hogy Bereczki és László fosztogatják az elhurcolt kulákok lakásait. Hol egy zsírosbödönt, hol egy nagy fazekat, lavórt, lábast meg mindenfélét fedeznek fel a lakásukban. Ebből még bajuk lehet, úgy gondolom. (Mikor hazaengedték később a kulákokat, mindketten félték a felelősségre vonástól. Bereczki a falujában, Érolasziban, László a Székelyföldön akasztotta fel magát, ahonnan elszármazott.)

Máriával sokszor beszélgettünk a magyarság körében tapasztalható gyermekhiányról. Tudtuk mindketten, hogy máris tragikusnak mondható demográfiai helyzetünk, évtizedek kellenének normális állapotunk visszaállításához, de nem mertük megjósolni végső pusztulásunkat, talán babonás félelemből, mert a mi szülőföldünkön - minek is tagadnánk! - babonások voltak az emberek, s ebből a babonából, minden bizonnyal, ragadt valami ránk is.

Elképesztőnek tartottuk, hogy négyen vagyunk testvérek, valamennyien rajongunk a gyermekekért, és nem tudunk felmutatni egyetlen gyermeket. Tehetetlenek voltunk a helyzetünkkel, a sorsunkkal szemben. Máriánál már szó sem lehetett utódokról, maradtunk tehát hárman, de mit sem tudtunk kezdeni az életünkkel. Ami a két húgomat illeti, férjhez mehettek volna már, de Etát Amerikába várta a régi jelöltje, Zsazsának pedig nem tetszett az a két kérője, aki komolyan tette meg szándéknyilatkozatát. Hiába minden, a házasságot senkire sem lehet ráerőszakolni. Óriási csapást jelent népünkre, hogy igen sok agglegényünk van, akik elfásultságból vagy anyagi helyzetük kilátástalansága miatt nem merik rászánni magukat a nősülésre, egyre inkább betokosodnak, aztán végleg megadják magukat a kínzó magánosságnak. Mit csináljanak akkor a leányaink, kire várjanak! Vagy pártában maradnak, vagy vegyes házasságra lépnek - ez igen gyakori eset -, elvesznek népünk számára. Ami engem illet, kétszer is elszakított már a sors, főleg a háború, a kiszemelt élettárostól.

Mária gyermekimádatára sokszor felfigyeltem már, de tudatosan és mélyen, mondhatni pedagógusi alapossággal csak itt, a Lakatos utcai házban.

A mi udvarunkhoz tartozó s a közvetlen szomszédságunkban lakó Lehner-gyermekek szépek és kedvesek voltak, s én kimondottan zsidó szépségnek tartottam a kis Kahán Árit is, aki talán inkább a jóképű mamájához hasonlított. Hosszú göndör haját, kék szemét, különleges keleties orrát naponként is megcsodáltam, mondtam is a szüleinek. Ezt a három gyereket az egész udvar babusgatta, de kiesett érdeklődési körükből Kahán Robi, aki elhízott kissé, minden vonásában az apjára ütött. Kahán szerette a feleségét és a gyermekeit - mint a legtöbb zsidó -, de megtörtént, hogy ráütött kisfiai fenekére, ha rendetlenkedtek, s Robi észrevehetően több fenekést kapott. Megérezte a gyerek az irányában tanúsított szeretet valamelyes árnyaltságát, s a néhány vesszőcsapás után egyszer megjegyezte: „Apu, te milyen verekedős vagy!” Mária szemtanúja volt a jelenetnek, az udvaron sütkérezett, s egy pillanat alatt a szívébe zárta a lázongó gyereket. Rájött, hogy Robi nemcsak roppant érdekes gyerek, de sokkal értelmesebb, mint amilyennek az udvarbeliek elképzelték. A legtöbb gyerek kiszolgáltatottságában inkább csak védekezni tud, ítéletalkotásra nem képes, de Robi ítéletet alkotott, nem is egyoldalú, akármilyen ítéletet. Mondatából kiérződött, hogy édesapja verekedős, ennek nem így kellene lennie, ő nem érdemelt volna ilyen verést, s talán az is megfogalmazódott benne, hogy öccse, Ári, kevesebb verést kap.

Mária megsajnálta Robit, aki ezután a kedvence lett, és különös gyöngédséggel viseltetett iránta. Robi ezt megérezte és meghálálta. A viszontszeretetével hálálta meg. Várta a szombati napokat, hogy újra láthassa Máriát. Ha szombat délután fűtyült a vonat, mindig megkérdezte: „Ugye most jön Mária néni?”

A megfigyelésünk nem zárult le, megállapítottuk, hogy Robi az egész családunk érdeklődési körébe került, ugyanúgy szerettük már, mint a többi udvarbeli gyereket.

A következtetésünk: a pedagógiának szinte korlátlan lehetőségei vannak; olyan mértékben mondhatja magát pedagógusnak valaki, amilyen mértékben képes felismerni lehetőségeit.

Amikor mindezt átgondoltuk és megtárgyaltuk Máriával, azt mondtam neki: „Belőled kitűnő pedagógus lehetne.” És lett is.

Mária az átlagosnál lényegesen jobb tanulmányi eredményt ért el Bályokon, osztályzatai ezt mutatták, s ismerve komoly hozzáállását és tárgyilagosságát, semmi okunk sincs, hogy osztályzási módszerét tudománytalannak, irreálisnak minősítsük. A tanítványai nagyon szerették őt. Ki tudná lemérni a nevelés terén elért eredményeit!

A pedagógusra mérhető legnagyobb csapás az, ha megszokott és megszeretett tanítványaitól el kell válnia. Márpedig Máriával ez történt. Csak szűk másfél évet taníthatott Bályokon, mert ismét vesekőve keletkezett, nagy kő, a bal veséjében. Újabb vesegörcsök, kibíratatlan fájdalmak, lelki gyötrelmek, sírások, pokoli élet.

1951. június 27-én műtötték meg harmadszor. Nagyváradon. Még négy év sem telt el első két műtétje óta. Nehezen szántuk rá magunkat, hogy Váradon operáltassa meg magát, mert a kolozsvári klinikának sokkal nagyobb hírneve volt, egy egyetemi város lehetőségei lényegesen jobbak. Elfoglaltságunkat és anyagi lehetőségeinket figyelembe véve, nem nagyon válogathattunk a műtét színhelyében, de úgy határoztunk, hogy Máriáé legyen a döntési jog. Váradot választotta.

Legfontosabb megokolása az volt, hogy a kolozsvári Taposu professzor már nem él, öngyilkossággal vetett véget életének. (Ismerősei politikai okokra hivatkoztak.) Másrészt: a nagyváradi Krizsár Zoltán főorvost mindenki kitűnő sebésznek tartotta, román páciensei is nagy megbecsüléssel nyilatkoztak róla. De az is közrejátszott Mária döntésében, hogy idehaza nyugodtabban kipihenheti a műtéttel járó fáradalmakat, lelki megrázkódtatásokat. A halálra nem gondolt, rendületlenül hitt a felépülésében. Mi tudtuk, hogy titokban rendszeresen olvasa a Bibliát, sokszor imádkozik is, innen merítette az erejét. Az altatástól talán jobban félt mint a műtétől; tudjuk, hogy irtózott az éterszagtól. (Meg sem tudnám már mondani, hogy valóban éterrel altatták-e.)

A felépülése elég gyorsan következett be, pedig olyan keveset evett, s olyan soványka volt még mindig. Szemmel láthatóvá vált előttünk, hogy milyen nagy jelentősége van a betegek gyógyulásában a lelki tényezőknek, az akarat jelenvalóságának. Mária mindig nagyon akart meggyógyulni.

Sokat gondolt a tanítványaira, várta az újbóli találkozást. Szegény, ha tudta volna, hogy a helyét egy diplomás tanítóval töltötték be, s nem lesz már újabb találkozás. Csak később mertük megmondani neki, hogy Paptamásiba helyezték át, a nagyváradi-székhelyi vasútvonal mentén fekvő egyik községbe. Nem volt ez nagy távolság, sem a bályoki, de a mi családuk csak a nagyváradi-kolozsvári vonaltól délre eső községeket ismerte, mondhatni semmi kapcsolatunk nem volt az ettől északra eső vidékekkel.

Nagy fájdalommal vette tudomásul a lesújtó tanügyi intézkedést.

Most nézhettük ismét az atlaszt, a térképeket. Paptamási. Már szerepel a XIII. századi püspöki tizedjegyzékben, tehát szintén nagyon régi település. A „gyilkos gát”-nak nevezett dűlője igazolja, hogy a tatárok itt végezték ki a község lakosságát, a legjobb esetben csak egy részüket. Mi meg sem piszkálhatjuk a dombjainkat aggodalmak és félelmek nélkül, mert sohasem tudhatjuk, hogy mélységükben nem valamilyen ősi településünk rejtőzik-e. A tatárok és a törökök százával pusztították el a falvainkat. Az egyik könyvben azt olvastuk, hogy a Bécsi kódex egy XIII. századi Sziget nevű községről is említést tesz Paptamási közelében, de az 1552-iki összeírásban már nem szerepel, tehát eltűntették a föld színéről. Minden csapásunkat figyelembe véve, talán nincs is tragikusabb nép a föld kerekén a mi népünknel. Amely nép elveszett, az elveszett, de kínlódní egyik sem kínlódott annyit, feltételezhetően. Meg azt is

olvastuk, hogy Paptamási teljesen leégett 1795-ben. Vajon van-e olyan településünk, amely sohasem égett le, vagy ne szenvedett volna nagyobb károkat tűzvésztől, árviztől, földrengéstől, tatártól, töröktől, mindenféle pusztító tényezőtől!

- Látod, Mária, semmi sem véletlen az életben. Istennek terve van veled, azért választott ki egy újabb megtisztelő feladatra. Bályokon rendbe hoztad az osztályodat, biztos alapokra helyezted a tudásukat, most egy újabb osztályban kell rendet teremtened. Mert hidd el nekem, tele vannak az iskoláink mindenütt olyan helyettesekkel, akiknek fogalmuk sincs a tanításról és a nevelésről, de elhelyezkednek, hogy a falujukban maradhassanak, vagy annak közelében, aztán semmit sem csinálnak, vagy formáságból tanítanak, s húzzák, ameddig lehet.

Próbáltam lelket önteni bele, mert tudtam, hogy engem is nagyon letörne egy ilyen váratlan intézkedés, de nem lehetett őt a valóságtól eltéríteni:

- Értelek, bátyám. Már nem azt, amit mondasz, hanem ami mögötte van. Ne hidd, hogy csak mi vagyunk lelkiismeretes pedagógusok - én nem is nevezhetem magam tanítónak, nincs diplomám -, vannak még mások is sokan, de ha valóban szükség lesz ott rám, ígérem neked, becsületesen fogom elvégezni a munkámat.

Kérdezem: milyen pedagógusi munkát lehet végezni öt hónap alatt? Mert csak ennyit taníthatott itt, aztán Biharfélegyházára helyezték titkárnőnek egy négyosztályos iskolába.

Újból a térkép és a könyvek. Biharfélegyháza nagyközség, lakói túlnyomóan evangélikus református vallásúak, vasúti állomása Gyapoly. Árpád-kori település, de elpusztult földvára helyén bronzkori régiségeket találtak. 1784-ben a község nagy része a templommal és az anyakönyvekkel együtt a tűz martaléka lett.

- Akkor ez ismét nekem való hely lesz, ugye bátyám? És még csak nem is taníthatok! - mondta elkeseredve. - De hát a titkárnőkre is szükség van az iskoláinkban. Emlékezz csak vissza: te is teljesen kimerülten, lefogyottan kerültél ki az egyetemről, és három iskolában vállaltad el a tanítást, hogy ne zárják be az iskoláinkat.

Azt hittem, megszakad a szívem a fájdalomtól:

- Mária, a különbség óriási! Hiszen te beteg vagy, háromszor operáltak!

- Beteg, beteg, most már te is elismered. Eddig csak mindig vigasztaltál. Nemcsak te, hanem mindannyian.

- Már úgy értettem, Mária, hogy noha túl vagy a betegségen, neked nem szabad elfelejtened, háromszor műtöttek már, különösképpen kell vigyázni az egészségedre. Magad is tapasztalhattad, rettenetesen nehéz ma a pedagógusi munka, és egyáltalán nincs megfizetve. Inkább Váradon kellene szétnézned, itt is találhatnál egy valamirevaló állást. A tanügyre itt nem számíthatsz, tudod, mi nem „olyanok” vagyunk, ezért nem adnak itt neked egy helyettesi megbízatást. Másnak igen. Érted, ugye?

- Persze hogy értem, de nekem tetszik ez a nagy változatosság, elfoglalom a titkári állást. Lehet, hogy valóban túl vagyok már a betegségen, miért ne volnék, s akkor már túlzott az aggodalmaskodás. (Volt azért egy kis fanyar mosoly az ajkán a „változatosság” emlegetésekor.)

Édesanyánk külön figyelmet érdemelt nemcsak ezekben a kritikus órákban, hanem mindenkor helytállásában és viselkedésében. Rengeteget sírt a Mária betegsége miatt, de ha tehetett, nem hozakodott elő a fájdalmával, hanem félrevonultan viselte el. Ő már régóta nagyothalló volt, inkább a szájáról olvasta le Mária mondatait, s csak alapos megfontoltság után adott tanácsokat:

- Gondolkozz még rajta, lányom! Nem muszáj azonnal választ adni. Hátha csakugyan találsz itthon egy elfogadható állást. Én nem akarlak rábeszélni, de hátha!

Mária annyira felerősödött Isten segítségével, hogy képesnek tartotta magát a vidéki munkára, és elindult egy újabb ismeretlen faluba; új munkahelyre, új embereket keresve. De nem elégítette ki a titkári munka, mivelhogy már belekóstolt a tanításba. A hitvány aktákat nem szerette, a gyerekeket imádta. Így aztán sikerült elérnie, hogy négy hónapi titkárság után Bogyoszlóba kapjon, persze nem kinevezést, mert az a diplomásoknak jár, hanem: megbízatást. Annál is inkább, mert egyelőre senki sem akart ide jönni tanítani, ha csak egy kis remény-sége volt máshol elhelyezkedni.

Bogyoszló az érmelléki hegyek alatt fekvő magyar község, túlnyomóan reformátusok lakják. Postája Ottomány, távírója Margitta, vasúti állomása Asszonyvásárhelyen van. Ezt olvastuk a monográfiában.

A bőrdíjút Eta húgom vitte, neki a megszokott zöld hátizsákját kellett cipelnie az állomástól 2-3 kilométerre. Egy tanyán kötöttek ki. Ez lényegesen messzebb volt Nagyváradtól mint Biharfélegyháza. Én csak egyszer jártam ezen a vidéken, kolozsvári diákkoromban, még a háború idején, mikor Margitta irányából Szilágypérrre mentem legációba. Akkor szereztem tudomást róla - sem előtte, sem utána nem jártam erre -, hogy milyen is hát a hepehupás vén Szilágy, Ady Endre híres hazája. Akkor sárban, olyan mély kerékvágásban haladt a kocsink a félig megfagyott utakon, hogy a lovak lába már véres volt, és ahol lehetett, letértünk az erdőkbe, nagy kerülőket vállalva, mert nem volt szívünk tovább kínozni az állatainkat. Visszajövet pedig megkértem a péri tiszteletes urat, adjon inkább egy embert nekem kísérőnek, úgy jöhessek el gyalog a margittai állomásra. Tizennégy kilométert gyalogoltunk a kíméletlen téli szélben, s magamnál is jobban sajnáltam a kísérőmet, akinek még visszafelé is meg kellett tennie ezt a nagyon kemény, kíméletlen utat. Nem resteltem bevallani: megfogadtam akkor, hogy ilyen körülmények között sohasem vágok neki többé a vén Szilágyságnak. Pedig tudtam, hogy nyáron milyen szép lehet ez a még mindig elég érintetlen vidék, hepehupásan, romantikus dombjaival, erdeivel, misztikumával.

Mária iskolája tehát egy tanyán volt, és a lakása (egyetlen szobája) a tanterembe nyílt. Ha úgy fogjuk fel, ez is tiszta romantika. Minden romantikus itt, ám inkább annak, aki ragyogó szép időben látogatóba vagy kíváncsiskodni jön ide. De ha fél a sártól, és esőre van kilátás, sokkal jobb, ha lemond minden romantikáról.

Ez a tanya Bogyoszlóhoz tartozott, mindössze néhány kilométerre tőle - semmi az ezen a vidéken -, és Máriának úgy ahogy volt, háromszor operáltan, annyiszor kellett legyalogolnia ezt a távolságot esőben, hóban, sárban, ahányszor gyűlésre kellett mennie a párt hívására, parancsára. A gyűlések a felesleges beszédek és mellébeszélések miatt a legtöbbször igen hosszúra sikerültek; Máriának pedig, ha rövidíteni akart, hogy még aznap kerüljön vissza a tanyájára, nem maradt más választása, mint egy temetőn haladni át a holdvilágos, vagy esős, ködös, zúzmarás éjszakában. Lesz majd ennél nehezebb és félelmetesebb útja is, de az már a hegyvidéki estéken és korai reggeleken, ugyancsak ködös és zúzmarás kulisszák tompított árnyékában. Mert nem is élet volt ez már, hanem színház, egy elvetemült világ által kiosztott tragikus szerep végigjátszása.

1952 elején, épp akkor, mikor Máriát a bogyoszlói tanyai iskolába küldték ki tanítani, engem nagy megtiszteltetés ért, amit én nem tudtam annak értelmezni: kineveztek a magyar nyelv- és irodalomtanítás megyei szakfelügyelőjének. Illett volna megtiszteltetésnek vennem, mert még nem töltöttem be a harmincadik évemet sem, és nem mindennap neveznek ki ilyen fiatal szakfelügyelőt. Csakhogy én nem azért végeztem el az egyetemet, és szereztem középiskolai tanári oklevelet, hogy hitvány aktákat olvasgassak, és utasításokat küldjek a szélrózsa minden irányába, hanem azért, hogy a legszebb tantárgyat, a magyar nyelvet és irodalmat taníthassam. (A másodszakom, a történelem már nem érdekelt, káderiskolai anyag lett belőle, hazugságokra épült politikai maszlag.) Szervezni meg sohasem szerettem. Kiket szervezni meg, és mire? Az egész életünk abból állt, hogy szerveztek meg átszerveztek bennünket, hol itt ugráltattak, hol amott, nem volt egy szabad percünk soha. A Mária esetei igazolták a legjobban, hogy milyen áldozatai voltak a szünni nem akaró átszervezéseknek, áthelyezéseknek, hozzá nem értő karrierista emberek intézkedéseinek.

Épp a kinevezésem előtt kezdtem el kikísérletezni a helyesírás tanítására vonatkozó elképzeléseimet, amelyek máris szép eredménnyel biztattak, kíváncsi lettem volna az új fejleményekre. Sohasem voltak még olyan jó nyelvtanósaim és helyesíróim, mint az akkori ötödik és hatodik osztályban. Ezek a 11-12 éves gyerekek - szám szerint elég sokan - képesek voltak megírni az évharmadi dolgozatukat mindössze néhány vesszőhibával. Nagy fájdalmat okozott nekem az elvesztésük, Mária bályoki bánatára gondoltam.

Szakfelügyelői megbízatásom tiszavirág-életű volt, egy évig tartott csupán, mert a Köznevelési Minisztérium feloszlatta a pedagógiai kabineteket, arra gondolva, hogy túlságosan nagy hatáskört engedélyezett bennük a kisebbségeknek. (Majd felélesztették újból ezek a felügyelőségeket egy-két év múlva, de egészen más összetételben és színezetben.) Most kineveztek a 3. Számú Leányliceumba, az egykori Szent Orsolya Leánygimnáziumba igazgatóhelyettesnek, tehát nem szabadultam meg a szervezési és az adminisztrációs munkáktól, de legalább azzal vigasztalhattam magam, hogy taníthatok is csökkentett óraszámmal, nem szakadtam el a magyar nyelv tanításától.

Nem hallottam még róla, hogy az iskolai igazgatóhelyettesek könyvtárosok is lettek volna, de engem ilyen megtiszteltetés is ért. Az ok: az állam megspórolt egy könyvtárosi állást, kellett a pénz a szocializmus építéséhez. De mivelhogy nagyon sok pénz kellett, az igazgatónőm úgy határozott, hogy nem ad tüzelőfát a könyvtárhelyiségbe, télen vegyék csak ki a tanulók a könyveket, és olvassanak otthon. Csakhogy a megtakarított fa ezúttal nem kimondottan a szocializmus útját egyengetve vált hasznosíthatóvá, és nem a kapitalizmusra mért újabb csapást jelentette - minden kis megtakarításra ezt mondták -, hanem az igazgatónő irodáját fűtötte, aki ott délutánonként bezárkózott, és lefeküdt pihenni, mentesítve magát az otthoni fűtés költségeitől.

Így történt aztán, hogy a fűtetlen könyvtárteremben megfázott a hátam, és erősen influenzás lettem. Az igazgatónőm rám pirított: fiatal férfi létemre csak nem akarok betegszabadságra menni egy kis influenzával, mikor milyen sok dolgunk van éppen.

Az influenzából besűrűdés lett, amiről mit sem sejtettem, mivelhogy mindig makkegészséges voltam, s mikor a májusi futóversenyen is kötelezően részt vettem, összeestem a távolság felének lefutása után. Az orvosok megállapították, hogy zölddió nagyságú kavernám van, de a nagyságáról - természetesen - nem tudtam, eltitkolták tőlem.

Boldogok, akik nem élték még át a megsemmisítő emberi érzést, az összeroppanást, a valóságos helyzet és a hitetlenkedés szörnyű párharcát, amelynek végső kimenetele mindig ugyanaz a dolog lehet, a veszített csaták gyöttrő fájdalma.

Egy szempillantás alatt hangzott el fejem fölött az apokalipszis ítélete. Nem úszhatom, nem futballozhatom. Nem járhatom többé a Bihar-hegységet. De ami fölöttébb elviselhetetlen: nem nőülhetek. Családalapítás? Fátyolos, foszlányos álom, talán nem is létezett, meddő képzelődés volt csupán. Időnként a bambaság nihilizmusa ejtett fogságába, mikor megtörtségemben már gondolkozni sem tudtam, s érzéketlen tuskóként lebegtem egy túlvilági folyó hullámhátán. Ha sokáig tartott volna! De megadta magát ez az érzés a nála is erősebb hatalomnak, a bánat kolosszális méretű csapásának. Annyira legyengített az elkeseredés, hogy már enni, beszélni is alig tudtam.

Édesanyámat legalább annyira sajnáltam, mint magamat. Nem volt elég neki a válás, a Mária betegségéből adódó évtizednyi fájdalom, annyi nélkülözéssel és koplalással kiiskoláztatott fia sorsát is vállaira kellett vennie.

Mária pedig csak 1952. január elsejétől szeptember elsejéig tanított a bogyoszlói tanyán, s akkor ötödik munkahelyére, Pacalra küldték helyettes tanítónőnek. Lakhelye egy sikátori kertben egy kis földes, nyári konyhának nevezhető valami. Szomszéd se jobbra, se balra. Ebben a nyomorult elszigeteltségben akármikor leüthették volna, de eszébe sem jutott a félelem, mert korábbi munkahelyein is ki volt téve az életveszélynek.

Innen csak úgy tudott hazajönni, ha 8-10 kilométert legyalogolt a szekérúton, vagy keresztül a mezőkön, mikor hogy látta jobbnak. Igen jó viszonyban volt a református papokkal, s ennek az ismeretségnek olykor nagy hasznát vette. A papnak volt ugyanis egy számara és egy kordéja, s ha éppen Margittára mentek, neki is jutott egy hely a kordéban, nem kellett lejárnia a lábát.

Jött is a lelkem gyalog, mikor megtudta, hogy minő gyalázatos betegség uralkodott el rajtam 1953 tavaszán. Szinte berepült a lakásunk közelében, a Bunyitay-liget elején lévő tüdőgondozóba. Kétségbeesett hangon szólalt meg, mint aki száz csapáson is átesett már, és tudja, mit jelent egy betegágyon - az akkori körülmények között - az életért viaskodni.

- Még az hiányzott, hogy te is olyan állapotba kerülj, mint én, kipusztul az egész családnak a megpróbáltatásoktól. És itt fekszel, ebben a kis gondozóban? Mit tudnak itt kezdeni veletek egyáltalán, hiszen a város minden betege itt fordul meg, egész nap jönnek-mennek, csapkodják az ajtókat!

- Nincs hely a szanatóriumban, várni kell, míg meghal valaki, vagy kikerül onnan.

- Szép kis remények!

A háború utáni időkben, a negyvenes és ötvenes években annyi tüdőbajos volt Romániában, és oly sokan estek át tüdőfertőzésen, hogy egy-egy kisebb munkahelyen is többen áldozatai lettek ennek a szörnyű betegségnek. Az egészségtelen lakáskörülmények, az emberietlen túlszűfolt-ság, a hihetetlenül gyenge táplálkozás, a sohasem tapasztalt hajsza és a rettegéssé fokozódott félelemérzet, a cigarettafüstös mindennapi ülésezések, gyűlések, a kierőszakolt tanfolyamok és politikai átképzések sok esetben a makkegészséges szervezeteket is kikezdték, tönkretették. A tüdőgyógyszerek épp akkor kerültek át hozzánk Nyugatról, a hidrazid gyártásához már Romániában is hozzákezdtek, de nem győzték ellátni a rászorulókat, a betegek száma napról napra növekedett. Hulltak az emberek a szanatóriumokban.

- Tudtam, hogy veled is történni fog valami, te is megbetegszel siránkozott Mária -, hiszen három iskolában is tanítottál már az első tanári éveidben, s a tankönyvhiány miatt éjszaka

készítetted a kötelező vázlataidat, mint én meg Zsazsa, mert a nappalokat vagy az osztályaidban, vagy a gyűléseken töltötted. Még vasárnap sem hagytak békében, állandóan faluakciókra küldtek húszfokos hidegekben. Nem megmondtam, mikor a tenkei erdőben kaptatok defektet, s az éjszakázás után egyenesen tanítanod kellett, hogy nem lesz jó vége ennek a kíméletlen hajszának? Megfagyott kezed-lábad, az orrod meg a füled, és Bondár Lajos, az altisztból lett titkárotok és párttitkárotok az iskola kapujában leste, mikor érkeztek, hogy az osztályba tereljen be. Miért vállaltál akkor tanítást három iskolában is?

- Hogy ne zárják be az iskoláinkat. Tudod, hogy egy éjszaka minden magyar állampolgárságú tanárt áttettek a határon, nem voltak tanáraink. Ne sírj, húgom, majd megsegít az Isten bennünket, ha Ő is úgy akarja. Te tudod a legjobban, hogy a megnyugvás és a gyógyulni akarás előfeltétele minden felépülésnek.

- Zsazsát is féltem a rettenetes hajszától, ő is akármikor kiborulhat.

- Nyugodj meg, Mária, Isten kezében vagyunk mindannyian!

De csak nem nyugodott meg, pedig idegeskedésével önmagát is emésztette:

- Épp most következett be a megbetegedésed, Sztálin halála után, mikor egy kicsit már fellelegeztünk, és abban bízunk, hogy ezen az áldatlan állapoton talán változtatnak majd.

- Minden bizonnyal - hagytam helyben meggyőződés nélkül, mert hirtelen változásra egyáltalán nem számítottam. Ekkora mélységből csak évekig tartó hajszával és nélkülözések árán tápáskodhat ki egy ország; ha nem sújt rá egy újabb háború, mert az is bekövetkezhet.

Ekkor toppant be Zsazsa húgom is, aki csak egy kerek esztendőt tanított Kágyán, egyszerűen nem bírta a térdig érő sarat meg felettesei önkényeskedését, áthelyeztette magát Gyantára, anyai elődeink ősi fészkébe. Kartársnője, Nelli is otthagyta első munkahelyét, de ő sokkal szerencsésebb kilátásokkal, mert kérője nagyváradi középiskolai tanár volt, s ha elveszi, búcsút mondhat vidéki hányattatásának, védtelenségének. El is vette, és kiegyensúlyozott, boldog házasságot kezdtek.

Zsazsát Eta húgom és édesanyám érkezése követte. Annyi ételmet hoztak, hogy máskor egy hétre is elég lett volna, de még nem volt étvágyam, lelki egyensúlyomat vissza kellett nyernem. Mivelhogy az orvosok nyilatkozatai felére csökkentették le betegségem súlyosságát, hogy végső elkeseredettségemtől megóvjanak, hozzátartozóim viselkedéséből próbáltam leolvasni valóságos helyzetemet. Fájdalmukat nem tudták teljességgel elkendőzni, arcukra rá volt írva a döbbenetes szomorúság, de rossz emberismerő lettem volna, ha nem veszem észre erőltetett játékukban a halvány bizakodást is. Feltételezhetően nem is tudták elképzelni a pusztulásomat, mint ahogy a hozzátartozók sohasem tudják, reszkető kézzel keresik, s valahogyan meg is találják azt a sokat emlegetett szalmaszálát, amibe a kétségbeesett ember ilyenkor kapaszkodni szokott.

- Mi melletted leszünk, azt hozzuk neked, amit szemed-szád megkíván, csak egyél, és szedd össze magad lelkileg.

Tudtam, hogy miből hozzák, a lemondásukból, mert ezt a sok finom ételmet maguktól vonták el, tehát naponként nélkülöztek. Hogy eltereljem a szót, a Zsazsa új munkahelye iránt érdeklődtem:

- Ugye sokkal jobb ott, mint Kágyán?

- Lényegesen jobb, de időnként éreznem kell, amit ti is nagyon jól tudtok, hiszen nem is szólásként, hanem közmondásként él népünk tudatában: senki sem próféta a saját hazájában.

- Érzed, de nem tartod kétségbeejtőnek! - intettem le - Hiszen csak arra gondolj, hogy egy levegőt szívhatsz a gyantái rokonokkal, már az is vigasznak számít. Gondolj a Mária hánykódásaira!

- Tudom, tudom, ne is tulajdonítsatok túl nagy jelentőséget a panaszomnak! Keresztmamával nagyon jól megértjük egymást, sokat kacagunk is, és ez feledteti az olykor-olykor fellépő iskolai gondokat.

A keresztanyánkat, aki az anyai nagynénénk is volt, úgy szerettük, mint a szüleinket. Sohasem láttuk őt barátságtalannak, csak mindig mosolygósnak. Benne láttuk megtestesülni ősi népi erkölcsünket, elsősorban benne, meg az a anyai nagyapánkban, akiknél jobb embereket sehol az égvilágon nem láthattunk. Nekik tulajdonítható legfőképpen, hogy mi mindig büszkék voltunk népi származásunkra, s hogy annyira imádtuk a magyar parasztokat, még akkor is, ha némelyek mucsainak titulálták őket, esetleg a mi felfogásunkat is. Szent István királyunkat mindig csak nagyapám bajszos képében tudtam elképzelni.

Édesanyánk nagyothalló volt, nyugodtan közölhettem húgaimmal a kérésemet:

- Próbáljátok megvigasztalni, amennyire lehetséges! Tudjátok, mennyit sírt már Mária megbetegedése óta.

- A nagytatától kapott imádságoskönyvet olvassa minden este, azt a régi, kemény kötésű könyvet, amelynek a lapjai már kihullanak. Megvárja, míg lefekszem. Nem is sejti, hogy titokban figyelemmel kísérem.

Eta húgom mondta ezt, aki egy fedél alatt lakott édesanyánkkal.

Az a könyv pedig Szikszay György egykori debreceni lelkész könyve volt, melynek hagyományos, barokkos címe betű szerint a következő: „Keresztyéni tanítások és imádságok a keresztyén embernek külön-különféle állapotai és szükségei szerint, melyeket a vélek élni akaróknak lelki hasznára és épületére, három szakaszban készített s kiadott Szikszay György, a Debreczeni Ref. Ecclesia egyik prédikátora s ugyan a Debreczeni Tiszt-Tractus esperestje.”

Jól ismertem ezt a könyvet, mert titokban én is használtam, nemrég nagy betegségem tudomásulvételekor is, midőn édesanyám a piacra ment, hogy kiadósabb ebédet főzzön felépülésem érdekében. Egy jelzést találtam akkor a könyvben a „nyolczadik rész”-nél, melynek címe: „A keresztyén embernek imádkozni kell az ő gyermekeiért.” A bevezető „Tanítás” után következett az imádság, utolsó előtti bekezdésében a következőket olvastam: „Szent Felségednek ajánlom az ő világi életüket is. Viselj gondot őreájuk, tápláljad őket, adj nekik egészséges testet, tartsd meg tagjaiknak és elméjüknek épségét, őrizd őket minden szerencsétlenségektől, parancsolj a te angyalidnak őfelőlük, hogy kezökben hordozzák őket, és fordítsanak el róluk mindennemű veszélyeket.”

Látogatóim távozása után ezen az imádságoskönyvön és édesanyám hitbeli életén gondolkoztam. Hogy titokban imádkozott, megértem. Tudom, hogy mennyire jelentős a közös imádkozás a templomban, de úgy vélem, a lekipásztor ilyenkor elsősorban imádkozni tanítja a híveit, hogy otthon, csendes magányukban még elmélyültebben imádkozni tudjanak. Mint Ady Endre, aki omló könnyekkel énekelte lakásán az évszázados zsoltárokat, éjszaka elkövetett bűnei miatt magába roskadva. Mindig is kitartóan vallottam: létezik még népünkben az a sokat hangoztatott „ősi szemérem”, ami bennünk lappangva olykor lánggra lobban, és titkos imádkozásra serkent bennünket. A templomban nem szégyellünk közösen imádkozni, de a családukban sokszor igen. Kár! De ne felejtsük el, legmélyebb lelki fájdalmaiban Krisztus is félrevonultan imádkozott.

Erkölcsei kötelességemnek tartottam, hogy kövessek el mindent felépülésem érdekében. Még szüksége van rám népemnek és családuknak. Édesanyám hite erőt adott nekem, hogy az ételt magamhoz vegyem olykor nagyon nehezen ment -, és lassú épülésem édesanyám hitét erősítette. Ilyen kölcsönös ereje van a hitnek. Aki adta, nagyon is tudta, milyen bölcs szándékkal cselekedte.

13

1953 nyarán a nagyváradi tudószanatóriumba kerültem, egy olyan épületbe, amelytől egész életemben rettegettem. A tüdőbaj akkor úgy élt az emberek tudatában, mint az egyik legszörnyűbb betegség, ami vagy elviszi az embert, vagy egész életére megbélyegzi. Egyszer láttam ezt az épületet, a háborús években, mikor életem nagy szerelmével sétáltam a váradi szőlőhegyen, és erre vetődünk el. A betegek egy része kint sétált a parkban, s nagyon meglepett bennünket, hogy vannak mosolygós tekintetűek köztük, sőt nevetgélők is. Azt mondtuk róluk, hogy betegségük leplezése céljából ilyenek, vagy nem akarják megadni magukat sorsuknak, de mindenképpen elveszett emberek. Persze voltak olyanok is köztük, akiknek az arcáról szemmel láthatóan lerítt a halál, s Dadi megjegyezte:

- Végtelenül sajnálom őket, de menjünk tovább!

Én másodéves tanárjelölt voltam akkor, 1943 nyarán, ő épphogy érettségizett, érthető tehát, hogy legszebb életkorunkban semmi sem állt tőlünk távolabb, mint a betegség és a halál. Iszonyodtunk a levegő beszívásától is, nehogy megfertőzzön bennünket, de az emberi együttérzés és szánalom átítatta egész lényünket, hiszen mi szép lelkű fiatalok voltunk, rajongtunk a természetért, az irodalomért, a zenéért, mondhatni minden művészetért.

Fiatal tanárként tízhetes predeáli tanfolyamon kellett részt vennem 1948-ban, s ugyancsak egy fiatal leány társaságában pottyantam egész véletlenül egy tudószanatórium elé. Két fiatal nő sétált a kapubejárat mögött, és felejthetetlen vágyakozással néztek ki reánk, kimondhatatlan életfájdalmat árult el tekintetük. Benne volt ebben a tekintetben nemcsak a vágy, hanem a mérlegelés egyaránt, azon töprenghettek minden bizonnyal, hogy lehetnek-e még olyan szabadok és vidámak, mint mi, bízhatnak-e a gyógyulásukban.

Ki gondolta volna, hogy néhány év múlva én is ilyen szánalmas helyzetbe kerülök!

Naponként érlelődik az ember, s éretté talán sohasem válik, de fontos tapasztalatok és életbölcseleti felismerések birtoklásához eljut, egészen más szemmel láttam immár a szanatóriumot. Sorstársam volt itt minden ember, szenvedő testvérem, s ha magamért imádkoztam, érettük is esedeztem.

A legmeglepőbb az volt számomra, hogy milyen felelőtlenek némelyek még adott körülményeik között is: isznak, dohányoznak, megfontolatlan kalandokba bocsátkoznak, kiszöknek a szanatóriumból, hogy a szokásos kártyapartikon vegyenek részt, mintha semmi bajuk sem volna. Meggyőződéssel mondhatom: a szörnyű tuberkolózis közülük szedte legtöbb áldozatát.

Nem akarták megérteni sokan okos orvosaink bölcs tanácsadását: önök szombaton és vasárnap éppoly betegek, mint a többi napon, pihenniük kellene, ne kéredzkedjenek minden hétvégen haza.

Én a három és fél hónap alatt egyszer sem kéredzkedtem haza, megelégedtem hozzátartozóim és nagyszámú rokonságom látogatásaival, mert nagyon akartam meggyógyulni, mindig azt

hittem el magammal, hogy az élet és nem a halál vár rám. Nem is sejtettem, hogy ez az életigénylés még milyen borzalmas megpróbáltatásokat rejteget számomra.

Leánygimnáziumban tanítottam akkor, és igen meglepett a kilencedikes lányaim látogatása, mert még élt bennem a korábban említett borzalom, a régi séták kitörülhetetlen fájdalma és félelme. Elkeseredésemet nagy mértékben fokozta, hogy nem taníthatok, mert én talán sehol sem éreztem magam olyan otthonosan, mint a katedrám mellett, a tábla előtt, s a lányaim most épp ezt a sebet szaggatták fel bennem. De ugyanakkor boldoggá is tett a látogatásuk, hiszen nem felejtettek el, nem tagadtak ki, s akkor minden bizonnal visszavárnak osztályukba.

Vasárnaponként nekem volt a legtöbb látogatóm. A húgaim tőlük telhetően mindig bejöttek, Máriának és Zsazsának épp vakációja volt. Annak ellenére, hogy szüleim már évek óta elváltak, édesapám is minden vasárnap meglátogatott, ugyanúgy aggódott értünk, mint édesanyánk, meghozott minden anyagi áldozatot Mária felépüléséért is.

Az orvosok szerint én voltam a szanatórium példaképe, mert az előírt kúrát maradéktalanul betartottam, leszoktam a cigarettázásról, és még csak haza sem kéredzkedtem. Mózes Kornélia főorvosnő nyilatkozott így, aki ugyan a tüdőgondozóban dolgozott akkor, de időnként a szanatóriumban is teljesített szolgálatot.

Én tulajdonképpen Tiberiu Cipau főorvos úr betege voltam, őrá bízam magam, aki kísérletezett velem, de feltételezhetően más választása nem is igen volt. Az antibiotikumok mellett légmellkezelést kaptam, azonban a bepréslt levegő nem nyomta össze eléggé a kavernámat, mert gyermekkoromban tüdőgyulladásom volt, s a mellhártyámon keletkezett lerakódások akadályozták ezt. A főorvosunknak három betege is meggyógyult már hasonló helyzetben, s ebben reménykedtünk most, de arra számítanom kellett, hogy a légmellkezelés éveikig is elhúzódhat.

A kezdeti étvágytalanságomat olyannyira sikerült legyőznöm rendkívüli akaraterőmmel, hogy hétről hétre híztam, erősödtem, s úgy látszott, magát a halált is megadásra kényszerítettem. Bár ekkora kaverna mellett senkinek sem adnak írásos garanciát a felépülésre.

Hozzá tartozóim mindig a Mária akaraterejére és szívósságára hivatkozva bátorítottak:

- Ha meg akarsz gyógyulni, a példáját kövesd! Ő ki nem ejtette száján a halált, mindig a gyógyulására gondolt, s minden műtétje után újabb és újabb terveket szőtt.

Ez valóban így volt, Mária sohasem adta fel a reményt, mint ahogy nem csukta be gyermekkorában a kaput sem utánunk, ha egyszer így határozott. De nem volt ő már a régi kis esztelen makacs, ezt a negatív tulajdonságát rég levetkezte.

Nagy volt a meglepetésem és a szánalmam, mikor azzal állított be hozzám nyári kánikulai hőségben, hogy újból áthelyezték, most már egy hatodik faluba.

- Miféle faluba? - kérdeztem felháborodva - Ki lehetett az a szerencsétlen tanító, aki kitűrt téged abból a nyomorult, földes nyári konyhából is? Hová helyeztek át?

- Alsótótfaluba. A román neve: Sirbi.

- Hol van az a falu?

- Szalárdtól keletre, tehát lényegesen közelebb kerülök Váradhoz. Ki tudja, lehet, hogy jobb hely lesz Pacalnál. Nem kell annyit gyalogolnom az állomáshoz. És most kapaszkodj meg, román iskolában fogok tanítani.

- Ne őrijs meg! El is fogadtad már ezt a megbízatást?

- Mit csináljak? Azt mondták, hogy helyettes tanítónő vagyok, nincs diplomám, örüljek, hogy ilyet is kapok.

- Miért nem helyeztek egy román tanítót oda?

- Mert nincs kit oda helyezni, s nem maradhat az a román iskola sem tanító nélkül.

Úgy beszélt, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga, nem látszott rajta semmi elkeseredés. Én kifordultam volna a bőrömből, ha velem történik mindez.

- És ki megy a helyedre Pacalra tanítani?

- Egy fiatal tanítónő. Úgy látszik, neki konveniál, mert margittai születésű, tehát lényegében otthon tanít.

- Milyen otthontalannak fogja érezni magát, ha meglátja a nyári konyháját!

- Feltételezem, hogy már látta, de biztosan talál majd más megoldást. Esetleg rokona él ott, vagy valami ismerőse, ha nem éppen a pap.

- Mária, végtelenül sajnállak. Mikor lesz már az életedben egy vidám meglepetés, hogy örüljön végre a család!

- Majd ha te meggyógyulsz, örülni fogunk.

Nem tudtam megbékélni azzal a román iskolával:

- Mária, te azt mondtad egyszer, mikor a tanításra szántad magad: azért teszed ezt, hogy magyar népedet szolgálj vele. Hogy tudod összeegyeztetni azzal, hogy most román gyermekeket fogsz tanítani?

- Nagyon egyszerűen. Bátyám, ha kapok egy magyar iskolát, oda megyek, mert ez így természetes. De én minden gyermeket nagyon szeretek, a románokat is. Boldogan fogom tanítani és emberszeretetre nevelni őket. Ha mi szeretjük a románokat, ők is szeretni fognak bennünket, s ez Istennek tetsző dolog. Minden más felfogás természetellenes. Az emberek ártatlannak születnek, s csak később rontják el őket, mikor gyűlöletet oltanak beléjük. Gondolkoztál már rajta, milyen szörnyű bűn nyomja annak a lelkét, aki egyszerre keresztyén és sovíniszta? Azt hiszi, hogy ki lehet játszani Istent. Hogy lehet valaki egyszerre Krisztus-követő és embergyűlölő? Még a papok is gyakran beleesnek ebbe a gyalázatos bűnbe. Nem ér a lelkesi tevékenységük egy fabatkát sem.

Álmélkodással hallgattam kis húgom beszédét.

- Mária, nem győzlek csodálni téged. Te vagy a pedagógusok pedagógusa. Már sokat gondoltam rajta: a mai tanítók és tanárok zöme nem érdemli meg a megtisztelő „pedagógus” kifejezést. Aki gyűlöletre nevel, semmiképpen. De az sem, aki csak letanítja az óráit, és azt hiszi, minden kötelességének eleget tett. Fel sem tudják fogni, hogy ez a pálya mindenekelőtt áldozatvállalást jelent.

Sokáig elbeszélgettünk még értelmes és bölcs dolgokról. Mikor elkészönt tőlem, és az ajtó irányába távozott, utánanéztem. Milyen csöpp teremtmény, de egy egész világot hordoz szívében. Rám pirított ezúttal. Igaz, hogy én is hoztam már áldozatot az iskoláinkért, a népünkért, az emberiségért is egyúttal, azért betegedtem meg, de hol vagyok én még attól az áldozatvállalástól, amit Mária húgom hozott!

Vajon mit rejteget még számára a jövő? Milyen feladatok elvégzésére lesz még képes? Milyen tervei vannak még Istennek vele? Mert egy dologban biztos voltam: Mária különleges megbízatást kapott. Isten tudja, hogy mit még, és miért, és ő ezt sejtí... De tántoríthatatlanul és ellentmondást nem tűrően. Őt már nem lehetne eltéríteni kijelölt útjáról.

Alsótótfalu. A térképen még megtalálta, de a megyei monográfiában már nem. Sáros, kopott falu volt, az autóbuszjáratától néhány kilométerre. A jelentkezése napján, szerencsétlenségére, nagy esőt fogott ki, a cipője teljesen átázott a sárban, a locspocsban, az első benyomásai tehát meglehetősen kiábrándítóak voltak. Ugyanazt érezte, mint más alkalmakkor is, megint a világ végére jött.

Az emberek nem mulasztották volna el a köszönést, az öregebbek semmi esetre sem. Akkor még az volt a szokás falun, hogy mindenki köszönt mindenkinek. Így tanulták az őseiktől, így cselekedtek tehát. Mária különben sem hozta volna zavarba őket, ő már megtanulta kisgyermek korában Gyantán, hogy mindenkinek előre köszönjön falun. Ott így köszöntek az emberek egymásnak: „Áldja meg az Isten! Isten áldja meg! Áldjon meg téged is.” A Belényes környéki román falvakban is csak egy köszönési forma volt: „Áldejászke-tye Dumnyezó!” Ugyanazt jelentette, mint magyarul. Egy középkorú parasztember most így köszönt neki, s Mária azt sem tudta örömeiben, hová legyen. Az öregeknek most már kivétel nélkül így köszönt. Biztosan tudta, hogy ezek az emberek már a barátai, a jóakarói. Aki így köszön, és ilyen fogadtatásra talál, már elkönyvelte magát egymásuk számára. Az első keresztények is egyszerű jeladásokból tudták meg az együvé tartozásukat, s így lettek egyből testvérekké.

A fiataloknak azonban nem mert így köszönni. Ki tudja, hány besúgó van már köztük, aki csak arra vár, hogy elcsípijen egy nemkívánatos kijelentést, akár egy ilyen köszönést is: elég ok neki, hogy feljelentést tegyen, és érdemeket szerezzen vele. Pedig ezeket a fiatalabbakat kell megnyernie magának elsősorban meg a középkorúakat, mert ők adják az iskola tanulóit, leendő tanítványait, ők a szülők. Egy barátságos „jó napot”-tal kellett beérnie. Tudta, hogy figyelni fogják minden lépését, mert a párt mindenkire ráállít valakit, valószínű, hogy több embert is. Sokszor a legszerencsétlenebbnek látszót, akiről nem is sejteni, hogy megbízatást vagy parancsot kapott. A szakszervezetben sem lehet megbízni.

A gyerekeket figyelte a legodaadóbban, munkálkodásának tárgyait. Olyanok voltak, mint a mi gyermekeink: tágra nyílt szeműek, kíváncsiskodók, kérdésekre várók. Már megszokták, hogy nem mennek el az emberek szótlanul mellettük, valamit mindig kérdeznek. Ha nem köszöntek, rájuk köszönt:

- Szervusz, kislányom, de szép szoknyácskád van! Édesanyádtól kaptad, vagy nagymamától?
- De la mamikuca! - válaszolta a gyerek: anyácskától.

A román népi nyelvhasználat különösen szereti a kicsinyítő képzőket, ami gyöngédségre vall, egy részüket a szláv nyelvekből vették át ők is, mint mi.

A román parasztság családi élete szebbnek mondható a miénknél, s vonatkozik ez az egész románságra egyaránt. Fájdalommal kell ezt kimondanom. A hegyvidékeken nem érte őket annyi csapás, mint bennünket a síkságokon, a földbirtoklás sem szült náluk annyi ellentétet és gyűlöletet. Kevés földjük volt. Falvaik zártsága sokkal inkább egységgé kovácsolta őket, mint tanyai életünk szétszórtsága. A románoknál nagyon kevés a válás, pedig sokgyermekesek, anyagi gondjaik inkább vannak. Ők igazán Isten ajándékának tekintik még mindig a gyermeket. A román férfi gyöngédebb, vidámabb kedélyű, játékosabb természetű, fokozottabban vonatkozik ez a déli népekre mint a miénkre.

Mária annak örült a legjobban, ha az előre köszönő gyerekek „jó napot”-tal üdvözölték, mert ez a régi falusi jelleget érzékeltette benne, az ősi népi erkölcs még megmaradt foszlányát. (Irtózott a falusiak erőszakos városba hurcolásától, mert ebben a parasztság elvagányosodását

vélte felfedezni. Aki a városból érkezett haza akár látogatóba is, már magán hordozta a város füstjét, kormát, a hengegés valamilyen formáját, olykor az igényesség indokolatlan jelentkezését is, s mindez a falusiak lenézésével járhatott együtt - mindenképpen a falutól történő fokozatos elrugaszkodást előlegezte.) Az ilyen köszönésekre ő is „jó napot”-tal felelt, buzdítást adva a hagyományok ápolására.

- Hová mész, kisfiam? - közeledett egy mezítlábas fiúcskához, s mikor észrevette, hogy pénzt szorongat a markában, már sejtette, hová küldhette az anyja. - A boltba mész ugye? Cukrot vagy sőt viszel édesanyádnak?

- Egyiket se. Gyufát meg élesztőt a kenyérsütéshez.

Már építgette a kapcsolatait, a barátság útját egyengette.

- Te ki vagy? - kérdezte egy merészebb kislány, - és mit keresel a mi falunkban?

- Majd megmondom holnap, légy csak türelemmel!

Amilyen barátságosak voltak az emberi találkozások, olyan lehangoló volt a falu külső képe. Nem akart hinni a szemének: felfedezte, hogy az egyik nyomorúságos lakásban együtt laknak a kecskével. Ez a háziállat a szegénység és a nyomor szimbóluma volt, akár a szamár vagy a gebének nyilvánítható ló. Sok székely faluban nem is tűrik meg a szamarat, méltatlan állat a büszke, nemes székely néphez. Pedig de jó áldott állat a kecske meg a szamár, alig eszik valami drágát, értékeset, és hogy megszolgálja érte!

- Nyomorúságos falu, ez már biztos! - mondogatta Mária magában, de a látottak nem vették el túlságosan a kedvét.

A néptanács elnökénél jelentkezett, s az nagy ovációval fogadta:

- Hát megjött az elvtársnő? A napokban értesültünk a kinevezéséről.

Ám inkább olyan látszata volt ennek az ovációnak, hogy nem is lelkesedés, csak egy száraz illemforma. Nem egy ilyen tanító nénire számítottak: egy ilyen kicsire, egy ilyen magyarra. De hát a tanügy csak tudja, valamit mégiscsak várni lehet tőle. Románul sem beszél tökéletesen, ezt némelykor észre lehet venni a kiejtésén, de kétségkívül jól beszéli az állam nyelvét, a szavai választékosak, sok román ember is tanulhatna tőle.

- Jobb helyet nem talált az elvtársnő? - kérdezte tovább, de ez még mindig olyan kérdés volt, amit kétértelműségnek is fel lehetett fogni. Úgy is, hogy szánakozás, úgy is, hogy tiltakozás: mehetett volna máshová is románokat boldogítani, hagyott volna békében bennünket.

Mária elmés választ adott:

- Nem kaptak tanítót, aki ide szívesen jött volna, én pedig boldog vagyok, hogy ilyen aranyos román gyermekeket taníthatok. Egyik szebb a másikinál. És olyan okosak is vannak köztük. Szóba álltam jövet néhányval. Rendesen köszönnek, szívesen társalognak. Tudja, az jut eszembe, hogy Ion Creanga is ilyen kis mezítlábas, ilyen kis élénk szemű falusi fiúcska volt, senki sem gondolta, milyen híres író válik majd belőle.

Mária ezt őszintén mondta, de egy kis számítással is. Tudta, hogy az írni-olvasni tudó románok mind megismerkednek a nagyon távoli, a Moldvában élt Creanga írásaival, mert minden iskolában tanítják a meséit, gyermekkori visszaemlékezéseit, s nincs olyan román, aki ne szeretné őt. Olyan író ő, mint a magyar Benedek Elek, aki megismeri, haláláig a szívében hordja. Arra gondolt, hogy a nagy parasztíró emlegetésével kegyeibe férkőzik a néptanácsi elnöknek, nem is sejtve, hogy ebben a faluban majdnem mindenki analfabéta, teljesen vagy félig-meddig az, s ide tartozik még az elnök is, aki csak dirigál, és tollba mondja a gondo-

latait. De egy román író emlegetése mégis jó pontot jelentett, az elnök elmosolyodott. Úgy járt Mária ezzel az elnökkel, mint Zsazsa a kágyai alelnökkel, Pellei bácsival: majd még neki kell megtanítania az olvasásra, a betűvetésre.

- Honnan jött az elvtársnő? Nem váradi tán? Onnan jött az írás.

- Bizony váradi vagyok, de mindig falun tanítottam. Sok gyerek van a falujukban? Hányra számíthatok az első osztályban?

- Hát van itt bőven. Az elsőben is lesznek vagy húszan.

Ez nagy létszámnak számított egy ilyen kis faluban, de nem keltett meglepetést a már említett oknál fogva, a román családok népesek.

- Na jöjjön az elvtársnő, nézze meg a lakását, ott lakott az elődje is, jobbat nemigen talál.

Mária útközben felkészítette magát lelkileg a várható élményre, s az eddig látottak alapján olyan is volt az a lakás, amilyennek elképzelte: egy földes lyuk, talán egy koldus is kevesellte volna.

- Na milyen? - kérdezte az elnök.

- Amilyennek Isten adta.

Azonnal észrevette, hogy elszólta magát, és zavarba is jött, már törte a fejét, hogyan lábáljon ki belőle.

- Isten pedig nincs! - magyarázgatta az elnök - Egy tanítónőnek nem szabad ilyet mondania.

- Na jó, jó - mentegetőzött Mária -, így szokták az emberek mondani. Igaz, hogy az öregebbje. Az elnök elvtársnak van gyereke? - kérdezte, hogy a szót elterelje.

- Persze hogy van, az egyik most megy a másodikba, a nagyobbik a negyedikbe.

- Biztosan rendes, jólnevelt gyerekek, nem lesz sok bajom velük - barátkozott Mária, a néptanácsi elnök kérges, faragatlan lelkét melengetve...

Hát így kezdődött...

Mária a kegyeibe fogadta a román gyerekeket, akik hamar megbarátkoztak, mindenképpen igazolva azt, hogy nincs kezelhetetlen normális gyerek. Az már a tudomány és főleg a rátermettség dolga, hogy sokszor külön kell nevelni egy-egy gyereket, mindegyikhez egyéni módon, egyéniségének megfelelően közeledve. Van, aki több türelmet, s aki erősebb ráhatást, parancsolóbb hozzáállást igényel. A gyermeki lelket nagyon ismerni kell. Mária tudta, hogy csak az önmagához következetes tanító követelheti meg a következetességet, s a szigorúság mindig csődöt mond, ha a gyerek nem érzi mögötte a szeretetet.

Nem is számított rá, hogy az elsősökkel könnyebben boldogul, aztán rájött, hogy ennek megvan a természetes oka: a nagyobbak már hozzászoktak előző tanítójukhoz, most más emberhez, más módszerhez kellett alkalmazkodniuk, mivelhogy nincs két egyforma ember; de a kezdők most szerezték első benyomásaikat az iskoláról, s összbenyomásukba könnyen bele-siklott a tanítójukról alkotott képük is.

Tapogatózás igen, de figyelemre méltó kisiklás nem volt Mária itteni tevékenységében.

Mária hat hónapig tanított Alsótótfaluban, s ez idő alatt mindössze három-négy alkalommal látogatott haza, mert egy négyosztályos osztatlan iskolában mindig összegyűlt hét végére a munkája, s bizony, sokkal nehezebb volt a román iskolában tanítani mint a magyarban. Az óravázlatait is nagyobb gonddal és részletesebben készítette el most, nehogy belekössenek, és azzal vádolhassák felettesei, hogy új iskolájában elhanyagolja munkáját, a román gyerekekkel nem törődik.

Ha rászánta magát egy-egy hazajövetelre, zöld hátizsákjában hozta szennyes holmiját, édesanyámra és főleg Eta húgomra várt a feladat, hogy kimossák és kivasalják viselt ruhaneműit, s ezáltal is újabb helytállásra készítsék fel, szavukkal pedig bátorítást és erőt adjanak neki.

Most sem panaszkodni jött haza. Jó természetéhez hozzátartozott, hogy nem a nehézségeiről szeretett beszélni, hanem a pozitív élményeiről, gyermekei viselkedéseiből állított össze egy csokrot, azzal hozakodott elő.

Hat hónapos tanítás után kétségbeesett hangú levelet írt, amelyben közölte, hogy ismét vesegörcsök kínozzák, menjen ki valaki hozzá, segítsen behozni a dolgait.

Nagy volt a bánatunk otthon, mint minden korábbi megpróbáltatásain, de ha nem tudtuk volna, milyen szörnyű kínnal és vergődéssel jár egy-egy vesegörcs, talán nem estünk volna annyira kétségbe, mert képtelenek voltunk elképzelni Mária elvesztését, ismervé lelki erejét, rendkívüli akaratát és rendíthetetlen hitét.

A határozata egyértelmű volt: hazahozatja a dolgait is. Mindenképpen búcsút mond tehát legújabb munkahelyének, s ha ezt teszi, nagyon komoly oka lehet. Csak nem adta fel az életéért folytatott harcot? Ha ő is menthetetlennek látja a helyzetét, akkor itt már nincs is semmi mentség. Ez érdekelt most bennünket mindenekelőtt.

Édesanyám és Zsazsa húgom ment el érte, és igen megrázónak tartották az elköszönését. Sírva hagyta ott legújabb tanítványait, és azok is sírva búcsúztak tőle - íme a kölcsönös megbecsülés.

Az orvosi vizsgálat megállapította, hogy Mária jobb veséjében van ismét kő, és feltétlen műteni kell. A bal veséjét már kétszer műtötték, most másodszor kerül sor a jobb veséjére is.

Valaki azt tanácsolta neki, hogy Marosvásárhellyel vegye fel a kapcsolatot, igen barátságos és nagy tekintélyű orvosok vannak ott is, magyar környezetben pedig mégiscsak elviselhetőbb egy újabb nehéz műtét.

- Megsegít az Isten, Mária, eddig is megsegített. Majd meglátod, milyen szerencsésen túl leszel ezen is.

- Hát rajtam már csak Isten segíthet, senki más. Csak őrá bízhatom magam.

- Ha túl leszel rajta, megtörténhet, hogy újabb köveid már nem is lesznek. Azt mondják, kitermelődnek ezek a kövek is, aztán megnyugszik a vese, az öregedéssel fokozatosan kisebbedik a veszély.

Nem mondta ezt senki, csak én találtam ki. Összehordtunk mi már tücsköt-bogarat, hogy bizakodását fokozzuk, s bármennyire megtörtnek látszott is, Máriában még mindig volt jó adagnyi remény. Talán elégséges ahhoz, hogy a halállal ismét megbirkózzék.

Nagy figyelemmel kísértem kálváriai készülődését. Olyan türelmesen rakosgatta össze fehérneműjét, szükséges dolgait, mint akinek régi tapasztalata van már benne, ügyelve minden

apróságra, mintha ezek is közrejátszanának az operáció sikeréhez. Kell az ilyen elmélyült készülődés, hogy elterelje a figyelmet, megnyugtasson, s az apró babonás hiedelmek sem haszontalanok: lélekemelő természetűek.

Kis újszövetségi Bibliáját bőrpapírra helyezte el, s mikor magunkra hagyott bennünket, nem tudtam megállni, hogy elő ne vegyem, bele ne tekintsek. Első oldalán a következőket olvastam: Kun Máriának, megemlékezésül konfirmációja alkalmából. Belényes, 1939. május 21. A belényesi református egyház, Jakab Viktor református pap.

Egy kis képet találtam benne, ártatlan kislányt ábrázolt összekulcsolt kezekkel, s alatta ezzel a szöveggel: A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. Máté 6:11.

A kép a feltüntetett igeszakaszhoz volt betéve, amiből azonnal ki lehetett következtetni, hogy Mária kitartóan imádkozik, az Úri imádságban találja meg vigaszát.

Tudom, hogy egységes ima ez, tartalmazza mindazt, amire feltétlen szükségünk van, egy betűt sem lehet hozzáadni, és elvenni sem belőle. Mégis azon gondolkoztam, melyik lehet az a mondata, ami őt most legjobban élteti. Mert ő nemcsak elmondja most az imádságot, hanem minden mondatát átgondolja, mérlegeli.

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a te neved.” Ennél a mondatnál feltétlen megáll, mert a megszólítás jelenti a kapcsolat felvételét. Isten dicsőítése pedig minden tartalmas imádság elengedhetetlen tartozéka, hiszen azért teremtett bennünket - azért is -, hogy őt dicsőítsük. Ez furcsának tűnik addig, amíg rájövünk, hogy nem öncélú ez a dicsőítés, még akkor sem, ha feltétlen megérdemelt. Miközben dicsőítjük őt, elmélyedünk a vele való együttlétben, s közben nemesedünk.

„Jöjjön el a te országod; legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is.” Isten országáért mindig imádkozni kell, mert az a végső célunk, hogy Isten látásáig eljuthassunk, nagyon szépen fejezi ezt ki Dante az Isteni színjátékban. „Legyen meg a te akaratod.” Ezen a mondaton feltétlen sokáig elgondolkozik, még akkor is, ha nagyon bizakodó. Nagyon súlyos mondat, mert ebben a halálát is Istenre bízta, tehát számol vele.

„A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.” Ez most látszólag nem is olyan fontos kérés, mégis ez az igeszakasz van a kép alatt. Tartalmazhatja nemcsak a napi kenyerünket, hanem minden szükségletünk kérését is. Mindenképpen fontos mondanivalójú szakasz tehát.

„És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek.” Ha abból indulunk ki, hogy a krisztusi tanítás - és egyben a keresztyénség - alapja a szeretet gyakorlása, s hogy még 77-szer is, tehát mindig meg kell bocsátanunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek, akkor ezen nagyon elrágódik Mária. Az a gyengénk, hogy mi inkább csak akkor tudunk megbocsátani, mikor nagy bajban vagyunk, hogy aztán Isten is megbocsásson nekünk. Ebben már benne van az önzés, a számítás is. Ez az a kérdés, ami homlokegyenest ellenkezik az ószövetségi tanítással, a „szemet szemért, fogat fogért” elvvel. Az a tanítás évezredekkel ezelőtt, az akkori körülmények között minden bizonnyal helytálló volt, mert ha nem, akkor hiányoznia kellene a Bibliából. De érvényét veszítette akkor, mikor Jézus a legnagyobb szeretet példájával élt: önként áldozta fel magát érettünk. És Isten is feláldozta szent fiát érettünk szeretetből. A hitünket csak erre a szeretetre alapozhatjuk.

Vajon hogyan elmélkedik ezen a kérdésen Mária? Ezen a részen csak nagy bűnbánattal lehet elmélkedni. Ha nem bánjuk meg bűneinket, semmire sem megyünk. A tékozló fiúnak csak akkor bocsátott meg atyja, miután az megbánta bűneit. Isten is csak akkor bocsát meg, ennek megértéséhez kell a példa.

Másrészt: ha a megbocsátást gyakoroljuk, magunkat is felkészítjük arra, hogy ezután minél kevesebbet vétkezzünk. Minél kevesebbet. Mert tökéletesek lenni úgysem tudunk.

„És ne vigy minket kísértetbe, de szabadíts meg minket a gonosztól.” Imádkozás azért, hogy ne vétkezzünk, ne kísértsen bennünket a bűn. A segítségre mindig szükségünk van.

„Mert tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mind örökké.” Ugyanúgy dicsőíti Istent, mint az imádság kezdete. Azt mondjuk ilyenkor, hogy zárt szerkezetű az Úri imádság, keretes szöveget tartalmaz, mint Kölcsey Himnusza és Vörösmarty Szózata. Művészi szerkesztés ez.

Végeredményben arra a következtetésre jutottam, hogy Mária az imádság minden gondolatában vigasztaló erőt kapott.

A kép hátuljára egy dátumot írt Mária: 1949. XI. 20. Ez a dátum a második és a harmadik operációja közé esik, akkor kaphatta a képet valakitől. Vajon kitől? Mária tehát a korábbi, a harmadik műtétjéhez is az Úri imádságból merítette az erőt.

Nemhiába merítette. Isten ugyanúgy megsegítette, mint az előző három megpróbáltatásakor. Olyannyira, hogy négy hónap múlva újabb tanítási megbízatást kért.

16

A helyettesi megbízatásokat csak egy évre adták, minden nyáron kérni kellett a megújításukat. Mivelhogy Zsazsa húgomat Barátkára helyezték, a nagyvárad-kolozsvári vasúti főútvonal egyik kisközségébe, Máriának az az ötlete támadt, hogy ide próbáljon kieszközölni egy megbízatást.

Mindketten nagyon jónak tartották ezt az elképzelést, mert egy lakásban lakhatnának, az élelmezésüket könnyebben megoldanák, és Barátkának elég jelentős piaca is van, nem okoz nehézséget a bevásárlás.

Zsazsa azt is bekalkulálta az elképzelésébe, hogy segítséget kaphatna Máriától a román nyelv tanításában, mert az állam nyelvét a magyar iskolákban is tanították, Mária pedig az énektanításban igényelt ilyen segítséget, kisebbik húgom ehhez jobban értett. Zsazsa több hasznot húzna az együttélésből mindenképpen, mert Mária kiváló számtanos is, ő pedig - minek tagadnók le - igencsak meghúzta magát Ilus néni számtanóráin tanítóképzős korában.

A tervük csak félig-meddig sikerült, mert Máriának nem adtak barátkai megbízatást, hanem rávették, hogy Bánlakán tanítson, egy román kislelőben, természetesen ismét román nyelven. Lakhatnának együtt Barátkán, de akkor gyalogolnia kellene naponként 4-5 kilométert, hogy eljusson az iskolájába, meg ugyanannyit vissza, ha tiszta lakásban, nyugodtan akarja lehajtani a fejét éjjel. Közben jól kiszellőztetheti az agyát, mindenképpen jót tesz egy pedagógusnak, mivelhogy a szellemi munka igencsak megterheli az agyat.

Minekutána illendő tudni, hogy aki ezt a tanácsot adta, az Nagyvárad szívében dolgozott, közel a lakásához, még villamosbérletre sem volt szüksége, csak egyszerűen átsétált a munkahelyére; igaz, többször is, ha naponként háromszor-négyszer hazalátogatott egy kis uzsonnára, fröccsre, megnézni azt is, mit csinál, milyen diszponáltságban van odahaza az asszony, mert hát sok minden hozzátartozik a tanügyi felügyelők tevékenységéhez is.

- De felügyelő elvtárs, nekem már négy veseműtetem volt, hatalmas vágások éktelenkednek mindkét oldalamon. Meg aztán nő is vagyok. Amint látja, elég törékeny, immár vézna nő, egy férfinak sokkal jobban megfelelne egy ilyen gyaloglás.

- Kedves elvtársnő, nincs olyan férfi tanerőnk, aki ide elmenne, s be kell vallanom magának, női jelentkezőt sem találtunk.

- Barátkán semmiképpen sem oldható meg a kérdés? Szinte ki sem merem mondani: valami-féle áthelyezéssel esetleg. Figyelembe véve, hogy vannak beteg és makkegészséges emberek. Én már többször is meghoztam az áldozatot a román tanügy s egyben szocializmust építő hazánk érdekében.

- Ez nagyon szép dolog, elvtársnő, a legnagyobb elismeréssel kell nyilatkoznom róla, de tudja, maga csak helyettes tanítónő lesz ott, erről nem volna szabad megfeledkeznie.

- Egy helyettes tanerővel történő cserére gondoltam, aki esetleg férfi, s akkor nagyon emberies kinézést kapna az én egész ügyem.

- Sajnos, nem tehetem, elvtársnő. Fogadja el az ajánlatomat, majd meglátja, milyen szép és egészséges vidékre kerül. Ha rólam volna szó, gondolkozás nélkül elfogadnám.

A felügyelő elvtárs meg sem várta, míg kilép az irodából legújabb áldozata, hatalmasat harapott korábban megkezdett szendvicséből, s közben a cigarettáját is az asztalra tette, hogy kávézás közben majd olykor-olykor szippantson is egyet.

A helyzetet nem is tudtuk kellőképpen mérlegelni. Csak az lebegett előttünk, hogy az együtt-lakás óriási előnyt jelent majd mindkét húgom számára, s Máriának különösen nagy szüksége van erre lelkiállapotának helyreállítása szempontjából. Valahogy csak kijut a munkahelyére, ott is élnek emberek, vannak járművek, s talán a távolság sem olyan nagy, amilyennek mondják, rövidített útja is lehetséges.

Elő az atlasszal, mindenféle térképpel, a megyei monográfiával!

Bánlaka a Sebes-Körös közelében, a nagyváradi-kolozsvári vasútvonal mellett fekvő román község, lakosai görögkeleti vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása Barátka. Már megtalálható egy XV. századi adóösszeírásban, de akkoriban még Súlyomkőhöz tartozott. Korábban a Batthyány család, majd Zichy Ödön gróf birtoka volt. Görögkeleti temploma 1700 körül épült.

Így a megyei monográfia.

Nézegettük a nagyobbik atlaszunkban is, és megállapítottunk róla annyi szépet, hogy tele voltunk mindenféle látomással, illúzióval, még hallucinációval is, elkápráztatta képzeletünket a vasútvonallról ismert gyönyörű útszakasz számos festői tája, erdő koszorúzza hegyi legelője, legelőközökkel ékesített erdeje, fülünkben csengett az iramló patakok hangos kacagása, s odaképzeltük Máriát vadvirágot szedő kisiskolás lányai társaságában, furulyázó kisfiúk zenélése közben, már örültünk is, hogy nem a felügyelő foglalja el ezt a földi mennyországot, otthagya csapot-papot, az egész felügyelőséget.

Mária felfedezte, hogy milyen közel van légvonalban ez a falu Belényeshez, talán még közelebb Gyantához.

Csak most eszméltem rá, hogy milyen szép emlékem fűződik ehhez a vidékhez:

- Tudjátok, mit mondok? Hat évvel ezelőtt jártam be ezt a gyönyörű tájat. Diáktábort szerveztek Barátkán, román és magyar vegyes diáktábort, és engem is ideküldtek felügyelőnek. Román részről Rusu Victor, Rosescu és Tarulescu voltak még tanárok. Na meg Varna, a

tornatanár. Lehet, hogy ismeritek őket. Sátrakban, barakkokban laktunk, és állandóan a hegyeket jártuk. Egyszer bejártam Rosescuval szinte az egész környéket. Csodálatosan szép hely.

- Bánlakán is jártál?

- Ott nem jártunk, Mária, az a vasútvonaltól északra van, mi meg a déli vidéken kóboroltunk. Határozottan emlékszem, azt mondta Rosescu, hogy van már összekötő út Barátka és Belényes között. Hát az csodálatos szépségű út lehet.

Annak örültünk a legjobban, hogy Mária kedélyállapotát kifogástalannak láttuk, egy olyan Mária állt most előttünk, akivel nagyon rég találkoztunk utoljára. Nevetgélt, viccelgetett, mintha nem is lett volna beteg soha.

Ez a kedélyállapota megmaradt a kiköltözése után is, s amire gondolni sem mertünk, Mária bútort vásárolt Barátkán, egy zöld kombinált szobát, hogy kevesebb legyen a lakbérük, s hogy valóban otthonosan érezze magát új lakásában: saját asztalánál étkezzék, saját ágyában nyújtózkodják végre. Elég volt a kerti nyári konyhából, az eldugott sikátorból, a földes odúkból, Barátka nem egy koszos falu, nem egy feneketlen sárfészek, itt még gyorsvonalat is láthat Várad felé vagy Kolozsvár irányában elrobogni. A sokat dicsőített Királyhágó is közel van ide, meg Boncza Berta, a cucsai várkisasszony egykori lakhelye, a híres Csinszkaé, Ady feleségéé.

Máriának terve van az étellel - mondogattuk otthon -, igen komoly terve lehet, ha még bútort is vett nyomorúságos fizetéséből, ami persze csak úgy volt lehetséges, hogy betegsége idején édesapánk fedezte költségei zömét, s a maga kis fizetését részben félretehetette. Azt már magam sem tudnám megmondani, hogy nem törlesztésre vásárolta-e azt a nagyon áhított bútort, de felesleges ezen törni a fejet, az volt a fontos, hogy megvan, és Mária egy új életre készül.

Meg sem mertük kérdezni tőle, hogy milyen tartozékai lesznek még ennek a jól átgondolt életnek, babonás hiedelmünk miatt nem mertük, mert nagyon sokszor jártunk már úgy, hogy nagy terveket szőttünk, aztán nem lett belőlük semmi: szegények voltunk, azok is maradtunk. Itt van például az én esetem. Csak azt kértem tanári sorsomtól: egy könyvtárszobám legyen, körös-körül könyvekkel, hogy lássam mesterségem szerszámain, kezem ügyében legyenek, beleszagolhassak sajátos illatukba, mert a boldog meghatódottság illatát sugározza minden könyvtár. Még egy kis házi könyvtár is. Már letanítottam hét évet, és mi lett az elképzelt könyvtárszobából? Semmi. Pedig a könyveim megvolnának. Sok könyv, szép könyvek, összevissza hánykódva. Akkor kezdtem el gyűjteni őket, mikor a tanári pályára szántam magam, s csak én tudom, hányszor nem ebédeltem, ha megláttam egy hasznos könyvet. Főleg olyan könyvekre áldoztam, amelyeknek a tanításban hasznát vehetem.

De ne nyújtsuk a szót, mint a rétest, elindult tehát Mária szeptember 15-én, az első tanítási napon iskolája felé, nagyon korán felkelve, hogy már nyolc óra előtt jóval megérkezzék, előkészületeit is megtehesse. Gyönyörű idő volt, mint nálunk általában szeptemberben, már elhordta porát a rohanós nyár, s a kora őszi szellőnek még nem volt ereje hozzá, hogy az út menti gödrökből felszedje. Alig zizegtek még a jegenyék csillogó levelei; óvatosságból a törzsek közelségében meglapulva, de sárga színük már elárulta, hogy leselkedik rájuk a hűvösebb éjszakák kiszámított veszedelme. A Sebes-Körös párája pókháló finomságú leplében járta reggeli táncát, az ugráló halacszkákat figyelve, s Mária úgy érezte, a szeptember színe és tánca most neki tiszteleg, aki negyedik sárkányát győzte le nemrég, hogy hosszú útját megtéve újra csatasorba álljon, a pedagógusok sorába, új vágyak, új célok diadaláért lelkesedve.

Útjának nagy részét a vasúti pályatest mellett kellett megtennie, a sínektől jobbra is, balra is, némelyütt pedig a sín párok között menetelve. Pacsirták játszadoztak körülötte, hol a síneken ugrálva, hol a levegőben lebegve, s noha nem énekeltek már, mert a madarak inkább csak

tavasszal és nyár elején szánják rá magukat a vidám éneklésre, csacsogó hangokkal adták tudomására Máriának, hogy a barátaik, s még figyelmeztették is erősebb hangjukkal, fokozott szárnycsattogással a távolról érzékelt vonatok gyors közeledésére.

Ahogy az lenni szokott, a szeptemberi iskolakezdés tele van kíváncsiszkodással: nőttek-e sokat a gyerekek a hosszú nyári vakáció napzuhatagában; milyen változáson ment át a hangjuk, a hajuk, kamaszos kacagásuk, lányos vinnyogásuk. Aki egy helyen tanít hosszú éveken át, annak megvan a lehetősége a viszonyításra, az összehasonlításra, de akit évenként dobál a sors egyik iskolától a másikig, az most csak tapogatózhat régi emlékeken merengve, vagy előre menesztve kíváncsisága szárnyát, csak találgathatja, milyen lesz osztálya képe, tanítványai felállása, arcuk és szemük színe, hangjuk kuncogása.

Közben haladnia kellett, hogy idejében érkezzék meg, s bizony össze kellett szednie minden erejét, hogy az út utolsó szakaszának gyors emelkedését sikerrel bevehesse. Jól kitaposott gyalogút volt ez, a vasúti sínparttól egyre távolodva.

Tekintete messziről kifürkészte jövendő iskoláját. Olyan volt az, mint a legtöbb iskola úgy általában, mégis külön és nagyobb, mint korábbi iskolája. Ennek mégis volt most valamiféle különleges varázsa: a festői háttére a reggeli napfényben fürdőző illatos boglyákkal, a hegyes háztetőkkel, a fokozatosan emelkedő dombokkal, s fölöttük az erdők koszorújával. Itt könnyen zavarba jön az idegen, mert nem is tudja, mivel érzékellen legeslegképpen: a szemével? az orrával? az el-elbődülő állatok hangján elmélázva a fülével? vagy a harmatos füveket tapogatva a lába elé figyeljen? Egyszerre felfogni mindezt képtelenség, s mégis egyszerre zuhan bele a végtelen természet összзуhatagába, édes kábultságában minden gondját és bánatát egyből elfelejtve.

Ez az összhatás lenyűgözte Máriát, s ha azt is beszámítjuk, hogy negyedik műtétje után ez neki most a negyedik feltámadása, akkor könnyen el tudjuk képzelni, hogy ő volt ezúttal ennek a szép vidéknek a legboldogabb embere. A porából megéledett főnixmadár volt ő, aki a völgybe ereszkedve tulajdonképpen az égig nyúló vágyak egyre magasodó útját taposta immár. Igaz, hogy lihegve, de célegyenesébe érve.

Az elsős gyermekeket a szülők hozták az iskolába, nemcsak a féltéstől indítva, hanem kíváncsiságuk parancsának is engedelmeskedve, vagy akár illendőségből is, nem lehet az apróságokat csak úgy egyszerűen útjukra engedni. Mária tudta, hogy az első osztályt fogja tanítani ebben az osztott iskolában, a megyei tanfelügyelőségen közölték vele. Noha minden korbéli gyereket szeretett, az elsősökért rajongott a legjobban, mert azokat a saját elképzelése és ízlése szerint indíthatja el iskolai útjukon, s ha több év is rendelkezésére áll, maga alakítja ki egyéniségüket. Nagy feladat ez, és igen tiszteletre méltó.

Az igazgatója szeretettel és megértéssel fogadta, már csak azért is, mert nem kapott más tanítót ebbe az eldugott, Isten háta mögötti iskolába. A felügyelőségen minden bizonnyal tájékoztatták, hogy lelkiismeretes és ügyes tanítónőt küldenek ki, még akkor is, ha csak helyettesi minőségben. Máriának jó híre volt Váradon, ezt már tanfelügyelői koromból is tudtam, s hogy mégsem sikerült Váradra helyeztetnem, ezt kizárólag születési bizonyítványának tulajdonítottam.

A kíváncsiság éppoly alaptermészete a normális embernek, mint a mindennapi munkájával való törődés, a mások iránti részvét vagy a természet szépségeinek tudomásulvétele. Életszükséglet. Ha nem lettek volna kíváncsiak az emberek az égitestekre, ma sem tudnánk semmit a Holdról, a Marsról, a kozmoszról, nem volnának tudományos ismereteink semmiről, fejlődés-képtelenek volnánk.

Mi sem természetesebb: ha új környezetbe kerülünk, mindjárt felébred bennünk egy nagyfokú kíváncsiság, szeretnénk minél többet tudni új szomszédainkról, munkatársainkról, közvetlen környezetünk egészéről.

Fokozottan jelentkezett ez a vágy Máriában, mivelhogy pedagógusi sikerének előfeltétele volt tanítványainak minél jobb megismerése, de még a hozzátartozóké is, mert sokféle tényezőtől függ, hogy eredményes lesz-e gyermekei munkája is, vagy falra hányt borsó minden közös fáradozásuk. Amit már jóval korábban tudott, itt is bebizonyosodott a falusi gyerekek képessége a befogadásra; ha szemléletes magyarázatot kaptak, vagy aktívan részt vehettek az oktatási munkában, előrehaladásuk máris biztosított volt. Sokat segített fokozatos fejlődésükben a sikerélmények tudatosítása. Mária nagy következetességgel irányította tanórai menetét, s boldog meglepéssel könyvelhette el munkájában elért eredményeit. Nem túlzottan látványos kiugrások és robbanásszerű jelenségek voltak ezek, de konkrétan érzékelhetők, s fokozták munkakedvét.

A kíváncsiságot a szokástól eltérő dolgok, az úgynevezett „érdekességek” még akkor is felkeltik bennünk, ha váratlanul jelentkeznek. Olykor még jobban. Máriának feltűnt, hogy milyen kedves növények vannak ebben a faluban: Floare (virág), Florica (virágocska), Viorica (ibolyácska). Örömmel újságolta ezt nekem első hazajövele alkalmával, mert tudta, hogy a nyelvi jelenségek mennyire érdekelnek, s folklórgyűjtéssel is foglalkozom.

- Ne lepődj meg ezen! Gondolj arra, hogy a falusi nép állandó kapcsolatban van a természettel, és ez a kapcsolat kölcsönös hatású. A nép bizonyos fokig átalakítja a természetet, de védi és ápolja is, viszonzásképpen pedig nemcsak a természet anyagi juttatásait kapja, hanem lelkének nemesítését is. A természetben a virág és a levél az, ami a falusi embert mindenekelőtt elgyönyörködteti, ezért kezdődik igen sok román népdal is a virággal és a levéllel. Ezek összképe az erdő, illetőleg a rengeteg, románul a codru, amely majdnem az előbbieket gyakoriságával fordul elő a népdalaikban nemcsak önmagában, hanem az állataival, a madaraival is. A mi nyelvünkben is kimutatható már a XII. században a Virág, Virágos, Gyöngy, Bíbor szavak nőnévként való használata, később az Ibolya és a Viola is közhasználatú lesz, újabban pedig igen kedvesnek találom a Boglárka szót.

- Az egyik kislányom neve Lacramioara (lőkrömiarö).

- Nagyon örülök, hogy megemlétetted ezt a nevet, mert nagyon szép, és rendkívül tanulságos. Ez a szó gyöngyvirágot jelent, hiszen tudod. Valóban olyan ez a virág, mint a gyöngyszem, s innen a nagyon kedves Gyöngyi keresztnév. De a román Lacramioara szó a könnyre vezethető vissza, pontos jelentése: könnyecske. Én úgy érzem, hogy az a román asszony, aki ilyen nevet ad kislányának, örömkönnyekkel fogadja született gyermekét.

- Mi a véleményed, bátyám, a Doina (dojna) és a Miorita (miorica) névről?

- Gyönyörű nevek, szintén végtelen kedvességre vallanak. Magad is tudod, hogy a bánatos román népdalnak dojna a neve. Ezek a népdalok tökéletes szépségűek, akár a mieink, zömében a sokat szenvedett román jobbágyok ajkán keletkeztek. Nemcsak társadalmi elnyomatásból eredő bánatot fejezhetnek ki, hanem szerelmi bánatot is. Az igazi, az ősi környezetében

meghagyott román parasztnem ismer egyetlen műdalt sem, csak népdalait énekli, s mivelhogy muzikális délvidéki ember, népdalai varázslatában él. Ezért adja a Doina nevet leányának. A miorica szó jelentése pedig: báránka, barika. Nem kell megmagyaráznom neked, mennyi gyöngédséget rejt ez a keresztnév is.

Mária kapva kapott hirtelen támadt felfedezésén:

- Most jut eszembe, a román gimnáziumban tanultunk egy Miorita című népdalt is.
- Nem népdal az, hanem népballada, a világirodalom egyik leggyöngédebb népballadája. A román népballadák sokkal líraiabbak a mieinknél, amelyekre a nagy drámaiság jellemző. Abszolút tökéletes szépségű alkotás; örülök, hogy megemlítetted.

Elgondolkozott, és bánatos hangon szólalt meg:

- Minden népnek megvan a gyönyörű népköltészete. Sok száz éves bánatának és örömének tükrözője. Csak nagyon szép lelkű emberek képesek ilyen értékeket létrehozni. Akkor miért van az, hogy ezek a népek nem tudnak megbékélni?
- Nagyon is tudnak, ha felelőtlen politikusok nem rontják el őket. Gondolj gyermekkorunk magyar és román parasztjaira, a Belényes környékiekre! Még tökéletes összhangban éltek. Még volt Istenük. Magukban hordták ősi erkölcsüket, szemérmüket.

A Máriával történő találkozásaink mindig felüdítettek bennünket. Az utóbbiak különösen, mert sok szép falusi élményt hoztak, meg azért is, mert jókedvűnek láttuk Máriát, tele volt életszeretettel.

Egyszer egy nagyon aranyos falusi fiúcskával állított be hozzánk, egyik kis tanítványával. Népi viseletben volt a gyerek, a lábán bocskort hordott.

- Ki ez az emberke? - kérdeztem meglepődve.
- Mutatkozz be szépen a tanár bácsinak! - bátorította tanítványát.
- Pop Stefán vagyok.
- Pop Stefán? Így hívják az egyik főorvosunkat is! És mi járatban vagy minálunk, hogy kerültél ide?
- Az orvoshoz jöttünk! - szólt közbe Mária - Majd mindjárt beszélünk róla. De előbb mutasd meg, Stefán, mit tudsz! Vedd elő a furulyádat, és játssz valamit a tanár bácsinak!

Stefán előkapta a hangszerét a tarisznyájából, és egy gyönyörű dojnát adott elő. Gondolom, megbeszélték Máriával, milyen műsort állítson össze a gyerek. Ha nem gyökerezett volna a szívében ennek a dalnak minden egyes hangja, képtelen lett volna előadni ilyen hatásosan.

Nagy élményben volt részem. Nagyvárad kellős közepén szülőföldemet és boldog gyermekkoromat juttatta eszembe ez a népdal. A csütörtöki vásári napokon sok száz falusi ember jelent meg a szemünk előtt, magyarok és románok vegyesen. Ősi népi viseletben. Nemcsak színpompáját hozták el falvaiknak, hanem minden sugallatát. A Belényes környéki völgykatlanban és peremein olyan érintetlen szépségükben maradtak fenn az ősi hagyományok, mint kevés más vidéken. Ezért Stefán dojnáját hallgatva mindenekelőtt azok a mókák és hegyi románok jelentek meg emlékezetemben, akik deszkát, meszet, juhsajtot, ordát, apró havasi szilvát, tűzpiros sikulai almát, málnát, szedret, földiepret, áfonyát, somot - ki tudná felsorolni, mi mindent hoztak le a belényesi piacra. Tompa orrú bocskoruk olyan volt, mint most a Stefáné, erős szíjjal rögzítették lábukra. Ezek a hegyvidékiek sokszor vállig leeresztett bundáshajat viseltek kisgyermek koromban, régi évszázadokat is idézve. Úgy tűnik, hogy befont bundáshajúkat is láttam még közöttük néha-néha, s mintha vasalás nélküli fakkószekereken érkeztek volna a piacra.

Sohasem tudtam elképzelni gyermekkorom szegényparasztjait elkülönítve, románokra és magyarokra, csak együtt tudom őket visszaidézni emlékezetembe most is. A fenesieket, a jánosfalviakat, a nyégerfalviakat, a remeteieket. Ha egy-egy színmagyar falu emlékképeim merengek. Gyantán, Köröstárkányon például, akkor is belép ebbe a képbe egy-egy román, és fordítva is: Gyelányon, Nyimojesden, Tarkaicán is látok magyarokat.

Ezt a kis bocskoros Stefánt nem láttam egész életemben, de úgy tűnt, hogy nagyon régi ismerősöm. S hogy boldog gyermekkoromat kavarta fel bennem, nagyon jó néven vettem, mert betegségemből, a kommunista világ hajszájából mindig ide menekültem megpihenni kissé.

- Beteg a gyerek? - kérdeztem Máriától.

- Elég gyakran köhécsel az utóbbi hetekben, s azt gyanítom, a tüdejével lehet baja. Az étvágya csökkent, s mintha a kedélyállapotában is változást látnék.

- Nagyon jól tetted, hogy elhoztad, nehogy úgy járjon, mint én, egy nagy kavernával ébredjen fel. A diszpenzáriba viszed? A tüdőgondozóba? Itt van mellettünk, csak átszaladsz vele.

- Nem szaladok. Privátilag akarom megvizsgáltatni, Cipau főorvoshoz viszem.

- Feleslegesnek tartom, de ha így akarod, nem beszéllek le. Te fizeted?

- Igen. Nagyon szegények a szülei, kibírom ezt a kis áldozatot.

- Az útiköltségét is te fizetted?

- Ki fizetné? Abba sem halok bele.

Megértettem a Mária viselkedését. Aki annyi betegségen esett át mint ő, az nagyon csínján bánik a betegekkel meg a betegségekkel, magamról is tudom. A nagy betegségek nemesítik az embert: szánakozóvá, adakozóvá; segítőkesszé teszik. Hiába is vitatkoznék Máriával, hogy csak a gondozóba menjenek, nem tudnám meggyőzni róla. Így aztán le is zártuk a dolognak ezt a részét, Mária más témára kapcsolt át:

- Nézd csak, Stefán! Nem akartad elhinni, hogy nálunk a falból jön a víz, hát személyesen győződj meg róla!

Megfogta a gyerek kezét, a csapra tette, s megengedte a vizet. Stefán ujjongott örömeiben, megengedte és elzárta többször is a csapot, s később, mikor úgy vélte, hogy nem látjuk, többször is visszatért ide. A vizet is olyan gyakran itta, inkább kóstolgatta, mintha ki tudja, milyen szomjas lett volna. A vécén is megfordult negyedóránként, nem tudott eltelni a sok-sok városi csodával. Hogy itt a szemetet hatalmas autók viszik el! Hogy micsoda vonatok száguldanak a Sztaroveszky utcán! Meg autóbuszok is szállítják az embereket! Csak abba nem tudott belenyugodni, hogy itt a vízért is fizetni kell.

Mária nem tévedett, beszűrődése volt a gyereknek. Az orvos megírta a recepteket, és Stefán úgy meggyógyult később, mintha sohasem lett volna beteg...

A késő őszi beálltával hihetetlenül nehézé vált Mária élete. A napok már teljesen lerövidültek, sötétben indult el távoli munkahelyére, és sötétben érkezett meg. Barátka szélén haladva, még megvillant olykor a sánpár az egyre ritkuló villanylámpák fényében, derűs időben a holdvilág romantikus sugaraiban is elgyönyörködhetett, de a köd beálltával még csak tapogatózva sem mehetett, hogy elkésse a tanítás kezdetét, neki kellett vágnia a gyilkos sötétségnek. Csakugyan könnyen gyilkossá válhatott volna, ha nem veszi észre Mária a vonatok közeledését, hogy idejében leugorják a sínekről. Talán még szükségesek is voltak ezek a lélekjelenléti próbák: rövid pihenésre, nyugodtabb levegővételre kényszerítették.

Még belegondolni is rossz ezekbe az emberkínzó ködös reggelekbe. Ezek voltak a legveszedelmesebbek, az élet kockáztatásával jártak naponként. De mennyivel jelentettek kisebb megpróbáltatást a szünni nem akaró esők, a téli havazások! Mikor átázik a bakancs, a hosszú pantallónadrág, s be-bevág a szeles őszi eső az esernyő alá is. Mikor havat kell rúgni kilométereken át, és fehér Mikulásként érkezni meg a munkahelyre.

Meglátogattam egyszer Máriáékat, és egyedül sétálgattam a csendes barátkai utcán, egykori táborozásunkra gondolva s a felejthetetlen hegyekre. Megállított egy fejszés román parasztember, és megkért, hogy beszélhessen velem. Kissé feldúltan látszott, azon töprenghetett, hogyan is kezdje:

- Már ne tessék haragudni, úgy hallottam, testvére a tanító kisasszonyoknak.

- Igen, az vagyok.

Nehezen jött ki száján a szó még mindig:

- Hogy van mersze annak a kis Mária tanító néninek koromsötétben nekivágni annak a hosszú, veszélyes útnak? Hogy engedhetik meg neki?

Meghökkenett ez a váratlan vádaskodás, azonnal megéreztem, hogy én is felelős vagyok Mária hihetetlenül nehéz életéért. A paraszt most már szóhoz sem engedett jutni, folytatta vádbeszédét:

- Igaz, hogy négyszer volt operálva az a kis teremtés?

- Igaz.

- Van tudomásuk róla, hogy az egy farkasjárta vidék? Nézze ezt a fejszét! Mi sem merünk télen egyedül járni azon a gyalogúton, csak csoportosan, meg ilyen fejszékkel felszerelve. Azon csodálkozunk, hogy nem ették meg a farkasok a tanító nénit az elmúlt télen, könnyen bekövetkezhetett volna ez a nagy szerencsétlenség.

Most én voltam hasonló helyzetben, bennem akadozott a szó:

- Beszélek vele. Feltétlen beszélek, ahogy hazamegyek.

A paraszt eltávozott, és én kővé meredtem. Hogy nem jutott eszembe ez a farkasveszély? Hiszen tudhattam volna, hogy a Bihar-hegység farkasai még a falvakban is megjelennek néha. Nyégerfalva távolabb van a hegyektől mint Barátka, mégis a templom kertjébe merészkedett egy farkas az elmúlt télen, nem is az éjszakai koromsötétben, hanem az esti szürkületben.

Rohantam haza, hogy megtárgyaljam az ügyet Máriával. De hogy is kezdjem el? Egy ilyen kérdésnek nem lehet megfontolatlanul nekivágni, át kell gondolnom az úton.

- Mária, tudom, egy rettenetes tél áll mögötted; csodálkozom, hogy megérted ezt a tavaszt.

- Ne rémítgess már, bátyám, megúsztam nehezen. Nem is szívesen gondolok vissza azokra a sötét reggelekre, az esős, ködös, havas utaimra. Erre célozatsz, ugye?

- Meg az estékre, mikor délután tanítottál, hetenként felváltva.

- Hát igen, a téli esték is koromsötétek voltak.

A hihetetlen nyugodtsága még nagyobb borzalommal töltött el:

- Mária, tudod te, hogy télen farkasok járnak azon a vidéken?

- Gondoltam rá, de nem voltam biztos benne. Talán nincsenek is már ezen a vidéken. Beljebb, a magasabb hegyekben esetleg igen.

- Mária, biztosan tudom, hogy vannak, egy helybeli parasztember mondta. És tudd meg, felelősségre vont, hogy miért nem gondoltunk erre, miért engedték meg, hogy ilyen kockázatnak tedd ki magad. Honnan volt erőd, hogy rászánd magad ezekre az életveszélyes utakra?

- Tudod, összeszorítottam az öklömet abban a nagy hóban, és állandóan imádkoztam. Látod, Isten megvédett, az ő hatalmában bíztam.

Összeszorította az öklét most is - Istenem, de gyenge, kicsi ököl volt -, és én ilyen nagy embert még életemben nem láttam. Ilyen hős pedagógust sem.

- Nem fogod ezt többé csinálni, kéred szeptembertől az áthelyezésedet!

- Egy nyolcadik faluba?

- Egy nyolcadikba, ha még mindig tanítani akarsz, s talán Zsazsával együtt kérhetnétek. Hátha egy helyre kerültek!

Zsazsát is megrendítette a beszélgetésünk, s ki tudja, hányszor rendült már meg ő is Mária sorsán gondolkozva. Biztosan nem tudott hatni rá, hiszen Mária nem ismert lehetetlent.

Kerestem az alkalmat, hogy kettesben maradhassak Zsazsával, vele tárgyaljam meg a Mária helyzetét, és fenomenális dolgokat hallottam. Egyre inkább beigazolódott előttem - hitem és lelkiismeretem alapján mondom ezt -, hogy Mária diploma nélkül is a pedagógusok pedagógusa, nincs ilyen tanítónő az egész világon.

Zsazsa nagy meghatódottsággal kezdte el beszédét, sírt is néha:

- A tanítványai és szülei a rajongásig szeretik Máriát. Az a kis Pop Stefán is odavan érte. Máriának sokszor annyira tele van a táskája tankönyvekkel, mindenféle szemléltetőanyaggal, hogy nehezen tudja cipelni, a Bánlaka előtti dombra is lihegve megy fel. Ezért gyakran megtörtént, hogy Stefán elkísérte hazáig, vagy ha délutános volt Mária, eljött hozzánk, ketten mentek Bánlakára.

- Csodálatosan szép dolog ez, Zsazsa, ha arra gondolok, milyen nehéz sokszor a gyermekek szívébe férközni. Nem is sikerül minden pedagógusnak, ezért gúnyolják ki őket.

- Mária elment Stefán szüleihez, megköszönni a kisfiú figyelmességét, segítőkészségét. Képzeld, a Stefán édesanyja süketnéma. Nagyon összebarátkoztak Máriával, gyakran meglátogatja ezt a szerencsétlen asszonyt.

- Tudok róla, Mária említette, mikor bent járt a kisfiúval.

- Már úgy megszokták egymást, hogy egészen szépen társalognak.

- Messze laknak az iskolától? A hegyvidéken nagyon szétszórtak a házak.

- Az iskolával szemben lévő dombon laknak. De nem számít neki a távolság, sokszor egészen messzire elmegy szülői látogatásra. Voltam én is néhányszor Bánlakán, természetesen. Kíváncsi voltam, milyen környezetben dolgozik, meg segítettem hozni a táskáját, mikor láttam, hogy nagyon fáradékony. Egyszer megkért, hogy menjek vele szülőket látogatni. Te még olyat nem láttál. Le sem lehet írni azt az örömet, ahogyan fogadták. „Vine scumpa noastra micuta!” - ordibálták, már-már extázisba esve. (Jön a mi drága csöppségünk!) Ha beteg volt a házban, leült az ágya szélére, hosszasan elbeszélgetett vele, vigasztalta a maga betegségére és felépülésére hivatkozva. Meg lehet gyógyulni, ha a beteg is nagyon akarja.

- Zsazsa, nehéz megszakítani egy ilyen kapcsolatot, tudom, de szeptembertől új helyet kell keresnetek, Mária ezt nem bírná sokáig.

- Ilyen szép vidéket nem találunk többé, de most az eszünkre kell hallgatnunk.

Dr. Tiberiu Cipau főorvos úr mindent elkövetett életem megmentése érdekében. Megpróbálkozott a légmellkezeléssel, noha a kavernám majdnem a mellem közepénél volt, és a mellhártya szalagszerű leragadásai nehezítették a beprévelt levegő optimális elhelyezkedését. A felerősödésem derűlátóvá tett bennünket. De mivelhogy víz keletkezett a tüdőmön, és elég kiszámíthatatlanná vált, hogy hány naponként járjak töltésre, elkövettem azt a hibát, hogy egyszer kétnapi késéssel jelentem meg. A víz visszahúzódott, s az újabb leragadás kilátástalanná tette az elképzelt kezelési módot. Menthetetlennek látszott az életem. Csak egy radikális műtét segíthetne, ha egyáltalán vállalni merik az orvosok a kavernám rossz fekvése miatt.

Nagyváradon nem volt mellkassebész az 1950-es években, a kolozsvári klinikára sem mert rábízni az orvosom. Felvette a kapcsolatot a legjobb román mellkassebésszel, a bukaresti Carpinisanu doktorral, akit régóta ismert, s az vállalkozott a kockázatos műtetre, ha bizonyos próbáknak megfelelek, de már annyi programált beteg volt - nálam sokkal nagyobb pozíciójú emberek -, hogy csak három hónap múlva kerülhetett volna rám a sor.

A véletlenség határozta meg sorsom további alakulását. Egy utcai ismerősöm azt tanácsolta, hogy vegyem fel a kapcsolatot a budapesti Kerényi Imre tanársegéddel, ő a legjobb magyar mellkassebész; ha ő nem tud segíteni rajtam, akkor senki sem. (Már 1956-ban jártunk, betegségem harmadik évében, s egy év óta ismét tanítottam; nem a leányiskolában immár, hanem a 4. Számú Középiskolában, amely két magyar gimnázium összevonása folytán keletkezett.)

Nem volna értelme részletezni azt a tortúrát, amit az idővel és minden más nehezítő körülménnyel folytattam. Nekem máris a műtőasztalon kellene feküdnöm, hogy be ne vérezzem, mert akkor kilátástalanná válik a műtét lehetősége is. Kerényi tanársegéd úrhoz dr. Bozsódi János gyermeksebész főorvos barátom és egy nagyon kedves váradi származású ismerősöm, dr. Beöthy Konrád pécsi professzor úr segítségével jutottam el. A híres pesti sebészorvos máris programált, vállalta a műtétet, ha megkapom gyorsan az útlevelet, s az előpróbáknak megfelelek. A próbák bizonytalan kimenetele és az időért futkosás nagyon kifárasztott, és kimerített idegileg.

Bukarestbe kellett utaznom útlevelem megsürgetése ügyében, két javasló igazolvánnyal a zsebemben. Az egyiket a Tartományi Néptanács Tanügyi Osztálya állította ki, szó szerinti fordítása a következő:

Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága
Tanügyi Szekció
Nagyvárad, 407/1956. április 16-i szám

Igazolvány

Igazoljuk az alábbiakban, hogy Kun József elvtárs, a 4. Számú Nagyváradi Középiskola tanára, aki tízéves tanügyi szolgálattal rendelkezik, 1953-ban tüdőtuberkulózisban megbetegedett, s kezelése nem járt a kívánt eredménnyel. Orvosi igazolványából kitűnik, hogy csak egy sürgős műtéttel nyerhetné vissza egészségét. Kun József tanár elvtársnak van egy beutaló igazolványa a budapesti 2. Számú Sebészeti Klinikára, amely folyó év április 30-ig érvényes.

Figyelembe véve, hogy az elvtárs munkában betegedett meg, és most is lelkiismeretesen dolgozik, s hogy ezt az igazolványt a Magyar Népköztársaságba szóló útlevelének megszerzése érdekében kéri, hogy súlyos betegsége miatt mielőbb műtét elé álljon, javasoljuk útlevelének sürgős kiadását.

(P. H.)

Dr. Vörösvári Adalbert
a Tanügyi Szekció főnöke
s. k.

A másik igazolvány szövege:

Tanügyi Dolgozók Városi Szakszervezeti Bizottsága
Nagyvárad
36/1956. április 21-i szám

Igazolvány

Igazoljuk, hogy Kun József elvtárs, a nagyvárad 4. Számú Középiskola tanára szakszervezetünk tagja, tagsági könyvének száma 15951.

Kun elvtárs 1953-ban tüdőtébécében betegedett meg, s a Társadalombiztosító által garantált jogokat élvezi.

Mivelhogy az elvtárs értékes ember, aki kitűnt az iskolai munkában, javasoljuk, hogy sürgősen kapja meg az útlevelet a budapesti Sebészeti Klinikán elvégzendő műtete céljából.

M. Copil
elnök
s. k.

(P. H.)

Olvashatatlan aláírás
titkár
s. k.

(Köztudomású, hogy minden dolgozó és nem dolgozó ember „elvtárs” volt abban az időben; az „értékes ember” pedig nem politikai, hanem tanári munkáért kapott megbecsülést jelentett.)

Eme két írás birtokában utaztam Bukarestbe, hogy a központi Tanügyi Szakszervezet segítségével minél hamarabb hozzájuthassak az útlevelemhez. Megható kedvességgel fogadtak. Fél óra elteltével már mindenki tudta az épületben, hogy itt tartózkodik egy beteg nagyvárad tanár, akin sürgősen segíteni kell. Összehívtak egy gyors bizottsági ülést, és megszavaztak 500 lejt a megsegítemre anélkül, hogy kértem volna. Akkor ez elég jelentős összegnek számított.

Másnap kezembe nyomták az útlevelet: „Sok szerencsét kívánunk a kartársnak, s mielőbbi munkába állást, továbbá olyan szép eredményeket, amilyeneket korábban is elért. Beszéltünk telefonon a nagyvárad tanügyi szervekkel.”

Megkönnyeztem a jóságukat, és elkönyveltem, mint már annyiszor, hogy a kisebbségek jogait biztosító Groza Péter Romániája az én hazám is, amelynek előmeneteléért dolgoznom kell. Dolgoztam is, azért betegedtem meg.

Három és fél órát tartott a műtétem. 1956-ban még nem altattak a lobektómiás műtéteken, mindvégig ébren voltam. Majdnem a műtőasztalon maradtam. Egy ideig beszélgették az orvosok, nyilván szándékosan, aztán jó sokára megszólaltam én, és borzalmas percek következtek. Rám ordítottak, hogy azonnal hallgassak el, és ne beszéljek többé. Nagy kavarodás támadt körülöttem. Jól láttam néhány rohanó lábat, ahogy hason fektémbe lenéztem. Azt éreztem, hogy eláll a lélegzetem, egy pillanat alatt meghalok.

Hetek múlva megkérdeztem a János Kórházban a kezelőorvosomtól utókezelésen voltam ott -, hogy mi történt a műtétemen.

- Nem fontos azt tudni a tanár úrnak. Az angyalok mentették meg. Örüljön, hogy mindenen túl van!

Májusban volt a műtétem, s már nagyon jól éreztem magam. Október elején aztán, minden előzmény nélkül, súlyos szívrohamot kaptam. Olyan erősen vert a szívem, hogy majdnem szétroncsolta a mellkasomat. Borzalmas érzés volt. Most vonult el másodszor előttem az életem először a műteti krízis alatt. A mentők beszállítottak a nagyvárad közkórházba. Az utcai orvosunk azt nyilatkozta az udvarunkban, hogy minden bekövetkezhet. Rendbehoztak,

de sokáig súlyos neurózisban szenvedtem, féltem a szívroham megismétlődésétől; nem mer-tem moziba, színházba, koncertre járni. Különösen reggel kilenckor féltem, akkor kezdődött ugyanis a szívrohamom.

Nagyon akartam meggyógyulni, mint korábban is, a szanatóriumban. Azért is, hogy ismét taníthassak.

Máriára nagyon jó hatással volt a sikeres műtétem, s ez év nyarán határozta el, hogy folytatja középiskolai tanulmányait magánúton, és tanítói oklevelet szerez. Megvásárolt minden tankönyvet, jegyzeteket kölcsönzött, kihasználta nyári vakációjának minden percét a tanulásra. Önbizalmát több körülmény is fokozta: hogy jól beszélt románul, igen jó számtanos volt, tanítói praktikáját pedig gyakorlati évnék számították be, neki már sokkal több pedagógiai tapasztalata volt, mint a rendes tanulóknak. Sokat segített helyzetén a tanítóhiány is, felsőbb szervei örültek, ha becsületes szándékú embereket kaptak erre az elég gyengén fizetett pályára.

Az 1946 és 58 közötti időszakot Románia történelmében Groza Péter korszakának lehetne nevezni. Ő volt az a román államférfi, aki a dunai népek egymásrautaltságát minden korábbi román politikusnál nemcsak világosabban látta, hanem megvetette alapjait a román-magyar együttműködésnek, ízelítőt adott a haladó történelmi koncepció bizonyos fokú megvalósításából. Az említett 12 év lefolyása alatt Románia akkora lépést tett a demokratizálódás irányában, hogy kiérdemelhetné volna az európai népek megbecsülését, ha nincs a két táborra szakadás, ami lehetetlenné lette a reális felméréseket, s mindenekfölött az eredmények elismerését, elfogadását. Grozának köszönhető a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem és a marosvásárhelyi Orvosi Egyetem létrehozása és működtetése, az országos magyar iskolahálózat kiépítése. Magyar tanítókat küldött a Kárpátokon túli csángó vidékekre, ahová addig alig jutott el magyar könyv, s még egyházi szertartásukat sem végezhatték anyanyelvükön ottani magyaraink.

Groza Péter belpolitikai eredményei azért minősíthetők rendkívül értékeseknek, mert olyan időben keletkeztek, amikor a sovinszta erővel folytatott küzdelmek még igen hevesek voltak, s a nemzeti elfogultság teljes visszaszorításával kecsegtettek.

Amit Groza Péter tett a román és a magyar nép megbékélése érdekében, az nem a véletlen műve volt, hanem a közös múlt és sors tapasztalataiból levont bölcsesség megnyilatkozása. Népeink megmaradását az évszázadokon át tartó török elnyomatás és pusztítás időszakában azok a közös fellépések biztosították, amelyeket nem tanítanak az iskolákban, de fellelhetők a történelmi könyvek és tanulmányok elfelejtett vagy szándékosan elfeledtetett lapjain.

Budai Nagy Antal parasztfelkelésében, 1437-ben nemcsak magyar, hanem román jobbágyok is részt vettek, egyszerűen azért, mert józan ítélőképességük így látta ezt helyesnek - a nép fel tudja ismerni valóságos történelmi helyzetét, ha nem rendelkeznek vele olyan fölöttesek, akik erőszakkal vagy hazug ámitással tévútra vezetik.

Dózsa György parasztháborújában is harcoltak románok.

Amikor Stefán cel Mare (Nagy István) moldvai fejedelem legyőzte a törököket a Vaslui folyó torkolatánál, seregében 5000 magyar és 2000 lengyel is harcolt.

A török büntető expedíciót szervezett Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) havasalföldi uralkodó ellen Szinán pasa vezetésével. Mihainak mindössze 16000 katonája volt, köztük igen sok idegen: kozákok, szerbek, bolgárok s egy 200 főből álló magyar sereg Király Albert kapitány vezetésével. Felismerve gyengeségét, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemtől kért segítséget Mihai, s a calugareni csatában (1595. augusztus 13-án) győzelmet aratott. Nem sokkal ezután

Bocskai István vezetésével újabb csapatok érkeztek segítségére, és sikerült kivennie a törököt egész Havasalföld területéről.

Nem volt olyan törökellenes hadjáratuk a román fejedelmeknek, amelyben ne vettek volna részt idegen, elsősorban magyar katonák is.

Szép példáját láthatjuk a magyar-román összefogásnak a kuruc szabadságharc idején. II. Rákóczi Ferenc igen jó viszonyban volt Dimitrie Cantemir moldvai fejedelemmel, s a moldvaiak menedéket nyújtottak az Erdélyből kiszorított kuruc harcosoknak: a császáriak súlyos fenyegetései ellenére sem adták ki őket.

Groza Péter tanulmányait mindvégig magyar iskolában végezte, perfekt beszélt magyarul, és nagy Arany-rajongó volt. Több balladáját könyv nélkül mondta el még miniszterelnöksége idején is, halálos ágyán pedig a Toldiból idézett hosszú részleteket. Arany születésének 140-ik évfordulóján magyar nyelven írt levelében köszöntötte Nagyszalonta lakosságát, s kifejezte azt a reményét, hogy a magyar és a román népet sohasem fogják többé egymás ellen uszítani.

Figyelembe véve a vázolt politikai helyzetet és azt, hogy 1956-ban Románia gazdasági élete viszonylag jónak mondható, Mária helyesen gondolkozott, mikor tanulmányai folytatását határozta el. Egyéb körülményekkel nem számolhatott, legfeljebb egészségekkel, de akkor ő egészen jól érezte magát.

A tanítóképző osztályainak összevont vizsgái után Kolozsvárt kellett képesítőznie, s noha valami kisebb betegség fellépése folytán lázasan birkózott meg nehéz feladatával, jól megfelelt a képesítő vizsga követelményeinek, Kandray Géza tanár úr még meg is dicsérte matematikából ügyes szerepléséért.

Megvalósította tehát életének nagy célját: diplomás tanítónak vallhatta magát. Többre nem is gondolt soha, pedig ha másképp alakul egészségi helyzete, akár gimnáziumi és egyetemi tanulmányokat is folytathatott volna képességei birtokában. De őt a sors erre a pályára rendelte, ő egész életét a gyermekek társaságában akarta eltölteni. Ő a legszebb pályának a tanítói pályát tekintette.

19

Máriát nehéz volna teljes mivoltában megérteni, s még nehezebb volna másoknak megmagyarázni. Pedig azt hittem róla sokáig, hogy egy nyitott könyv, mivelhogy élete nagy részét közöttünk élte le, a családjában. Igaz, hogy sokáig élt ő vidéken is, sok helyen méghozzá, de mindig a legszorosabb kapcsolatban állt velünk, s mi sohasem tudtuk kívülállónak tekinteni, családunk szerves része volt.

Mióta megbetegedett, anyagi vonatkozásban bizonyos mértékig függött az apánktól is, mert kórházi költségeit, az orvosait, az utazással járó kiadásait nem tudta volna egyedül fedezni, s édesapánk az utolsó fillérét is odaadta volna a megmentéséért. Ha hazajött vidékről, vagy a vakációit töltötte itthon, gyakran meglátogatta elváltan élő apánkat, s ezekkel a látogatásokkal ő is hozzájárult ahhoz, mint mi, a másik három gyerek, hogy apánk ne szakadjon el tőlünk. Nagyon furcsa állapot volt ez: apánk külön élt, de a szíve nálunk dobogott.

Még szorosabb szálak fűzték Máriát édesanyánkhoz, akit nagyon szeretett, aki a betegségében hűségesen ápolta, vigasztalta, s ha kellett, kiutazott hozzá vidékre is, hogy segítségére legyen a költözködéseknél, vagy csak azért, hogy kibeszélgessék magukat, lelki erőt kölcsönözzenek egymásnak.

De szorosan fűződött hozzánk is, a testvéreikhez.

Ilyen szoros kapcsolatok mellett sem akadt közöttünk senki, aki egyből meg tudta volna őt érteni, mikor bejelentette, hogy újból férjhez megy.

- Kihez? - kérdeztük nagy meglepődéssel.

- Szántay Lajoshoz - mondta nyugodt hangvétellel.

A csodálkozásunk tetőpontjára hágott, mikor meghallottuk ezt a nevet. Lajos már udvarolt neki a régi, magyar időben - így mondják Erdélyben az 1940-44 közötti időszakot, mikor Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, s magyaroknak nevezhettük magunkat hivatalosan is -, de ez az udvarlás abbamaradt. Lehet, hogy a háborús változás miatt is, de inkább másért. Lajos szerette volna, hogy Mária gazdag legyen, kapjon valamit a házasságban, Mária meg nemigen szerette Lajost. Nehéz két akadály ez, rengeteg házassági terv megrontója. Mármost a pénz és a szerelem. Lajos érettségizett ember volt - s ez lényegesen többet jelentett akkor, mint most, a kommunizmusban, mikor szinte ingyen adják az érettségit -, de olyan tervei is voltak, hogy esetleg kalapüzletet nyit, közismert nagybátyját követve, aki Várad leghíresebb kalaposmestere volt. El is sajátította ezt a mesterséget, s most arra gondolt, hogy sokkal jövedelmezőbb lehetne, mint a tisztviselői állás. Rossz időben jutott eszébe, mert a váratlan politikai változás, a kommunizmus nem sok jóval kecsegtette a kisiparosokat sem. Így aztán Lajos megnősült, Mária pedig férjhez ment. Mindketten elváltak elég hamar.

Azóta Mária megbetegedett, a halál tornácát járta meg nem egyszer, s Lajos is elég korán betegnyugdíjas lett. Hogy mennyi áldozata volt a második világháborúnak s az utána következő állapotoknak! Most mihez kezdjenek, ha lakásuk sincs?

Lajosnak volt egy lakrésze a Kismagyar utcában, amit akkor Jókai utcának neveztek, de nem tudta kitenni a lakóját, mert a rendszerváltás Váradra csődítette a vidék parasztságát, lehetlenné téve a falusiak és a városiak életét egyaránt, elsősorban a lakásmizériával.

Meg kell érteni az embereket, valamiképpen mindig meg kell érteni őket, ez lehetne ma a legbölcsebb gondolkodás. Sorsuk megoldása az ő feladatuk, s ha valamiben tanácsot kérnek, belőlük kiindulva kell keresni a lehetőségeket, nem a mi elképzelésünk ráerőszakolásával.

- Mégis, mi az elképzeléseket, Mária, hol laktátok? - kérdeztem elképedve.

- Én kivinnék vidéken egy bútorozatlan szobát, mivelhogy egy kombinált szobabútorom már van, Lajos pedig Váradon maradna albérletben, hogy ne tegye ki a lábát a városból, mert akkor soha vissza nem térhetne. S meglátnánk, hogyan alakulna a továbbiakban a helyzetünk.

Abszolút lehetetlen helyzetbe hozták az embereket a lakástörvényekkel. Sok férfi csak azért nősült, mert kiszemelt feleségének lakása volt Váradon, csak úgy szabadulhatott meg a falusi munkanélküliségtől. A legtöbb esetben kiszolgáltatottja lett a nőnek, ha nem akarta, hogy ismét falura dobják ki. Az így kiszámított házasságnak nem nagy jövője volt, ha nem sikerült összhangot teremteniük a feleknek, felbomlott. De a nőket sem lehetett olyan könnyen félrevezetni, egyre többen csak élettársat és nem férjet kerestek maguknak, akit akármikor ki lehetett dobni a lakásból. Lehetetlenség volna felmérni a kommunizmus minden átkát: nemcsak lezüllesztette a családot, elnéptelenítette a falut, felduzzasztottá és munkanélkülivé tette a

várost, megfosztotta hazafias és keresztény erkölcsétől a fiatalságot, hanem rávezette népünket a kipusztulás útjára.

Máriaék helyzete azért volt egyszerűbbnek látszó, mert ők már nem számíthattak gyermekre, de hát két embernek is joga van egy nyugodt élethez, egy lakáshoz, s ezt sem biztosította a totalista rendszer.

- Nem látom, mit nyernél ezzel a házassággal. Te vidéken lagnál, ő Váradon, mindketten albérletben, tulajdonképpen csak leköteleznétek magatokat, és lényegében semmit sem kapnátok ellenszolgáltatásként. Nem étkeznétek együtt, nem tárgyalhatnátok meg esténként közös dolgaitokat, külön gondoskodnátok lakásotok tisztán tartásáról, s még mosnod is kellene Lajosra, mert nem volna pénze a mosodára.

- Számoltam minden nehézséggel, de bízom benne, hogy kiharcolunk valahogy egy lakást a városban, akármilyen kicsit is egyszerűet. Ketten könnyebb lenne. Lehetetlenség, hogy ne vegyék figyelembe az egészségi állapotunkat.

Belegondoltam mélyen Mária helyzetébe. Tizenöt éves koráig egy ágyban aludt édesanyámmal, én tizenhat éves koromig az apámmal, kisebbik húgaink ugyancsak együtt a konyhában. Szoba-konyhás lakásunk volt, se éléskamránk, se pincénk, se villanyunk, se víz a lakásunkban, az ivóvizet háromszáz méterről hoztuk az artézi kútról. Minden vágyunk az volt, hogy egyszer kényelmes lakásban lakjunk. Alighogy felépítettük az új házunkat, a határváltozás miatt máris meg kellett válnunk tőle, két év múlva az elcserélt házunktól is Váradon, s mi sohasem lakhattunk többé egy elfogadható egészséges lakásban. Mária legfontosabb kérdése egészségi állapotának megőrzése volt, s utána mindjárt valamiféle otthon megteremtése. Szüntelen hányattatása idején minden este az „otthon” iránti vágyakozásával feküdt le, mert az egészségének megvédését is szolgálta volna. Ez a kilátástalanságnak tűnő vágy kergette most bele a házasságba.

Hárman voltunk pedagógusok a családban, első tanult emberei a nagycsaládunknak, munkás- és parasztgyermek, apai ágon is zsellér és jobbágy elődökkel dédapánktól kezdve az Árpádokig visszamenőleg, és nem tudtunk elfogadható életkörülményeket teremteni egy „munkás-paraszt-állam”-nak nevezett közösségben, miután a legnagyobb áldozatokat is meghoztuk ezért a közösségért. Elgondolkoztató dolog mindenképpen. Hogy miért? Elsősorban nem is politikai okok miatt (azért is), hanem: mert nem tudtuk feladni istenhitünket.

Már említettem, hogy szüleink a felcseperedésünk óta elváltan éltek, de mi ennek ellenére mindig megmaradtunk egy családnak, amely a megpróbáltatások idején mindig egybeforrott, s ebből a felismerésből Mária irtózott attól, hogy egy „élettársat” keressen magának, ezért szabályos házasságot kötött Szántay Lajossal. A „Kun” családi nevet ő mindig szerette, mert Illyés Gyula szerint is ez a név hétszáz éves magyarságot jelent, s mi tudtuk, hogy apai nagyanyánk, Arany Zsuzsanna révén Arany János leszármazottjai is vagyunk, de az „y”-nal írt Szántay nevet is büszkeséggel viselte.

- Mária, legyen meg a te igazad, a te elgondolásod!

20

Mária áthelyezési kérését nagy nehezen elfogadták, a Zsazsáét tovább mérlegelték, aztán beleegyeztek, hogy egymás szomszédságába kerüljenek, mivelhogy Mária egészsége nem garantált, akármikor szüksége lehet húga támogatására. Így kerültek mindketten Nagyvárad közelségébe: Mária Mezőtelegre, Zsazsa Mezőtelkibe.

A költözködésük most nehezebbé vált Mária bútora miatt. Ez a bútorgyűjtés is a jószívűségét igazolta. Neki már volt egy rózsaszínű kombinált szobabútor otthon, az édesanyám nevén lévő lakásunkban, a kisházunkban, amelyben én laktam most. Ide kerültem a megbetegedésem után, feladtam a nemrég szerzett albérleti lakásomat, hogy ne legyek magamban, nagyobb kényelemben élhessek odahaza. Édesanyám és húgaim nyomatékos kérésének is eleget tettem ezáltal, amit később józan ítélőképességem is helyesnek, megfontoltnak talált. Mária tehát akármikor és teljesen jogosan elvihette volna a bútorát, de nem akarta a nyugalma megzavarni, s azt sem, hogy kiadásokra, bútorgyűjtésre kényszerítsen. Hivatkozhatott volna a betegségére, a szegénységére is, de nem tette.

Vonaton szállíttatta a bútorát Telegdre. Nem volt nagy távolság. Barátka is a kolozsvár-nagyvárad közötti főútvonal mentén feküdt, s a lakása mindkét helyen közel volt az állomáshoz.

Telegdnek nagy múltja volt, történelme az Árpád-kor közepére, s az sem kizárt, hogy az elejére nyúlt vissza. A Csanád nemzetség birtokainak központja volt. Monostoros hely, ahol a hagyomány szerint a templáriusok kolostora állott, amelybe Csanád érsek 1335-ben a ferenceseket telepítette. A mohácsi vész után, midőn a protestantizmus ezen a vidéken is rohamosan terjedt, a Ferenc-rend tagjai elhagyták a kolostorukat, de ebben az időben egy feljegyzés szerint már egy másik temploma is volt a községnek, amelyet régi templomnak emlegetnek. Iskoláról is említést tesz ez az osztálylevél.

Mezőtelegd igen közismert embereket adott a hazának már a XIV. századtól kezdve: Telegdy Csanád esztergomi, Telegdy Tamás kalocsai és esztergomi érseket, Telegdy Istvánt, II. Ulászló kincstárnokát és Telegdy Miklós püspököt.

Ipari szempontból is jelentős hely volt Telegd, vasúti állomása mentén egy kis gyárváros alakult ki.

De ez a településünk sem kerülhette el a nagy csapásokat. 1743-ban lakóinak nagy részét a pestis, 1881-ben az árvíz pusztította el. Csak tűzvészről nincs említés a történelmi iratokban.

Zsazsa húgom új munkahelye. Mezőtelki szintén a kolozsvár-nagyvárad közötti vasúti főútvonal mentén található, néhány kilométerre Telegdtől, amelynek egykor tartozéka volt. A Bécsi-kódex XIII. századbéli létezését említi meg.

A tanügyi hatóságok olyan feltétellel helyezték közelebb Váradhoz mindkét húgomat, hogy nem iskolában, hanem óvodában tanítanak. Mária járt jobban, mert az óvodája egy gyártelephez tartozott, egy felfeldolgozó vállalaté volt, közel a lakásához. Igénybe vehette a vállalat kávéházát, jó melegben dolgozott, s könnyen beszerezhetette lakásához is a fűtőanyagot.

Ismerte Mária eddigi hányattatásait, a józan ész azt a következtetést vonhatná le, hogy ez volt Mária legkönnyebb munkahelye, mivelhogy az óvodában inkább csak játszani kell a gyerekekkel, s minden bizonnyal kevesebb az adminisztráció is. A helyzet megítélése nem ilyen egyszerű. A kegyetlen adminisztráció, a bürokrácia átka az óvodákat sem kerülte el, a kicsikkel való foglalkozás pedig kimerítőbb minden más pedagógusi munkánál. Itt minden percben a gyerekek mellett kell lenni, és meglehetősen zajos körülmények között történik a nevelés és az oktatás. Igen, oktatás is van itt. Sok szeretetet és nagy türelmet igényel az óvónői munka, és állandó éberséget is, nehogy kárt tegyenek a gyermekek magukban.

Érdekes a pedagógusi tevékenység nehézségein elgondolkozni kissé:

Az óvónő kezelhetővé teszi a legtöbbször elkényeztetett gyereket, ami nálunk igen gyakori eset, mert az egyik népe vagyunk, s az ilyen gyermeket elnevelik a szülők. Az egyiknek másképpen kell élnie az óvodában mint otthon, mert itt nem csinálhat azt, amit akar,

alkalmazkodnia kell a közösségi élethez. Azonkívül az óvodák fejlesztik a kez ügyességét a gyerekeknek, alapismereteket adnak, előkészítik az általános iskolai életre.

A tudás és a műveltség alapjait azonban mégis a tanító rakja le, s az alapok lerakása után a tanár építi be a legtöbb téglát a tudás és a műveltség egyre magasodó épületébe.

A tanító elsősorban írni, olvasni, számolni tanítja meg a gyermekeket, de bizonyos fókig jártas szinte valamennyi tudományban és művészeti ágban. Tanít földrajzot, történelmet, természetrajzot, irodalmat, szép beszédet, nyelvhelyességet, helyesírást, éneket, testnevelést, egészségtant, jómodort, rendszeret, környezetvédelmet, etikát, KRESZ-t stb., és ezt a rengeteg ismeretanyagot úgy hozza összefüggésbe egymással, hogy a „jó hazafi” fogalmában kristályosodjék ki, hiszen munkájának egyik célja az, hogy hűséges és áldozatkész embereket neveljen a hazának. Szédületes munkaterület ez, és annyi akadállyal, munkanehezítő körülménnyel kell még megbirkóznia, hogy tevékenysége felérhet a nehéz testi munkával. (Állandó talpon állás, jövés-menés, hajlongás, tornáztatás stb.) És akkor mennyi a súlya a szellemi munkájának? A testi fáradtságot ki lehet pihenni egy jó alvással, víz menti sétával, de aki szellemileg fáradt, az idegileg is megviselt, aludni sem tud (vagy aluszékonyságban szenved), nehezebben hozza rendbe magát.

A középiskolai tanári munka eredményességét nagymértékben meghatározza az azt megelőző tanítói munka, az egyetemi tanár pedig meg sem mozdulhatna említett pedagógustársai hiányában, mert mindent előről kellene kezdenie: a betűvetésnél, a szótagok és egyszerűbb szavak összeolvasásánál, a szorzótáblánál és az összeadásnál meg a viselkedési normáknál.

Léteznek tehát a pedagógusi munkában nehézségi fokok.

A legnehezebb a tanító munkája. Az ő tevékenysége a legsokoldalúbb, s mint mondtam, neki kell megküzdenie a legtöbb zavaró körülménnyel, mint amilyenek a figyelmetlenség, a gyermek spontán mozgási és beszélgetési hajlama, a hűlések és más betegségek gyakoriságából eredő hiányzások, a fokozottabb szülői aggodalmaskodás (ami egyébként az óvodában is megvan), a tisztántartási nehézségek, a testi épség megóvásával kapcsolatos teendők stb., stb. Az utóbbiak lehetetlenné teszik azt is, hogy a szünetekben kissé felfrissüljön a tanító, új erőbedobásra készítse fel magát, mert akkor is a gyermekek testi épségére kell felügyelnie.

Gondoljunk arra is, hogy az általános iskolában nincs felvételi vizsga, nincs szelektálás. Ide minden ép és félig ép gyermek beiratkozhat, ha eléri a meghatározott életkort, sőt be is kell iratkoznia.

A középiskolai tanár helyzete valamivel könnyebb. Ő már „kezelt”, vagy legalábbis a közösségi élethez és munkához bizonyos mértékig hozzászokott gyermekeket kap, akikkel azonban még mindig sokat kell bajlódnia. A kamaszkor problémái erre az időszakra esnek, s a szerelmi gyötrődések kizökkenthetik sodrából a megalapozottabbnak látszó gyermekeket is. Aztán gondoljunk csak az olyan felelőtlen formájú kapcsolatokra, amelyek nem egyszer a gyermekfogadás nehézségei elé állítják a fiatalokat, akik maguk is gyermekek még.

A középiskolai tanár ellátja az osztályfőnökséggel járó teendőket, amelyek szétforgácsolják az idejét és a tulajdonképpeni oktatási munkáját, s amelyekért úgyszólván semmi anyagi ellenszolgáltatást nem kap.

Az egyetemi tanár pedagógusi tevékenysége az említettekhez képest óriási mértékben leszűkül, hiszen már felnőtt emberekkel foglalkozik. Fegyelmezésre, nevelésre, adminisztrációra lényegesen kevesebb időt és energiát kell fordítania. Ő előad, és mentesül a keserves magyarázatok fárasztó és idegkimerítő munkájától is. De az ő helyzete sem könnyű, mert

munkájának eredményességéről szintén számot kell adnia, mégpedig egy magasabb szintű és súlyú munka eredményességéről.

Mivelhogy rendkívül szerette a gyermekeket, Máriának nem okozott nehézséget az óvónői munka sem, de keservesen és megérdemelten szerzett tanítói oklevele arra ösztönözte, hogy rendes - és nem helyettes - tanítóként tevékenykedjék a továbbiakban. Egyévi óvónői tevékenység után kinevezték a telegdi nyolcosztályos iskolában rendes tanítónőnek.

Isten szándékai kifürkészhetetlenek. Sokszor azokat bünteti, akiket szeret. Máriát nagyon szerethette, mert igen nagy büntetéseket szabott ki rá. Alighogy elkezdte újból tanítói tevékenységét, olyan fájdalmas vesegörcsök kínozták, mint még sohasem. Ezek a görcsök kezdetben körülbelül kéthetenként ismétlődtek, aztán tíznaponként, majd hetenként. Zsazsa egy órakor fejezte be a tanítást, s mivelhogy a kora délutáni órákban nem volt vonatjárat Telegdre, a vasút mellett gyalogolva sietett Máriához, hogy segítségére lehessen. Nagyjából ki tudta számítani a rohamok napjait, s vagy azokon a napokon, vagy egy-két nappal korábban állított be hozzá. Bevallása szerint ilyen szenvedő embert ő még nem látott, pedig szemtanúja volt Mária korábbi gyötrelmeinek. Kínzó érzés volt ezt a fájdalmat végignézni is. Átkiáltott a szemben lakó Balogh Ida tanítónőnek, akivel együtt végzett a nagyváradi tanítónőképzőben, hogy rohanjon a felcsernőhöz, hátha tud valamilyen görcsoldó injekcióval segíteni rajta. Az injekciónak csak átmeneti hatása volt, Mária kínlódása most már szinte végtelennek látszott.

Ilyen körülmények között helyezték át Zsazsát másodszor Gyantára. Hogy miért, ma sem tudjuk. A mindennapi kenyérért ott kellett megdolgozni, ahová rendelték az embert.

Zsazsa gondoskodó és vigasztaló szerepét Balogh Ida kartársnője önként vállalta el.

21

1956 tavaszától egyévi betegszabadságon voltam, most már második alkalommal, ennyi időt biztosított akkor a törvény a tébécés betegek felépülésére. A tuberkolózis még mindig terjedőben volt Romániában, immár több mint egy évtizede, noha visszaszorítása érdekében sokféle intézkedést hozott már a Groza-kormány is 1945 és 52 között, például megvásárolta bizonyos tbc-ellenes gyógyszerek hazai gyártásának jogát. 1954-ben bevezették az ingyenes orvosi ellátást is, de a gazdasági tervek által diktált embertelen hajsza miatt nem mutatkoztak eredmények a népegészségügy terén.

Az 1957-es év amolyan fellélegzési időszak családunk életében. Egészségi állapotom javulóban volt, és az utóbbi három évben Máriát sem kínozták vesebántalmak. Nagyon távol voltam még a teljes felépüléstől, de máris házassági tervekkel biztattam magam, talán azért is, hogy eltereljem figyelmemet a neuraszténiáról, ami több mint egy fél éve nehezítette gyorsabb felépülésemet. Kihasználva otthoni tartózkodásomat, privát tanítványokkal foglalkoztam, s tanári pályám kezdete óta először voltam olyan anyagi helyzetben, hogy egy öltönyt, felöltőt, télikabátot készíthessek, nem is akárkivel, hanem Várad egyik legjobb szabójával, Negru Tivadarral. Ezekkel a privát tanítási órákkal egy kicsit hajszoltam is magam, mondom: félszeg nőülési tervem távoli megvalósítása érdekében.

Mária visszaesése szétoszlatta családunk minden illúzióját, s hogy Zsazsát is elhelyezték mellőle, csak növelte aggodalmunkat, bár neki mindenképpen ott kellett hagynia az óvónői állást, mivelhogy tanítói képesítése volt.

Ha visszatekintünk családi életünkre a mérlegelés szándékával, Belényes elhagyása óta csak átmeneti örömök dédelgettek bennünket, egészségi és anyagi csapások egész sorával kellett szembenéznünk. És így lesz ezután is hosszú évek során, hol engem, hol Máriát fogja sújtani a sors kíméletlen eszközeivel. Szegény szüleink! Amennyi örömet szereztünk nekik gyermekkorunkban, annyi bánattal terheltük őket felcseperedésünk óta. Mária megbetegedése teljesen új irányba terelte életünket. Családunk egyik ígéretének tartottuk őt, s most fájdalmas szemtanúi lettünk hervadó életének. Nem vádoltuk őt semmivel soha, hogyan is vádolhattuk volna! Hogy miféle vágyak hajszolták bele abba a tragikus belényesi útba, csak ő lehetne a megmondhatója, de hát kinek nincsenek vágyai, különösen, ha fiatal is még!

Azért örömteli napjaink is voltak néha. A csapás nélküli napok. A munkában elért sikerek. A váratlan összetalálkozások. A szép karácsonyok, amelyek mindig felidéztek bennünk gyönyörű gyermekkorunkat. Mindig úgy véltük, hogy senkinek sem volt szebb gyermekora. Lehetőséges volna, hogy ezekért a napokért fizetünk most? Hogy csak dekára adják a boldogságot, s aki akkor sokat kapott, annak most szinte semmi sem jut? Igazságtétele minden bizonnyal van a legnagyobb bölcsességnek, az életnek, s ha kompenzálódik azzal a túlvilággal, akkor úgy történik minden, ahogy történnie kell, szükséges tehát, hogy rábízunk magunkat a legnagyobb bölcsességtévőre.

Lajos az első napokban csak kijárt Telegdre, Zsazsa távozása után kint is maradt Mária mellett. Idával és Ida férjével mindent elkövettek Mária vigasztalása érdekében mindaddig, amíg a helybeli orvos szükségesnek tartotta a váradi beutalását.

Dr. Krizsár főorvos úr összecsapta a kezét a kórházban a reggeli viziten, azonnal felismerte egykori betegét, akit hat évvel korábban operált, de a marosvásárhelyi műtét után is találkoztak az utókezelésen. Annak pedig alig múlt három éve.

- Hát itt kell találkozoznunk ismét, ezen a csúnya helyen?

- Ilyen szerencsétlen vagyok én, főorvos úr, hiába volt a négy műtétem.

- Hát azért ne így fejezzük ki magunkat, hanem egy kicsit másképpen: a szerencsétlenségben is szerencsések voltunk, mert a műtétek sikerültek, s az elsőtől bizony elég sok esztendő telt el.

- Tíz év, főorvos úr, s ha arra gondolunk, hogy két és fél évenként kerül sor egy ilyen nagy műtetre, az nem nevezhető szerencsének.

- Nem kis dolog egy ilyen műtét, az biztos, de magának híre volt, hogy milyen derekasan viselte el ezeket a megpróbáltatásokat, a férfiakat is megszégyenítette. Az ilyen betegekben mi nagyon bízunk, s előbb-utóbb meg is tudjuk gyógyítani őket. Mi a panasz most, megint begörcsöltünk?

- Főorvos úr, ilyen görcseim talán még sohasem voltak, ilyen gyakoriak.

- Na meglátjuk holnap, ha befejezzük a vizsgálatokat, ma egész nap egy értekezleten kell részt vennem. Most milyen a közérzete? Nem érez fájdalmakat?

- Ma boldog vagyok, főorvos úr. Kosztolányi mondta, hogy boldogok vagyunk, ha nem szenvedünk, hát így értékelem a mai reggeletemet.

- Szeretem az ilyen beszédet, a régi betegemre vall, csak így tovább, ne hagyja el magát soha!

Másnap megtudtuk, hogy a jobb vesében van ismét kő, ezúttal harmadik alkalommal. Cseresznye nagyságú kő, s ha a további vizsgálatok megengedik, mindenképpen operálni kell Máriát.

A megyei kórház talán háromszáz méterre sem volt a lakásunktól, naponként elhaladtunk mellette, de mindig iszonyattal és félelemmel néztünk fel rá, annyi szomorú emlékünknél fűződött már hozzá. Mivelhogy nagy család voltunk, számos rokonunkat mûtötték már itt, de igen sok jó ismerősünket és barátunkat is, a visszaemlékezéseink lehangolók voltak. Ez a kórház már nem felelt meg a felduzzasztott város követelményeinek, a megyei igényeknek egyáltalán, túlszűfolttsága miatt már nem is fogadhatta a betegeit emberi körülmények között: gyakran előfordult, hogy két beteget fektettek egy ágyba. Gyógyszerellátása, felszereltsége igen hiányos volt, személyzetének pénzéhsége ellenben figyelemre méltó. Nem voltak megfizetve ők sem, mint senki az alsóbb néprétegek között, kénytelenek voltak a legszerencsétlenebb emberekre, a betegek kifosztására alapozni létfenntartásukat. Ilyen vonatkozásban a kórházak az ország erkölcsi züllöttségének kis szégyenfoltjai, szimbolikus tükröképei voltak. A betegek már-már abba is belenyugodtak néha, hogy gyógyíthatlanul távozzanak innen, csak-hogy szabadulhassanak, majd csak lesz valahogy otthon, a körzeti orvos is írhat gyógyszereket.

Mária viszonylag rendes helyen feküdt; igaz, egy nagy kórteremben, ahol alkalmazkodni kellett a betegek szeszélyességéhez, de hát ő az életben mindig mindenkihez alkalmazkodott: a felügyelőkhöz, az igazgatókhoz, a községi előjárókhöz, a szülőkhöz, a mindenütt jelen lévő nyomorúsághoz.

A mûtét elõtti napon Krizsár főorvos úr betege lelkiállapotáról érdeklődött a nővérektől, s azok kielégítőnek találták Mária viselkedését. Egy-egy kis bátorításra azért még mindig szükség volt:

- A vizsgálatokat elvégeztük, az eredmények jók, teljes derűlátással állunk majd hozzá az operációhoz. Két-három nap múlva már el is felejtí, hogy ilyen is volt.
- Főorvos úr, volna egy kérés - rimánkodott Mária -: az ágyamban tessenek engem elaltatni, mert irtózom tőle, hogy hordágyon vagy kocsin vigyenek végig a folyosón.
- Úgy lesz, ahogy kéri, nyugodjék meg!
- És ne étterrel altassanak, mert nagyon rossz hatással lesz rám, ha felébredek.
- Minden úgy lesz, ahogy a betegünk óhajtja. Nálunk minden rendelésre megy, mint a vendéglőben.

Mária felkészült lelkileg erre az operációra is, mert bízott Krizsár főorvos úr felkészültségében, s mindenekelőtt Istenben, aki őt minden korábbi operációja alkalmával megsegítette.

22

Nagy fellélegzés volt számunkra Mária újabb sikeres harca a halál ellen, s bennem akkora munkakedvet indított el, hogy ekkor értem el legszebb tanári eredményeimet. Párhuzamos osztályaim mindegyike olyan szépen vizsgázott magyar nyelvből az érettségien, hogy Mihályi Béláné igazgatónőm el volt ragadtatva, és kiválóan minősítette az önképzőkörti tevékenységemet is olyannyira, hogy prémiumot kaptam érte. Prémiumot: először életemben.

Elöttem többen is vezettek már önképzőkört, de sablonosnak, unalmasnak és eléggé eredménytelennek tartottam a munkájukat. Az volt az érzésem, hogy száz évvel ezelőtt is így csinálták. Kiadtak egy író, egy jó tanuló felolvasott róla egy órán át, aztán következtek a hozzászólások. Én gyökeresen átszerveztem ezt a munkát. Szűnjenek meg a hosszú, unalmas

felolvasások! Legyen inkább két rövid előadás. Szabad előadás, és nem felolvasás. És ne csak irodalommal foglalkozzunk, hanem más művészetekkel is, mert így sokoldalúan hozzájárulhatunk tanítványaink műveltségi szintjének emeléséhez. Kezdődjék minden önképzőköri összejövetel egy kis hangulatos zenével, kövesse ezt irodalmi előadás, majd egy festészeti, szobrászati vagy építészeti, s ha lehetséges, összefüggő műsorszámokat állítsunk össze. Íme az egyik programom:

1. Schubert Szerenád (ének zongorakísérettel, esetleg lemezzel).
2. Petőfi szerelmi költészete (szavalatokkal).
3. Barabás Miklós, a nagy portréfestő (Szendrey Júliáról készített portréja reprodukciójának bemutatásával).
4. Hozzászólások.
5. A vezetőtanár összegző értékelése.
6. Schumann: Álmódzás (hegedű, zongora).

Azonnal észrevehető, hogy a két előadás kiegészíti egymást, a biedermeieres zene pedig hangulatilag és korhűséggel színezi alá az egész önképzőköri tevékenységet.

Vigyáztam arra, hogy a minisztériumi utasításnak megfelelően más népek kulturális életéből is dolgozzunk fel témákat, nehogy nacionalizmussal vagy sovinizmussal vádoljanak bennünket, de magyar vonatkozású témát is beiktattam mindig, hiszen az önképzőköri tevékenység súlypontja a magyar tannyelvű iskolákban a magyar irodalom volt. Ezért a következő programunkat így állítottuk össze:

1. Ady-Kodály: Fölszállott a páva (lemezzel).
2. Ady költészetének újszerű vonásai (előadás szavalatokkal).
3. Brancusi szobrászata (előadás).
4. Hozzászólások.
5. A tanár értékelése.
6. Egy-két román vagy orosz népdal hanglemezzel.

Brancusi-t azért tettük Ady mellé, mert ő is modern, Ady pedig igen nagy tehetségnek tartotta.

A népek megbecsülését szeretetét szolgálta minden műsor. A terem mindig megtelt, élénkek voltak a hozzászólások, a műsorokat önkéntes jelentkezés alapján állítottuk össze. A tanulók versengtek, ki jusson hamarabb egy-egy előadáshoz. Feltűnően sokan jelentkeztek például a váradi színészet történetéről szóló előadás megtartására.

Terveztünk olyan önképzőköri összejöveteleket is, amelyeken a tanulók saját alkotásaikat ismertették, tehát a legrégebbi önképzőköri hagyományokkal sem szakítottunk.

Újítást vezettem be a magánolvasmányok kitűzésénél is. Abból indultam ki, hogy Groza Péter idején történelemből nem „a románok” történelmét tanítottuk, hanem a „romániai népek” történelmét, mert a túlzott nacionalizmus megszüntetése volt a hivatalos politika egyik célkitűzése. Úgy gondoltam, nem ellenkezik ezzel a politikával, ha néhány magyar történelmi regényt is beiktatok a házi olvasmányok közé. Ismerjék meg regényeinkből történelmünk legfontosabb állomásait például az államalapító Szent István korát, a tatárjárást, a török hódítások idejét, a kuruc mozgalmat, a reformkorszakot, a szabadságharc és az önkényuralom időszakát. A romániai népek történelmének tanításakor a kötelező anyag inkább csak érintette

a magyar történelmet ezért tanítványaink szinte semmit sem tanultak a legnagyobb magyar uralkodókról, történelmünk folytonosságáról fogalmuk sem lehetett, ezért ilyen művek elolvasását ajánlottam: Herczeg Ferenc: Pogányok, Kós Károly: Az országépítő (Szent István korát tükrözi), Makkai Sándor: Táltoskirály, Sárga vihar (a tatárjárás kora), Kós Károly: Budai Nagy Antal (kötelező történelmi anyag), Jókai: Fráter György, Törökvilág Magyarországon, A nagyenyedi két fűzfá. Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, A kőszívű ember fiai, Az új földesúr (az utóbbiak a reformkorszak, a szabadságharc és az önkényuralom korának tükrözői).

Ezek a művek jól hozzáillenek a tanulók életkorához, lekötik figyelmüket szívesen olvassák valamennyit. A magyar fiatalok, különösen a leányaink valamikor a Jókai-regényeken nevelkedtek, miért ne járulhatnának hozzá most is legszebb regényeink lelkiviláguk megalapozásához. Nem ragaszkodtam feltétlen a fenti művekhez, más írók is számításba jöhettek tetszés szerint. Voltak olyanok, akik Gulácsy-regényt választottak Nagy Lajos, mások Darvas-művet a Hunyadiak korára.

Nem kellett kényszeríteni tanítványaimat az olvasásra, a szórakoztatva nevelő műveket nagyon szívesen olvasták, annál is inkább, mert tele volt már a fejük kolhozregényekkel, kuláktémákkal, pártfunkcionáriusokkal meg sztahanovistákkal - olyan művekkel, amelyek nem érdekelték őket.

Kineveztek az iskola díszítő felelősének. Felfedeztem az antikváriumban a Magyar írók Panteonja című könyvet, amelyben igen szép képek voltak, mintegy ötven magyar író, költő portréja. Kiszedtem azoknak a képét, akiket tanítottunk irodalomból. Kértem az igazgatókat, hogy rá máztassák be, tegyék ki a folyosóra, s majd beviszünk egy-egy képet alkalomadtán az órára is szemléltetőanyagnak. Ez megkönnyítette a magyartanárok munkáját, nem kellett szemléltetőanyagért szaladgálniuk minduntalan. De a román- és az orosz tanárok munkáján is könnyítettem: román és orosz írók portréját függesztettük ki a szemben lévő falra.

Mikor tudomásomra jutott, hogy Szatmárnémetiben egy magyar gimnáziumot Kölcseyről neveztek el, én voltam az első indítványozója annak, hogy a mi gimnáziumunk vegye fel Juhász Gyula nevét, mivelhogy a nagy holnapos költő ebben a volt premontrei gimnáziumban tanított váradi éveiben, és a munkásosztállyal együtt érző költő volt. Ezt az indítványomat a hatóságok megtárgyalták, mérlegelték, aztán úgy döntöttek, hogy nem fogadják el, mert Juhász tulajdonképpen polgári humanista volt, lehetett volna sokkal forradalmibb is.

Módosított javaslattal álltam elő: nevezzük el az iskolánkat Bartók Béla Gimnáziumnak, mivelhogy a világhírű zeneszerző egy évig a mi iskolánk kisdíákja is volt (egy magyarországi folyóiratban fedeztem ezt fel), és épp a mi megyénkben, Belényes környékén gyűjtötte a legszebb román népdalokat. (Egykori rajztanárom, Ioan Busitia segítségével.) Bartók több művében is feldolgozott román népdalokat, amelyeket az egész világon előadnak, a román népdalok egyik legnagyobb népszerűsítőjének tekinthető.

Azt is indítványoztam, hogy helyezzünk el egy Bartók- emléktáblát iskolánk bejáratánál, ezzel is érzékeltetnénk a Bartók-kultusz fontosságát, s hogy ő a népek barátságának igen lelkes harcosa volt.

Nagyon rossz fényt vetett politikai életünk alakulására, hogy nevetséges indokokkal ezt az indítványomat is elutasították, de valamivel később - mikor én már eltűntem a pedagógiai élet színpadáról - az emléktábla kitételét engedélyezték, hogy valamit mégis adjanak, s úgy tudom, András Vince tanár barátom érdeme, hogy ez az elképzelés megvalósulhatott.

Szegény Mária! Még nem is sejthette 1957. október 14-én, mikor kinyitotta szemét a nagy operáció után, hogy milyen veszélyben forog a romániai magyar pedagógia gyakorlata, hogy

máris tervezik országos iskolahálózatunk felszámolását, egész népünk beolvasztását a nagy román katlanba, amelyben máris szortyogott a víz minden hazai kisebbség számára. A teljes begyűjtásra csak azért nem került sor, mert Groza Péter még élt, és Moszkvában nagyon jól állt a szénája, de tudván azt, hogy menthetetlenül beteg, a demokráciaellenes tervek kidolgozását Gheorghe Gheorghiu-Dej, a párt főtitkára már elrendelte.

Groza még be sem hunyta a szemét, mikor egymás után szedték le a poros feliratú táblákat az üzletek faláról. Azt hittük, hogy tisztasági és esztétikai szempontok indították el a lázas ténykedést, és a táblák azonmód vissza is kerülnek. Annál nagyobb volt a meglepetésünk, mikor az új feliratokra vetettük tekintetünket. Eltűnt a „cukrászda” meg a „cukorkabolt”, csak a „cofetarie” és a „bombonerie” maradt meg helyette. Egyetlen magyar nyelvű feliratot sem láttunk már a most még többségében magyar Nagyváradon.

Csupán a „romanológiában” jártas és állandóan nyitott szemmel, sőt fürkésző tekintettel járók vehették észre az új belpolitikai csalafintaságot: minden főutcai kirakatba kitették nagybetűs írással az üzletvezetők nevét, feltűnően sok magyar nevet, mondjuk: KISS JÁNOS, NAGY MÁRIA, BÍRÓ ÉVA. A gutaütés környékezett bennünket. Ember legyen a talpán, aki a román üzletfeliratok és a magyar kirakatok disszonanciájában el tud igazodni! Mi - elég kevesen - el tudtunk. A magyar neveket az elrománosítás leplezésére rakták a kirakatokba (és őrizték meg, úgy tudom, mindmáig).

Ha kineveztek egy magyart üzletvezetőnek, anyagilag nem sokat nyert vele, de a felelőssége lényegesen nagyobb lett. Ő felelt az üzletben mindenért. Ha meglopták, fizethetett. És most kapaszkodjunk csak meg! Ezek a magyar nevek többségükben már nem is magyar embert jelöltek, hanem a vegyesházasság folytán elrománosodott egyéneket. Ki gondolta volna, hogy Vörösmarty Mihályné, a főutcai virágosbolt felelőse egy szót sem tud magyarul, a férje pedig egy szót sem beszél, noha az idősb Vörösmartynak még volt magyarságtudata, azért adta fiának a nagy magyar költő nevét - lehetett volna Traian is.

Groza tudtán kívül történt az iskolai és nyilvános könyvtárak magyar könyveinek selejtezése is. Az Emanuil Gojdu Gimnázium (korábban Szent László Főgimnázium) könyvtárában szereztük az első impresszióinkat, mivelhogy a mi magyar gimnáziumunk is ugyanabban az épületben működött akkor. Az 1944 előtt megjelent magyar könyvek jelentős részét már most megsemmisítették. A megmaradt részt ládákban és félreeső polcokon helyezték el, ezek megsemmisítésére vagy elkallódására később került sor. A Gojdu Gimnázium könyvtárosa Pop Anton román tanár volt, aki papi végzettséggel is rendelkezett. Perfekt beszélt magyarul. (Már régóta nem él, legyen az emléke áldott!) Pop tanár úr a legnagyobb diszkrécióval átszólt nekem és Tátray Barnabás kartársamnak, hogy mentsük meg a kiselejtezett könyvek és folyóiratok egy részét, a legértékesebbeket legalább, mert ezt a vandalizmust ő nem tudja lelkiileg elviselni. Akik ismerték Pop tanár urat, tudják, hogy „jó román” volt, s nem hízelgésből és nem számíttatásból tette azt, amit tett. Csakhogy ő „jó ember” is volt, más szóval: becsületes. Könnyes szemmel köszöntük meg a jóságát. Azt tanácsolta, hogy vigyük haza a könyveket, s ha néhány év múlva olyanná válik a helyzet, hogy semmi remény sincs a könyvek rehabilitálására, akkor maradjanak meg a birtokunkban.

Ilyen könyveket és folyóiratokat őrzök még ma is: Bunyitay Vince: A váradi püspökség története, Kotunovics Sándor: A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyvárad Főgymnasiáumának Értesítője az 1893-94, 1894-95, 1895-96-iki évekről, Tóth Béla: A magyar anekdotakincs, Náményi Lajos: A váradi színészet története, Dr. Márki Sándor: Bihari román írók, Gombocz Zoltán: Összegyűjtött művei (nyelvtudományi munkák) és a Magyar Tudományos Akadémia számos nyelvtudományi füzet.

Ugyancsak ebben az időben a Városi Könyvtár selejtezésére hívtak be néhány magyartanárt, köztük Árkosi Józsefet és engem is. Az volt a feladatunk, hogy fordítsuk le román nyelvre a könyvek címét, és mondjunk egy-két szót minden műről és szerzőről. Heteken át folyt ez a selejtezés, és ruháskosarakban hordták a takarítónők a megsemmisítésre szánt értékeiből értékesebb könyveket és folyóiratokat. Hasonló pusztításokat végeztek a levéltárakban is több időszakban, erről Tamói Károly latin-német szakos idősebb kartársam informált engem.

1958 nyarának egy részét Biharfüreden töltöttem, a Bihar-hegység eldoradojában, 1100 méteren, hogy rendbe szedjem magam idegileg, hátha megszűnnek végre neuraszténias panaszaim. Meg is szüntek. Vonház Antal kollégám, aki kirándulni jött ide egy-két napra, szomorúan közölte velem, hogy az iskolánkba költözik az Oltea Doamna Leánygimnázium, az épület egy részét fogják használni. Kizárt dolognak tartottam, hogy ez bekövetkezzék, hiszen annyira leépítették már a magyar iskolákat, hogy további leépítésük a teljes megszűnést eredményezhetné. Nem teheti ki magát Románia ekkora botránynak, nem engedheti meg a szocialista tábor, de az egész nyugati világ is felfigyelne rá.

Pedig megtette. Az öt magyar gimnáziumunkból ilyenformán csak három és fél maradt - később már egy sem.

Ilyen körülmények között kezdte el Mária is az 1957-58-as tanévet sikeres ötödik műtétje után.

23

Nem volt a világnak olyan betege, aki az orvosi utasításokat szigorúbban betartotta volna, mint Mária. Kitartóan kutatta az egészségügyi könyveket, hogy megtudja belőlük részletesen, milyen ételeket fogyaszthat, s melyektől kell óvakodnia. Minden érdekelte, ami a betegségével kapcsolatos. Már egész kis tudománytár gyűlt össze a fejében, de még mindig jegyezgetett, nehogy eltévedzen valamit, s ő legyen az, aki betegségének kiújulását elősegítse.

Megtudta ezekből a könyvekből, hogy a vesekövek a leggyakrabban kalcium-oxalát összetételűek. A laboratóriumi vizsgálatok azt igazolták, hogy az ő kövei is ilyenek, tehát nem szabad tejet, sajtot, tejfölt, tejtermékeket fogyasztania. A spenótot és a sósót még a zöldségszegény időszakokban is szigorúan tiltották a könyvek. Ugyanígy kerülnie kell a kelkáposztára, a zöldborsóra, a narancsra, a citromra, a meggyre, a földieper fogyasztására, s nem ihat erősre főzött valódi teára, szeszes italokra sem. Tilos a belsőségek fogyasztása, mint amilyen a máj, a szív és a vese.

A legkevésbé a kakaó, a csokoládé eltiltása izgatta őt, ilyen ínycsiklandó vásárlására pénze sem volt. De elkésztette, hogy tejet nem ihat, mert fogyasztásával igen sok reggelijét és vacsoráját megoldhatta volna, s nem is igényelne időt az elkészítésére.

Szerencséjére majorsághúst ehetett, s ha volt hozzá pénze, egy-egy csirkepaprikást elkészíthetett magának nokedlivel, s ilyenkor jól is lakott. Az egyik legkedveltebb étele az olajban sült szalamakrumpli volt, s mivelhogy nem került sokba, gyakran elkészítette, de majdnem sómentesen, tehát ennek sem élvezhette a szokásos ízét.

Már az állatkísérletek is igazolták, hogy az A- és B6-vitamin hiánya elősegíti a kőképződést, a C-vitamin nagy mennyiségben való fogyasztása pedig fokozza a vizeletben az oxalátürítést. A D-vitamin túladagolása kalciumtartalmú kövek keletkezését segítheti elő. Szigorúan figyelembe vette ezeket az utasításokat is.

Nyári időszakban a nedvdús gyümölcsök fogyasztása jelentette az igazi kárpótlást számára, főleg a kajsziparack, a szőlő és mindenekfölött a görögdinnye, amelyekből korlátlanul ehetett. Étkezései után kitartóan itta a teákat: a híg hársfa- vagy medveszőlőteát, s különösen a könnyen beszerezhető kukoricabajuszból és cseresznyeszárbból készített teát. Noha tudta, hogy ő nem a húgysavkövesek közé tartozik, mégis került az édes szörpök fogyasztását - figyelme a táplálkozás részkérdéseire is kiterjedt.

Szívesen magyarázta nekünk is szerzett ismereteit, hogy megértsük a miénktől eltérő táplálkozásának okát: a tömény vizeletben hamarabb keletkeznek kristályok mint a hígban, ezért a bőséges folyadékfogyasztás gátolja a kőfeleségek képződését.

A mi táplálkozásunkra is nagyon ráillett a „szerény” jelző, de ha egy-egy kíváncsabb ebédet főztünk, igyekeztünk azt Mária távollétében elkészíteni és elfogyasztani, nehogy kísértésbe hozzuk, megkívántassuk vele, pedig tudtuk, hogy nem lehetne őt rákényszeríteni sem az ilyen ételek fogyasztására.

Mint minden felépülése után, Mária most is nagy lelkesedéssel kezdett hozzá munkájához, mindent elkövetve, hogy gyermekeivel megszerettesse magát, de sohasem tudta elfeledni korábbi tanítványait. Nehéz a pedagógus helyzete: elhatározza, hogy nem tesz kivételt tanítványaival, mindenkit egyformán szeret, aztán rá kell jönnie, hogy ez az óhaj tulajdonképpen megvalósíthatatlan, mert mindig akadnak olyan tanítványok, akik valamicskével jobban beférkőznek a pedagógus lelkébe. Emberek vagyunk, tökéletlenek. Eddigi tanítványai közül különösen kettő került emlékezéseinek előterébe: a bályoki Szabó Sanyi és a bánlaki Pop Stefán, tehát egy magyar és egy román gyerek. Stefán süketnéma édesanyja pedig örökre befészkelte magát szívének közepébe. Felejthetetlen szeretettel gondolt azokra a bánlaki betegek, akikkel együtt imádkozott Istenhez felépülésük kieszközlésére. Ez érthető is, mert ezekben az imákban önmaga egészségét is kérelmezte. A közös sors általában összehozza az embereket, de nagy baj az, ha a szenvedők, a nélkülözők sem találják meg az egymáshoz vezető utat, ami nálunk, magyaroknál, meglehetősen gyakori dolog.

Mindössze nyolc hónap telt el Mária ötödik műtétje óta, és ismét görcsök kínozták a már jól ismert kegyetlenséggel. Az együttérzés fájdalma úgy elkésérített bennünket, hogy már-már istenkáromlókká lettünk, türtőztetni sem tudtuk magunkat. Lehet, hogy korábbi betegségem és megviseltségem miatt, de el kell ismernem, én voltam családunk legnagyobb lázongója, mikor így törtem ki vég nélküli bánatomban:

- Tudod, Mária, én két Istent ismerek. Az Ószövetség bosszúálló Istenét, akitől mindig félni kell, s aki hetedíziglen bünteti meg az atyák és az anyák bűneit a leszármazottakban is. Aki attól sem riad vissza, ha kiütött szemünkért kiütjük mi is a másikat. Legfeljebb ahhoz ragaszkodik, hogy egyensúlyba jöjjünk, egy szemért csak egyet üssünk ki, ne mind a kettőt, mert az már túlzás volna. Aztán ismerek egy Jézus-Istent, aki azt tanította, hogy 77-szer is meg kell bocsátanunk embertársainknak, vagyis minden alkalommal. A szeretet Istene ő, aki meggyógyította a bűnös betegeket is, és önként szenvedett kínhalált értünk. Az irgalmasság Istene ő. Téged az ószövetségi Isten ítélete sújt most.

Mária leintette háborgásomat, gondolkodás nélkül jelentette ki:

- Egy Istent ismersz te is, a Szentháromság Isténét, ne kárhoztasd el magad! Akihez imádkoztál a műteted előtt és után naponként sokszor, s akihez most is imádkozol.

A továbbiakat már alapos átgondolással jelentette ki:

- Magam sem tudom, mit mondjak még. Lehet, hogy Isten is megváltozott. Ha mégsem, akkor az Ószövetség korában inkább a félelmetes arcát mutatta nekünk - most is erre volnánk

érdemesek -, de miután meghozta a nagy áldozatot azzal, hogy szent Fiát adta kereszthalálra értünk, már nem szükséges, hogy titkolja végtelen szeretetét.

Lázongásomat nem tudtam visszafojtani:

- Megértem, hogy próbára tett egyszer, ötször, aztán megeléghetné! Kiálltad a próbákat, nem vesztetted el a hitedet, mit akar még?

- Bátyám, nyugodj meg, csak ő tudhatja, hogy miért teszi. Én még mindig bízom benne, hogy megsegít. Pedig hidd el, minden erőmet össze kell szednem, hogy megmaradhassak a hitem mellett, hiszen Jézus is azt mondta, jól tudod: „Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e pohár.” Nagyon nehéz a nagy fájdalmak idején nem lázongani, de az ilyen megtérések hozzák a megváltás gyümölcseit, ami a folytatásban tükröződik: „Mindazonáltal ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem amint te.” Isten fia emberként szenvedte el a kínhalált, azért kellett egy ilyen gyors gondolatváltáson átesnie. Meg azért, hogy utolsó óráiban is tanítson bennünket: mi is így gondolkozzunk.

- Mária, lesz neked még erőd kitartani a hited mellett, ha állandóan megismétlődnek ezek a kínszenvedések?

- Meg kellett volna értened, hogy lesz, s az újabb műtetem után ezek a szenvedések ismét megszűnnek majd.

- A hatodik műteted után?

- A hatodik után is.

Igen mélyen átgondolhatta ezt az iszonyatosan nagy számot, mert könnyek jelentek meg a szemében, mikor a Hegyi beszéd igéjét idézte:

- Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak.

Krizsár főorvos urat sohasem láttuk olyan határozatlannak és megtörtnek, mint mikor ki-jelentette édesapámnak:

- Magam sem tudom, mitévő legyek! Nem, nem vállalhatok egy újabb műtétet! Ennek a szerencsétlen kis nőnek már öt hatalmas vágás van az oldalán, az egyiken három is. Most negyedszer vágjam fel a jobb oldalát?

Apám alacsony termete ellenére fizikailag igen erős ember volt, s mondhatni lelkileg is, mert az első világháborúban három fronton edződött meg. Hihetetlenül bírta a fizikai szenvedést, a foghúzásoknál nem is engedte, hogy érzéstelenítsék; de ha rólunk volt szó, a gyermekeit látta szenvedni, mindjárt megtört. Könnyezve rimázkodott az orvosnak:

- Főorvos úr, gondolja át még egyszer, hátha lehet! Kérjen ezért a műtétért, amennyit akar, szívesen megfizetem!

- Drága uram, nincs mit átgondolni! S el tudja képzelni, hogy egy ilyen esetben akár egy lejt is elfogadná? Isten ítéletét érdemelném meg!

Mária teljes nyugodtsággal tette fel orvosának a roppant nehéz kérdést:

- Főorvos úr, mikorra tervezi a hatodik műtétet?

Mit lehetett egy ilyen kérdésre válaszolni?

- Mária, nem kerül sor egy hatodik műtetre. Tudja, a görcsös fájdalmak elmúlhatnak anélkül, hogy a kő eltávozott volna. Maga is tapasztalhatta már, hogy hetekre is eltűntek a görcsök. Eltűnhetnek végleg, vagy nagyon hosszú évekre is.

- Eddig miért nem tűntek el hosszú évekre, akkor talán kibírhattam a mostani szenvedést!

- Nézze, a kő megtalálhatja a maga ágyát, hogy úgy mondjam, betokozódhat. Talán hallott már róla, hogy milyen hatalmas kövek léteznek, s azokkal is meddig el lehet élni! A maga kőve most is cseresznye nagyságú. Hol van ez még a tojás nagyságától?

A betegre hajolt, hogy megnézzze a pulzusát, s hogy láza van-e. Mária elkapta a kezét, és teljes erejével megszorította:

- Főorvos úr, ezek a kezek már kétszer is megmentették az életemet. Én tudom, hogy van még bennem erő, követelem, hogy feltétlen műtsön meg! Érti? Követelem!

Krizsár főorvos úr dermedten nézett rá, össze kellett szednie magát, hogy okosan és bölcsen viselkedjék:

- Beszélünk még róla, Mária, addig is nyugodjék meg! Kivizsgálom újból alaposan.

Talán maga sem vette komolyan, amit mond, de valóban kivizsgálta Máriát, és három nap múlva így nyilatkozott édesapámnak:

- Kun úr, higgye el nekem, tegnap-tegnapelőtt még kilátástalannak tűnt a kedves lánya helyzete, de ma már úgy érzem, hogy talán megmenthetem őt.

- Az Isten is megáldja, főorvos úr!

- És ki kell jelentenem önnek, teljes szívemből gratulálok a kedves leányához, nekem ilyen betegem még sohasem volt. Ilyen erős, s aki ennyire szeretett volna élni. Honnan veheti a rendíthetetlen hitét?

A hátralévő néhány napon Máriát nem hagytuk magára, azzal biztattuk, hogy az újabb vizsgálatok teljesen derűlátóvá tették a főorvos urat, a műtét sokkal könnyebbnek látszik, mint amennyire korábban elképzelhető volt. Ez persze túlzás.

Mária ugyanúgy felkészítette magát lelkileg erre a műtetre, mint a korábbiakra, kitartóan a Bibliát olvasta, a konfirmációja alkalmával kapott Újszövetséget. Egyszer elaludt a jelenlétben, s az asztalkájára tett Bibliáját magamhoz vettem. A már általunk is ismert imádkozó kislány képe ezúttal a Lukács Evangéliuma 18. részéhez volt betéve, amelynek végén a következő igeszakaszt olvashatta - tudván azt, hogy egy megkezdett bibliai részt nem szokás befejezés nélkül abbahagyni:

„35 Történt pedig, hogy mikor Jerikóhoz közeledett, egy vak ült az út mellett, koldulva. 36 És mikor hallotta, hogy sokaság megy el mellette, tudakozódott, hogy mi az. 37 Ekkor megmondták neki, hogy a Názáreti Jézus megy arra. 38 És így kiáltott: Jézus, Dávid fia, könyörülj rajtam! 39 Akik pedig elől mentek, dorgálták őt, hogy hallgasson; de ő annál inkább kiáltozott: Dávid fia, könyörülj rajtam! 40 Ekkor Jézus megállott, és megparancsolta, hogy vezessék oda hozzá, s mikor közel ért, megkérdezte tőle: 41 Mit akarsz, hogy cselekedjem veled? Az pedig szólt: Uram, hogy újra lássak. 42 És Jézus azt mondta neki: Láss! A te hited megtartott téged. 43 És azonnal megjött a szeme világa, és követte őt, dicsőítve az Istent. Mikor ezt látta mind az egész nép, dicséretet mondott Istennek.”

Édesanyám - mint minden esetben - most is a Szikszay György-féle imádságoskönyvből esedezett bajbajutott gyermekéért, előbb a lelkéért, aztán a testi épségéért: „Szent Felségednek ajánlom az ő világi életüket is. Viselj gondot őreájuk, tápláljad őket, adj nekik egészséges testet, tartsd meg tagjaiknak és elméjüknek épségét, őrizd őket minden szerencsétlenségektől, parancsolj a te angyalidnak őfelőlük, hogy kezökben hordozzák őket, és fordítsanak el róluk mindennemű veszélyeket. Ámen.”

Méltatlan háborgásomra én is megtaláltam a figyelmeztető és vigasztaló igeszakaszt az Efézusiakhoz írt levél 4. részében: „29 Semmi rothadt beszéd szátokból ki ne jöjjön, hanem csak ami jó az építésre, ott, ahol arra szükség van, hogy áldásos legyen a hallgatóknak. 30 És ne szorítsátok meg az Istennek Szentlelkét, aki által elpecsételtetek a váltságnak napjára. 31 Minden keserűség, düh, harag, láрма és istenkáromlás vettessék ki közületek minden gonossággal együtt.”

Isten pedig meghallgatta mindnyájunk imádságát, mert Mária hatodik, és egyben utolsó műtétje sikerült, s még 12 évet élt, hogy tanítói pályájának végső szakaszában is megfeleljen hivatásának, mert ez lesz ennek a pályának és életnek a legáldozatosabb szakasza.

24

Hogy megérthessük valójában a romániai politikai élet alakulását Groza Péter halála után, s hogy fogalmunk legyen a magyar iskolaügy rendkívül nehéz helyzetéről, vissza kell pillantalnunk 1945-re, mondjuk Grozának a kolozsvári magyar egyetemen elmondott beszédére. Megszakításokkal közlöm néhány gondolatát:

„Tudom, hogy rendkívül sok nyomorúság, baj és nehézség van. Azt is tudom, hogy a reakció mindannyiunkat, akik a két nép közeledését hirdetjük és tettekben gyakoroljuk, előszeretettel nevez árulónak. Vállaljuk azonban a nehéz munkát, és akár az áruló nevet is, mert a lelkiismeretünk tiszta, és céljaink is tiszták...

Én tudom és átérzem, mi folyik le egy kisebbségi ember lelkében, hiszen én is voltam kisebbségi. Tudom, hogy minden szó és minden gesztus mit válthat ki a lelkekből. Ezért is kell megszűnnie mindenkorra a kisebbség fogalmának, s ezért beszélünk mi együtt élő nemzetiségekről.

Kérem önöket - fordult a tanárokhoz -, igyekezzenek túltenni magukat az ideiglenes nehézségeken. Mindent elkövetünk, hogy megoldjunk minden feladatot.

Meg vagyok győződve róla, hogy egy-két éven belül elfelejtünk minden nehézséget, s valamennyien büszkék lehetünk majd erre a nagyszerű erdélyi magyar tudományos intézményre...

Azt akarom, hogy a diákcseré minél intenzívebb legyen magyar-román viszonylatban. Az a tervem, hogy ösztöndíjjal küldök román diákokat Magyarországra, s ugyanakkor magyar diákok jöjjenek hozzánk tanulni. A két nép fiainak meg kell ismerkedniük egymással, hogy igazán becsülhessék egymást...

A román és a magyar nép testvériségének jelképe kell legyen a két kolozsvári egyetem.”

Innen indultunk el, ettől a grozai gondolattól.

Nagyon jól emlékszem erre az időre, hiszen magam is kolozsvári egyetemista voltam abban az időben. Nagyon bíztunk Groza ígérétében, és el sem tudtam képzelni, hogy a szocializmus égisze alatt, az istenített internacionalizmusban másfél évtized sem kell hozzá, hogy mindent másképpen értelmezzenek.

A korlátlan sovinizmus romániai elindítója Gheorghe Gheorghiu-Dej volt, Ceausescu tanító-mestere, aki Groza halála után már semmi akadályt nem látott abban, hogy a többmilliós hazai kisebbség beolvasztására részletes tervet dolgozzon ki. Ennek egyik pontja a kisebbségi iskolák fokozatos leépítése, majd felszámolása volt, amit megelőzött a magyar nyelv és

irodalom teljes degradálása. Ezt szeretném érzékeltetni most, mivelhogy erre illetékesnek tartom magam, hiszen magyar és történelem szakos középiskolai tanár vagyok.

Groza Péter idején részletesen tanítottuk a régi magyar irodalmat is, tanítványaim például idézték a gimnáziumban a Halotti beszéd felét, részletet tudtak az Ómagyar Mária-siralomból is. 1958 után új tanterv jelent meg, amely a minimumra redukálta a legnagyobb íróinkat is. Jókainak csak a Szegény gazdagok című regényét taníthattuk, mert megismerhető belőle az erdélyi román pásztorok élete. Petőfiből alig maradt valami, s ahhoz is úgy kellett hozzányúlni, hogy 48 szele nehogya megégesse a kezünket, elhallgattuk a magyar szabadságharcot. Egyetlen népdalát volt szabad tanítani - fogózzunk meg! - a Falu végén kurta kocsmá címűt, ami nem is népdal.

1960-ban az ENSZ valamennyi tagállama Madách Imrét és az Ember tragédiáját ünnepelte. Ugyanebben az évben adták ki Romániában is a Tragédiát, de ugyanebben az évben vették ki a tantervből. (Micsoda kétszínűség!)

Tehát a nagy magyar írókat vagy erősen megnyirbálták, vagy eltörölték, de kötelezővé tették olyanok tanítását, akiket senki sem ismert, vagy egészen másképpen ismert mint amilyenek. Elrendelték például, hogy tanítsuk a XIX. századi erdélyi irodalomból a következőket:

Mentovich Ferencet azért, mert küzdött a 67-es kiegyezés ellen (holott Lenin szerint is a kiegyezés történelmi szükségszerűség volt, elősegítette egy fejlettebb kor, a tőkés rendszer kibontakozását).

Medgyes Lajost azért, mert a Monarchia ellen írt.

Petelei Istvánt azért, mert kísérletet tett az „önálló” erdélyi irodalom megteremtésére (tehát a Magyarországtól független irodalom létrehozására).

Benedek Eleket azért, mert idegen irodalmak számos kiváló meséjét ültette át nyelvünkbe ízes magyarsággal.

Révai Károlyt azért, mert megismertette a magyar olvasókkal a román költők műveit.

Bekerült a „magyar irodalom” tantárgy anyagába az egész román kommunista irodalom.

Életünk legnagyobb csalódását éltük át. A tanítványaink sírtak. Voltak, akik felelősségre vontak bennünket, hogy miért beszéltünk nekik demokráciáról, testvéri megbékélésről. Most kinek higgyenek? Mások öngyilkossággal fenyegetőztek. Egymás után kerestek fel engem is a tanítványaim. Tükön ültem, borotvaélen egyensúlyoztam, kiszolgáltattam magam egy nagyon kényes helyzetnek, de nem utasíthattam el őket - épp pedagógusi minőségemben nem. Arra kértem valamennyit, hogy nyugodjanak meg, ezek csak átmeneti intézkedések lehetnek, a demokrácia szellemének győznie kell. Lehet, hogy már az ő diákkorukban visszaáll a korábbi helyzet, hiszen alkotmányunk biztosítja a teljes jogegyenlőséget, erre adtuk le a voksunkat. Kértem, hogy tanuljanak jobban a román gyerekeknél is, múlják fölül tudásban őket, hogy legyenek megelégedve feletteseik a munkájukkal, s akkor nem kell félniük, hogy állás nélkül maradnak. Azzal érveltek, hogy megszűnt az egyetemeink autonómiája is, azért vetette magát vonat alá Szabédi László professzorunk, József Attila sorsát vállalva.

Tanítványaim végül - felismerve nehéz kisebbségi helyzetüket - rendkívüli szorgalommal vetették bele magukat a magyar nyelv és irodalom tanulásába. Az egyik osztályomban 21 tanuló közül 19 jelesre és jóra vizsgázott az érettségien. (Azokban az években nem tizes, hanem ötös osztályzási rendszert vezettek be Romániában; a szaktanár vizsgáztatott, de a bizottság döntötte el a végső osztályzatot.)

1960 júniusában érettségiztettem utoljára Romániában. Ebben az évben tanári pályám magaslátán álltam. Már négy év választott el a nagy műtétemtől, de még mindig jártam rendszeresen orvosi ellenőrzésre. Kezelőorvosom - a gyakran emlegetett dr. Tiberiu Cipau főorvos úr - azt válaszolta érdeklődésemre, hogy most már nyugodtan megnősülhetek. Ismerve komoly szanatóriumi viselkedésemet, életviteletemet, ő biztosra veszi, hogy nem fog visszatérni a betegségem. Eljegyeztem egy leányt. Szép volt és fiatal. Már csak három hét választott el bennünket az esküvőnkől. Meg mernék esküdni rá: én voltam akkor Románia egyik legboldogabb embere.

Hogy is történt csak? Így írtam le egy korábbi könyvemben:

A menyasszonyom szobájában voltam akkor este. Velünk volt a Cuni mamája is, aki betegen feküdt.

A szobában béke és csend honolt. Egy darabig hallgattunk. Biztosan mindhárman a gyerekre gondoltunk. Ez volt a leghőbb vágyunk. Az első perctől kezdve akartuk.

A Cuni cicája előbújt az ajtó mögül, és a lábunkhoz dörzsölődött. Mintha jónak tartaná ő is az elképzelésünket, kitartoan dorombolt, kihúzta magát magasra, a farkát is fent tartotta. Virágok díszeltek az ablakban. Fejecskéjüket összedugták, már álmosan pislácoltak. Vajon milyen lesz az álmuk, az éjszakájuk? Egy eltévedt kézmozdulat felboríthatná őket szellőztetés közben. Szinte hallottam a lélegzetüket. Talán most köszönnek el egymástól jó éjszakát mondogatva. Ők lesznek az első ébredők reggel. Néhány kép kíváncsian nézett ránk a falról, tekintetünket keresve. Valami részvét lett volna bennünk? Nekem olyan különösnek tűntek.

Cuni felállt, és a szekrényhez ment. Egészen halkszavúan, az esti hangulathoz alkalmazkodva szólalt meg:

- Ma rendezgettem a szekrényemben. Számbavettem, hogy mim van, s mit tudok felhasználni a gyermekünknek.

Ha jól emlékszem, kendőket, törülközőket vett elő, és az asztalra dobta:

- Ez is jó lesz a gyerekeknek... Ez is jó lesz...

Valaki elég durván megverte az ablakot. Senkit sem vártunk. Körülbelül fél tíz lehetett. Legfeljebb a Cuni nagybátyjára gondolhattunk, dehát beteges lévén, ő is korábban jött mindig. Csak nem a felesége jön, hogy közölje velünk a rosszullétét! Az volt az orvosok véleménye, hogy Pali bácsi nem sokáig él, olyan természetű a betegsége.

Cuni az ablakhoz ugrott, és meglepődve közölte, hogy Eta húgom van az ablak alatt két ismeretlen férfi társaságában.

Kinéztem én is. A húgom nagyon meg volt rémülve:

- Józsikám, téged keres ez a két férfi. A harmadik a lakásunkon maradt. Anyu van még otthon. Azt mondták, érted jöttetek.

Sohasem gondoltam ilyesmire, de egy pillanatig sem volt kétséges előttem, hogy a Securitate emberei, a titkosrendőrségtől jöttek. Sokat hallottam már róluk, s bevallom, a felét sem hittem el a mondottaknak.

Az egyik megszólalt románul, és a következőket mondta:

- Az a kérésünk, hogy jöjjön most velünk egy fél órára. Nyilatkozatot szeretnénk kérni valakiről, aztán visszajöhet.

- Olyan sürgős ez, kérem? És az előrehaladott esti órákban?

- Feltétlen sürgős, de ne tessék aggodalmaskodni! Fél óra kérdése az egész.

Elköszöntem Cunitól és a mamájától, aki szívinfarktussal feküdt, de az utóbbi időben már elég jól érezte magát. Igyekeztem megnyugtatni őket:

- Nem kell megijedni. Máskor is kértek már nyilatkozatot tőlem. Másoktól is. Kitől nem kértek?

A percek villámgyorsan teltek. Kiléptünk az utcára. Egy kisebb mellékutca volt ez, a Szaniszló utca mellett. Csak most vettem észre, hogy Cuni is mellettem van, csendesen szipákol, és fogja is már a kezem. (Most is érzem a melegségét.) Nagy világosság nem volt, de észrevettem, hogy a Szaniszló utca túlsó oldalán álló vadonatújnak látszó zöld Volga gépkocsihoz vezetnek, tehát ezzel fognak elszállítani. Cuni majdnem odáig kísért. Kétségbeesetten megölelt, megcsókolt. Aztán a tenyerébe temette az arcát, és hangos zokogással futott befelé. Nagyon megsajnáltam, a szívem is belefájdult.

A Volga elrobogott velünk a kétes éjszakában.

Heteken át vertek kegyetlenül, azzal vádolva, hogy vezetője vagyok egy diákszervezetnek, amely azzal a céllal alakult, hogy Erdélyt Magyarországhoz csatolja.

Szétverték a tenyeremet. Mindkét kezem ideggyulladásos. Sohasem gyógyulhat meg. Hege-dülni sem tudok azóta. Szétverték a talpamat különböző pozíciókból, még felülről ütve is. Ennek az a következménye, hogy elkezdődött a retinám leválása. Ha leválik, elvesztem a látásomat. Meggyengült a hallásom a kínoktól és a megrázkódtatásoktól. A vesémre csak egyetlen ütést kaptam, de véreset vizeltem tőle. Azóta is fáj a bal vesém, kő is volt már benne többször. A Securitate pöttömnyi cellájában (ahol 14 hónapot töltöttem) többször is DDT-vel poroztak be. Tetőtől talpig fehér voltam a rengeteg rám szórt portól, és arra kárhoztattak, hogy zárt ablaknál ezt a port szívjam be operált tüdővel addig... „amíg a készlet tart”. Azóta beteg a torkom.

Hatalmas kirakatpert rendeztek, hogy megfélemlítsék a romániai magyarságot. Engem 25 évi kényszermunkára ítélték és teljes vagyonekzbázásra, dr. András Ágoston kollégámat 18 évre. Nem is tudom, hány diákot ítélték el, néhányat szintén sok évre. Kidobtak az állásából minden komolyan dolgozó nagyváradi magyartanárt, sőt más szakosokat is. Több erdélyi városban rendeztek hasonló kirakatpereket.

Józan emberek józan eszéhez szólok, akik ismertek engem, s akiknek megvan az a képességük, hogy megítéljenek bizonyos helyzeteket. Hányan lehetnek köztük, akik el tudják képzelni rólam, hogy a halál szájából visszatérve, meggyógyultan, egy szép fiatal leány várományosaként belevetem magam egy örült kalandba? 1960-ban! Négy évvel a magyarországi események után! Nem tudok elképzelni egyetlen jóismerőst sem, aki ennyire tökéletlennek tartana engem. És néhány diákkal Magyarországhoz csatolni Erdélyt?

A kérdés magától értetődik: miért ítélték el tehát a román hatóságok ilyen szigorúan, ha nem voltam tagja semmilyen szervezetnek? Egy fanyar román viccel válaszolok: 10 évet kap, aki azt állítja, hogy nincs hús Romániában; 20-at az, aki feketén megvásárolja a húst; 25-öt pedig, aki megeszi a húst, és nem fejes. Hát ezért!

Egy szekustiszt egyszer elárulta négy szem között a Securitatén, hogy miért haragudtak rám a felettesek:

Mert munkás-paraszt gyermek vagyok, nagy karriert szántak nekem, de visszautasítottam minden felajánlott lehetőséget.

Mert arra használtam fel a folklórgyűjtési tevékenységemet, hogy gyermekvállalásra buzdítsam a magyar nőket, nehogy bezárják az iskoláinkat. (Tegyük hozzá: egy olyan országban, ahol törvény tiltja az abortuszt, és drákói szigorral teszik kötelezővé a gyermekvállalást.)

Mert az én javaslatomra indult el egy mozgalom, hogy nevezzék el Bartók Gimnáziumnak az iskolánkat. Miért tartottam én ezt olyan fontosnak? (A farkas és a bárány ókori meséje ismétlődött meg a helyzetemben, mindenáron bűnbakot kerestek bennem.)

Mert nem alkalmazkodtam az új tantervekhez. (Majdnem senki sem alkalmazkodott a már említett okok miatt.)

Mert magyar történelmi regények olvasását ajánlottam, s ezáltal uszítottam tanítványaimat. (Micsoda naivság! Nincs jogunkban elolvasni történelmi regényeinket? Más az uszítás, és más a védekezés. Groza idején nem volt szükség semmilyen uszításra. Illetve: tanították az iskoláinkban valamelyest a magyar múltat is.)

A valóság az volt: az érettségi vizsgákon - kollégáim véleménye szerint is - minden évben az én tanítványaim tudták a legjobban a magyart, általános osztályzatuk minden más tantárgyat fölülmúlt. Úgy látszik, ezért 25 évi kényszermunka járt már Romániában. Korábban ezért dicsértek meg a tanácskozásokon. De elég volt közepes eredmény hozzá, hogy más magyar-szakos vagy magyar anyanyelvű tanárt is kidobjanak a tanügyből.

A legfőbb okot nem mondták meg, de én megmondom:

Nem állhattak úgy a világ elé, hogy a magyar fiatalság elégedetlen a kommunista rendszerrel, mert mindig azt hangoztatták, hogy a fiatalságnak építik a jövőt. Az idősebb nemzedékre kellett ráhúzni - szemfényvesztésképpen - a vizes lepedőt.

25

Mária pedagógusi munkásságának legszomorúbb állomása Mezőtelegd volt, mert itteni három évében kétszer is operálták, s a legkínzóbb vesegörcsöket itt kellett elszenvednie. Pedig mindent egybevetve Telegd ígérkezett a legkönnyebb és legkényelmesebb munkahelynek. Nem kellett kilométereket gyalogolnia az óvodájához, mint Bánlakán például, sem az érkezőletek helyére, mint bogyoszlói munkássága idején, de még az állomáshoz sem, mint Pacalon. Azonkívül itt melegben volt, mert a fafeldolgozó telepről könnyen beszerezhetette a tüzelőjét; olyan könnyen, hogy két télen még Nagyváradra is küldött haza kitűnő kalóriájú fahulladékot. Legalább ekkora segítséget jelentett számára, hogy alig kellett főznie, mert a kávéház is a közelében volt, s ott nem főztek fűszeresen az óvodai gyerekek miatt sem.

A hatodik operációja után mindent elkövettünk nagyváradi áthelyezése érdekében, elsősorban egészségi helyzetére, aztán korábbi rendkívül nehéz munkahelyeire hivatkozva, de képtelenek voltunk kieszközölni a hatóságok kegyeit, annak ellenére, hogy a legnagyobb akadályt is elhárította már Mária: a „helyettesi” minősítését azáltal, hogy tanítói oklevelet szerzett. Akkor még én is tanítottam, s el tudom képzelni, hogy az iskolánk névváltoztatásáért folytatott ténykedésemért és a már ismertetett tanítási módszereim miatt megfigyelés alatt álltam, ezért nem tudtam kihasználni széles ismeretségi körömet Mária áthelyezési ügyében. A korabeli pedagógia minősítette is magát viselkedésével, merev elzárkózásával, könnyen átvilágítható, naiv érveléseivel, amelyek egytől egyig azt igazolták, hogy a pedagógus is csak eszköz a diktatórikus állam kezében, mint minden más dolgozó; ha kifacsarták erejét, semminek sem tekintették.

Az igazság azt kívánta volna, hogy menjen más is az Isten háta mögé tanítani, elsősorban azok, akik eddig a városokban tanítottak. Demokrácia, szocializmus, kommunizmus, közösségi szellem, egyenlőség: megvalósítási oldalukat tekintve a leghitványabb szavak voltak. (A „kapitalizmus” szó tartalmát sem tartom semmivel sem különbnek.)

Végül azzal szúrták ki Mária szemét, hogy Köröstarjánba helyezték, mivelhogy Zsazsa is oda kerül. Zsazsa is! Ugyan hányadik helye már neki is ez a legújabb? Milyen élete lehet a pedagógusnak, ha minden évben, esetleg minden másodikban más-más faluba helyezik? A kommunisták által sokat szidott Horthy-rendszerben vagy az Osztrák-Magyar-Monarchiában előfordulhatott ilyesmi? Ott a tanító volt a falu lámpása, akire mindenki tisztelettel felfigyelt.

És még nem beszéltünk egy igen-igen fontos évről. Mária immár Szántay Lajosné volt, tehát férjezett. Igaz, hogy a férje albérletben lakott a városban, de ő mindig váradi lakos volt. Egy annyit hányt-vetett tanítónő nem érdemel végre egy váradi lakást, akinek az állandó, bejelentett lakása még mindig az édesanyjánál van? Ezeréves történelmünk folyamán nem volt rá példa, hogy a házastársak munkahelye akár több száz kilométer távolságra legyen egymástól. Hogy alapítsanak családot, hogy neveljék fel gyermekeiket? Mikor Groza Péter engedélyezte, hogy tanítókat küldhessünk végre a csángók földjére, a kommunisták Bihar megyéből, a magyar határ szomszédságából akartak küldeni pedagógusokat több mint 600 kilométer távolságra, hogy így nehezítsék a terv megvalósítását.

Köröstarján: a Sebes-Körös mellett, a nagyvárad-vésztői vasútvonal mentén fekvő kisközség, régi földesurai a Beöthyek voltak. Körülbelül 15 kilométerre van ez a község Váradtól, de sokszor igen nehéz próba elé állította a navétázó pedagógusokat. Egy időben - jóval később - Zsazsa is ilyen kiutazó volt, de nem vehette igénybe a vonatot a rossz menetrend miatt, autóbuszon kellett kijárnia. A város nyugati részén, a legszélén lakott, s épp beleesett a menetirányba, alig 200 méterre állt meg a lakásától a reggeli busz, de sokszor megtörtént, hogy nem fért fel rá, ezeknek a rozoga, régi kis buszoknak igen kicsi volt a befogadóképességük. Hogy idejében kijuthasson, reggel öt órakor, vagy még korábban kellett elindulnia villamoson a város legtávolabbi pontjához, a velencei pályaudvar mögé, az új autóbusz-állomáshoz, ahol még felszállhatott. Igen gyakran megtörtént, hogy a villamos nem közlekedett áramszünet vagy hófúvás miatt, és Zsazsa ilyenkor öt kilométert gyalogolt a hóban is, szeles, fagyos időben a buszállomáshoz, hogy el ne késsen az órájáról. Allati élet volt mindenképpen.

Az utazási nehézségek miatt kezdetben mindkét húgom Tarjánban lakott albérletben, s a helyzet úgy hozta, hogy külön kellett lakniuk. A néptanács fenntartott egy szobát Saári Mihály házában, akit kuláknak nyilvánítottak, s ezt utalták most ki Máriának. Jó viszonyt alakított ki az idős háztulajdonosokkal, Kati néni egy-két viselkedésétől eltekintve, amin Mária könnyen túltette magát, ő mindig talált megoldást a problémáira, vele egyszerűen nem lehetett rossz viszonyban lenni.

Mihály bácsinak tarjáni viszonylatban igen szép háza volt, redőnyös ablakokkal, talán a legszebb ház a faluban, de nem volt budija, a trágadombra jártak ki elvégezni kisebb-nagyobb kényszerdolgaikat. Mária ezt a megoldást semmiképp sem vállalhatta, kénytelen volt az iskolai vécét igénybe venni, ami szintén egy lehetetlen állapot, ha arra gondolunk, hogy egy vesebajos asszonynak még a téli fagyos éjszakákon is oda kell átrándulnia. Pedagógusi sors ez is, elmegy a többi nehézség mellett, majd eljön a „kinek-kinek igénye szerint”-i állapot is a kommunizmusban. Egyelőre a „kinek-kinek szükséglete szerint” fokozatnál tartottunk, egye a fene! - ez sem vonatkozott mindenkire. Voltak olyanok sokan, akik már a megálmodott kommunizmus igényessége szerint éltek, a rendszer kegyeltjei: funkcionáriusai (milyen szép magyar szó!), besúgóí, mindenféle kiszolgálói, akik semmit sem dolgoztak, csak dirigáltak, de éberén örködtek az elnyomott tömegek fölött.

Kati néni nagyon ravasz asszony volt. Mikor Mária csirkepaprikást főzött nokedlival, kiprovokálta, hogy megkínálja belőle:

- Mit főz, Szántayné?

- Egy kis csirkepaprikást, Kati néni.

- Hát az nagyon finom lehet, én még sohasem csináltam ilyet.

- Ez bizony finom, Kati néni, csak egy kicsit drága a tanítói fizetéshez, de az Isten kikerekíti mégis, szerencsémre. Másféle húst nemigen szabad ennem. Kóstolja meg, igaz szívből adom.

- Hát ez bizony nagyon finom, Szántayné, minden pénzt megér.

Mária egyébként is megkínálta volna Kati nénit, mindig is emberbarát lévén, de miután háromszor-négyszer is megisméltódott az eset, túljárt Kati néni eszén:

- Régóta nem ettünk már egy kis csirkepaprikást, Kati néni!

- Régóta bizony.

- Na nézze, tele van az udvara majorsággal, fogjon csak meg egy jércét, elkészítem én magának, aztán megkínál engem is. Tudja, én nagyon keveset eszem, egy tyúk egy hétig is elég nekem.

Kati néni megfogta a jércét, s a megállapodás szerint történt minden. Ez megisméltódott még két-három alkalommal, aztán Kati néni sem kíváncsiskodott többé, nyugvópontra jutottak a nokedlis csirkepaprikást illetően.

Az igazság az, hogy a kulákok a parasztság legszorgalmasabb emberei voltak, akik látástól vakulásig dolgoztak, de lehet, hogy még így sem gazdagodtak volna meg Erdélyben, meglehetősen kevés földjeiken, s ezért a fukarságukkal segítettek magukon. Ha kellett, lebbencslevesen tengették életüket, nyáron meg mindenféle gyümölcslevesen, s ha tehették, földet vásároltak megtakarított pénzükön. Népi íróink sok művükben feldolgozták az ő életüket is. A féktelen földéhség onnan eredt, hogy a nagybirtokos arisztokrácia tulajdonában voltak évszázadokon át a földek, s a megmunkálói mindig nélkülöztek. Lélektani okok magyarázzák, hogy a sokáig nélkülözött földek később bálványai lettek paraszti népünknek, mindenki annyit ért, amennyi földet fel tudott mutatni - innen a sehol sem tapasztalt nagy földéhség és a vele járó fukarság is. Mégsem mondható el, hogy hiányzik a mi parasztságunkból a vendégszeretet, ha a jól megfontolt beosztás is a kísérője. Főként szegényparasztságunkról állíthatjuk, hogy nagyon is vendégszerető. Így van ez más népeknél is, például a románoknál.

A kulákság fukarsága önmagában véve nem volna baj, sőt érdemnek is elfogadható, mert hát, aki többet dolgozik és beosztóbb, az többet is érdemel, mindenki annyit rak a maga hasába, amennyit akar; csak hogy a kulákság elzárkózott a több gyermek vállalásától, és ezáltal magyar népünk ellensége lett. Erre már nincs mentség, s ez ellen mindenképpen tenni kell.

Az is helytálló megállapítás, hogy a kulákság nem itta meg, nem mulatta el kisebb-nagyobb vagyonát. Aki elitta, az mindig szegényparaszt maradt.

Kati néni kuláksága azonban más tekintetben is megnyilvánult. Egyszer Mária a gangon mosott, mire Kati néni így méltatlankodott:

- Jaj, Szántayné, ne mosson itt, mert még összezsapja vízzel a falat!

Szó sem lehetett ilyesmiről, mert Mária figyelmesen végezte a munkáját, előre bekalkulálta az óvatosságot.

Mihály bácsi tapintatosabban viselkedett, ilyen szavakkal intette le feleségét:

- Hadd el, Kati, nem mos a naccsága olyan hevesen!

Mária nem mosott többé a gangon, hogy minden elképzelhető összetűzésnek elejét vegye. Nem is volt köztük soha harag vagy neheztelés.

A húgaimnak tetszett Mihály bácsi közbelépése, mosolyogtak is rajta később elég gyakran, kettesben:

- Ne moss hát olyan hevesen, Mária! - így Zsazsa.

- Ne edd olyan hevesen azt a forró levest! - így Mária.

26

Nagy költőink és prózaíróink nem véletlenül fordultak annyiszor a gyermekkorukhoz. Minél küzdelmesebb volt az életük, telítve betegséggel, háborúval, érvényesülésüket akadályozó ellenfelekkel folytatott harcukkal, annál inkább felismerték, hogy gyermekkoruk volt életük legkevésbé gondterhelt szakasza, s azért menekültek oda, hogy megnyugvást és felüdülést találjanak. Közben maguk sem vették észre talán, hogy mennyire felnagyították ennek a kornak a szépségeit, mindig hozzáadva egy kis pluszt, valahányszor megközelítették. Idővel az emlékek megszépülnek.

Ady nemcsak az elevenességét és a sok-sok örömét magasztalta a gyermekkornak, hanem a gyermeki lélek kisugárzásától várta az egész emberiség megtisztulását, mikor kiemelt jelzőkkel istenítette a gyermek romlatlanságát.

Ilyesmit érezhetett Juhász Gyula is, mikor a „gyermekbarát” szó jelentését boncolgatva az „istenfélő” fogalmát találta legjobban hozzáillőnek. Mert a gyermek teremti a jövőt, ő az előzménye a felnőttiségnek. Ha nincs gyermek, akkor nincs felnőtt ember sem, következésképpen jövődöteremtésről sem beszélhetünk.

A gyermekhez történő viszonyulás sokféle lehet. Vannak olyanok, akik a gyermekben egy kis felnőttet látnak, és így próbálnak társalogni vele, csak az értelmi fokára és a képességeire kíváncsiak. Ők nagyon ritkán tudnak jó barátságba kerülni a gyerekekkel, s akkor is csak a kiválókkal. Már a közepes tehetségűekhez is türelmetlenek, képtelenek huzamosabb ideig eltársalogni velük. Ismertem olyan számtantanárt, aki rendkívül jó eredményeket ért el tehetségesebb tanítványaival, de kudarcot vallott a közepesekkel és különösen a gyengékkel. Pedig a közepesekhez vagy a közepesen jó tanulókhoz kellett volna viszonyítania iskolai munkáját, s a legkiválóbbakkal vagy külön órákon, vagy csak a meghittebb percekben foglalkoznia. A folyton felső szinten történő munkán a gyenge tanulók elámulnak ugyan, de sohasem kapnak belőle nekibuzdulást, csak csökkentértékűségük felismerésére eszmélnek rá, ami végképp elkeserítheti őket.

A túlzottan felsrófolt tanár valóban a srófhoz hasonlítható. Addig srófol, míg elveszti minden srófkanyarát, és végül magára marad alsó kanyarként, megközelíteni csak néhányan tudják. A felső kanyarok mind lemaradnak. Az ilyen pedagógus nem való a középiskolába, de megtörténhet, hogy megfelel valamilyen főiskolán. Ám ott is vannak gyengék és kivételesek, s a következtetést folytathatnánk.

A gyermeki lélek megközelítéséhez csak azok képesek, akik le tudnak ereszkedni a gyermekekhez, hogy onnan emeljék fel őket. Mária ez a típusú tanítónő volt. Tarjánban ő ismét iskolában tanított, de állandóan tele volt a lakása óvodásokkal is, annyira szerették a falubeli gyerekek. Érdemes felfigyelni rá, hogyan jutott el ehhez a szeretetig.

Egyszer három óvoda kislánnyal találkozott az utcán, és dehogyan ment el szótlánul mellettük, ő ilyen pedagógusi hibát nemigen követett el. Ha csak rámosolyog azokra a gyerekekre, már akkor is tesz valamit, felhívja magára a gyermekek figyelmét, megteszi az első lépést a barátkozásuk felé. Nem mindegy, hogyan vélekednek róla, a tanító néniről a falubeli gyerekek, akik egy-két év múlva az iskolába kerülnek. De az sem mindegy, hogy a kisgyermek szülei hogyan vélekednek.

- Szervusztok gyerekek, most jösztek az óvodából?

Megállt, és barátságos közeledésével megállásra kényszerítette a gyerekeket is.

- Biztosan sokat játszottatok ott, jól éreztétek magatokat. Igazam van?

A gyerekek feloldódása elkezdődött:

- Az óvó néni mindig sokat játszik velünk.

- Hát igen, az óvó néni szeret benneteket, azért jár annyira a kedvetekben, hallottam ezt már másoktól is.

Könnyű megmagyarázni, miért volt helytálló és okos ez a megközelítési mód. Egyrészt a tanító néni önzetlenségét igazolta, másrészt a pedagógiai rátermettségét. Nemcsak magát akarta a gyermekek lelkébe becsempészni, hanem az óvó néni megbecsüléséhez is hozzá tett egy kis icipicit.

A városi ember számára szokatlan gyermeki megnyilatkozási forma következett:

- Maga kicsoda? - kérdezte az egyik gyerek. - Hol lakik?

A válasz az is lehetett volna, hogy ezt szebben kell megkérdezni, de a rámenős oktatással csak ártott volna a baráti közeledésnek, annak még nem érkezett el az ideje.

- Hát én megmondom gyerekek, hogy ki vagyok, minek hazudnék nektek. Én az egyik tanító néni vagyok, aki most kerültem ebbe a faluba, és Mihály bácsiéknál lakom, ebben a szép házban, itt. És a testvérem, a húgom is most jött ebbe a faluba, Zsazsa tanító néni, őt is meg fogjátok ismerni majd. Lehet, hogy egy-két év múlva én leszek a tanító nénitek, vagy ő. Jó lesz ám velünk megbarátkozni, hogy össze ne akadjon a bajuszunk majd.

Várható volt, hogy a furcsa beszédre elnevetik magukat:

- Nincs a tanító néninek bajusza, és nekünk sincs, akkor hogyan akadjon össze a bajuszunk?

- Persze hogy nincs, csak így szokták ezt mondani. Azt jelenti, hogy nem fogunk összeveszni, ha megértjük egymást, ti szorgalmasan tanultok és jól viselkedtek majd.

Miután megmondta, hogy őt Mária tanító néninek hívják, s megtudta a gyerekek nevét és lakásuk helyét is, meghívta őket egy baráti látogatásra.

Természetes, hogy egy ilyen kisközségben találkozott az utcán a gyerekek szüleivel is. Azok örömmel közölték a gyermekek beszámolóját, és megköszönték a meghívást. Megbeszélték az időpontot, s a tervezett találkozás megtörtént.

Így került Mária lakásába látogatóként Varga (Csipiri) Juliska, Majoros (Dodi) Erzsike és Pék Rózsika. Az utóbbinak nem volt ragadványneve, a római katolikus kántor leánykája volt.

(Juliska, Erzsike, Rózsika: milyen szép hagyományos, magyar nevek! Akkor még nem volt divatos falun is a flancoló Edina, Renáta, Mónika, Beáta és annyi idegen név még. Városi magyarjaink egy része már a Vivián, Nikolett, Szabina, Gismunda, Mercédesz-féle nevek felé hajlik, s főleg azok a paraszti származású kismamák, akik nemhogy büszkék volnának népi származásukra, hanem szégyellik azt. Petőfi meg József Attila büszke volt rá, hogy mamája egykor cselédlány volt, mert abban nincs semmi, ha a gróf gyermekéből tanult ember lesz, de abban már igen, ha a szegényparaszt gyermeke viszi valamire, esetleg orvos, ügyvéd, tanár, mérnök vagy becsületes szakmunkás lesz. Vagy akár becsületes parasztember marad, aki kenyeret ad a népének.)

Mária tudta, hogyan kell fogadni a gyerekeket, mivel lehet kedveskedni nekik, s a barátkozás következménye az lett, hogy a kislányok is meghívták látogatóba szüleik nevében a tanító néniket. Egymásra találtak a szülők és a leleményes pedagógusok, máris megkönnyítették egymás nevelési munkáját, pedig hivatalos formában még nem is találkoztak.

(Az említett gyerekek később Zsazsa tanító néni tanítványai lettek, aki most már egyfolytában 23 évig tanított ebben a faluban, és innen ment nyugdíjba is.)

27

Az elmúlt évtizedek Romániájában talán nem is a tanítás jelentette a legnagyobb megterhelést a pedagógusok számára - pedig de nehéz volt tanítani a tankönyvek hiányában, s még nehezebb, undorítóbb a rossz, a túl nehéz és agyonpolitizált tankönyvek felhasználásával. Különösen az első évtizedekben, de még a Ceausescu-rendszer utolsó éveiben is az úgynevezett „önkéntes” munkákkal tették tönkre sok ezer pedagógus egészségét, megakadályozva azt is, hogy rendkívüli foglalkoztatásuk miatt családi életet élhessenek. Pedig példát kellett volna mutatniuk ilyen vonatkozásban is.

Elismerem én, hogy rendkívüli időkben többet kell dolgozni a nagy közösség, az ország boldogulásáért, de mindent csak az ésszerűség határain belül, s amit azon kívül rákényszerítenek az emberekre, az már önkényuralomra, zsarnokságra vall.

A kérdés megértése nem olyan egyszerű, szélsőséges elképzelések nehezítik az igazságos megközelítést, ezért személyes tapasztalatok útján szeretnék rámutatni bizonyos helyzetek megítélésére. Pedagógus húgaim tevékenysége is így válik könnyebben érzékelhetővé.

A pedagógus minden időben közösségi ember volt. Nemcsak abban az értelemben, hogy osztályokat tanított, mondjuk 30-40-es létszámú közösségeket, hanem úgy is, hogy számtalan szál kötötte ahhoz az emberi közösséghez, amely tágabb környezetét jelentette, s amelyben benne is élt. A jó tanító énekkart szervezett a helység felnőtt embereiből, műkedvelői előadásokat rendezett, egészségvédelmi vagy más természetű előadásokat tartott, veteményes és gyümölcsös kertjét úgy művelte meg, hogy ízelítőt adjon a legújabb gazdasági eljárásokról. Ezért tanult gazdaságtant is a régi tanítóképzőkben. (A lányok háztartástant is.) A felkészült pedagógus szépirodalmi vagy tudományos könyveket írt, napilapokba, folyóiratokba dolgozott, színházi és mozielőadásokat szervezett, a testkultúra népszerűsítésével környezete egészségét védelmezte.

Amikor 1946 szeptemberében elkezdtem pedagógusi munkámat, nagyon is tudtam, hogy közösségi ember vagyok, hogy minden erőmmel magyar népemet kell szolgálnom, s az együtt élő és szomszéd népek megbékélését. Valamennyi nép jogainak megvédését, az egész világ

nyugalmát és békéjét, hogy ne legyen egy újabb világháború, s a szédületes magasságig ki-fejlődött emberi tudomány és technika végül valamennyi ember boldogulását és boldogságát szolgálja. Ebben a szellemben vállaltam el a tanítást három iskolában is - a tanárhiány miatt -, noha teljesen lefogyva és kifáradva fejeztem be egyetemi tanulmányaimat. Határtalan munkavágyam bizonyítéka, hogy magam kerestem újabb tevékenységi területeket. A fiatalokra annyira jellemző hévvel és odaadással szerettem volna megváltani az egész világot. Elmém-ben élénken élt az összehasonlítás: boldog gyermekkorom egybevetése a háborús nehézségekkel, a szörnyű rombolásokkal, az elállatiasodott ember borzalmas tetteivel. Olyan területeken építettem a szebb jövőt, amelyekről úgy éreztem, hogy képességeimnek megfelelnek, vagyis egyéniségemhez és szakmámhoz szabtam minden tennivalót. Például hanglemezdélutánokat szerveztem a gimnáziumunkban, majd a tanügyi szakszervezetben is, amelyeken bárki részt vehetett. Kiharcoltam, hogy a szakszervezetünk jelentős összegeket költsön művészlemezekre, hogy minél változatosabb legyen a programunk. A mikrobarázdás lemezeket kezdetben nem is ismertük, normállemezekkel elégitettük ki mohó zeneévtágyunkat.

Önként vállalt iskolán kívüli tevékenységem volt egy időben az a tanfolyam, amelyen román dolgozókat tanítottam a magyar nyelv elsajátítására, s amelyekre a szakszervezet kért fel, azzal a megokolással, hogy azokban a helységekben, ahol a magyarság létszáma eléri az ötven százalékot, célszerű, hogy a románok is megtanuljanak magyarul - a magyarok is románul -, mert ez elősegíti a két nép barátságát, kölcsönös megbecsülését. Voltak olyan román munkástanítványaim, akik arra kértek, hogy ne egyszer, hanem kétszer találkozzunk hetenként, szeretnék minél hamarabb elsajátítani a magyar nyelvet. (Ma is sok-sok szeretettel gondolok rájuk.)

A Breiner Béla nyomda szakszervezeti vezetősége arra kért, hogy vállaljam el egy nyelv-helyességi és helyesírási tanfolyam vezetését nyomdászai számára, ami lehetővé tenné szakmai és műveltségi szintjük, intelligenciájuk fejlesztését. Elvállaltam ezt a megbízatást is, pedig nehezen tudtam beiktatni heti munkámba. De hát hogy utasítsam vissza épp a nyomdászok óhaját, akik annyi szép könyvvel ajándékozzák meg a magyar és a román olvasókat!

Az önként vállalt vagy a „meggyőzés” hatására elfogadott munkák mellett lassanként annyi kényszerszermunkát sózott ránk a párt, hogy elvégzésük képtelenségnek látszott, s a megbetegedések igazolták, hogy képtelenség is volt.

Nyilvánvaló, hogy a 40-es és 50-es években oly fontosnak tartott alfabetizáló tanfolyamokat elsősorban a tanítóknak, kisebb mértékben a tanároknak kellett végezniük, de mentesíteni kellett volna az ilyen pedagógusokat minden egyéb iskolán kívüli munkától.

A faültetés, a parkok rendezése és tisztán tartása, sőt maga a parkosítás szinte állandó pedagógusi feladatnak is számított már.

A cserebogár és a burgonyabogár irtása, a bükkmakkszedés, a különféle gyógynövények gyűjtése adták meg a további lehetőségeket természetszeretetünk fokozatos fejlesztésére. Egyszer - tanítás helyett - hajnalban kellett volna elindulniuk a nagyváradi iskolásoknak és tanáraiknak, tanítóiknak bükkmakkszedésre, de az állomáson arról értesítettek bennünket, hogy a tervezett akció elmarad, haza kell engedni a tanulókat. Néhány nap múlva gyűlésre hívták be az igazgatókat, amelynek egyetlen napirendi pontja volt: a gyermekek csúnyán viselkedtek, felzavarták az alvó várost, trágár szavakat ordítottak, százával érkeznek a tanfelügyelőségre a panaszok.

Csak mi, nyelvszakos tanárok húzhattunk hasznát a dologból, rámutatva a szólások keletkezésére. Mert a bükkmakkszedésből szólás keletkezett: „Mehetsz, barátom bükkmakkot szedni!” Jelentése: a munkádnak nem lesz semmi eredménye, kilátástalan a helyzeted.

Mint minden intézmény, a Tudományterjesztő Társaság is évi munkatervvel dolgozott. Ennek egyik pontja az évenként megtartandó előadások számának feltüntetése volt. Vezetőit megdicsérték, pénzjutalomban részesítették, ha ki tudták mutatni az előírányzott szám túlteljesítését. De kik tartották a vidéki előadásokat is? Elsősorban a pedagógusok, és többnyire vasárnap, mikor pihenniük kellett volna.

Kénytelen voltam én is elvállalni néhány előadást, de mikor rámkaptak, arra való tekintettel, hogy nőtlen vagyok, és jó az előadó-képességem, kitörtem a gyűlésen:

- Elvtársak, értsék meg, önök engem aggregénységre ítélnék! Nagyvárad egyik elismerten szép lányának udvarolok, de nem tudom elvinni egy moziba, mert egész héten éjfélig dolgozom, még szombaton is. Maradna a vasárnapom. Ettől az egyetlen alkalomtól akarnak megfosztani? A fiataloknak meg is kell ismerniük egymást, mielőtt házasságra lépnének!

Egyszer a falu egészségvédelméről kellett előadást tartanom egy Telegd melletti községben. Nem is voltam előzőleg kijelölve. Reggel öt órakor ébresztettek fel, hogy mennem kell, s a kezembe nyomtak egy vázlatot. Szó volt benne a lakás higiénijáról, a szellőztetésről és a világításról, a lakás szárazon és tisztán tartásáról, a vécéről (értsd: budiról!), a kút helyének megválasztásáról, az istállótrágya elhelyezéséről, a majorságudvarról, a virágoskertről, az utca tisztán tartásáról, a légyről, a szúnyogról, a bolháról, a tetűről, a poloskáról, a kutyaharapásról, a helyes táplálkozásról és öltözködésről, a járványos betegségekről, a gyermekvédelemről, az öreg betegek eltartásáról, az oltások szükségességéről, és ezekhez tettem én még legalább húsz olyan kérdést, amelyet magam találtam ki. Mert a mellettem ülő jegyző rám parancsolt, hogy húzzam ez előadást addig, amíg a kerékpáros futára megérkezik Nagyváradról, ugyanis képtelen még egyszer ilyen szép számban összegyűjteni a falu népét, s neki az érkező utasításokat feltétlen közölnie kell.

Kezdetben humorosan fogtam fel a dolgot: legalább próbára teszem az előadói képességemet.

Beszéltem egy jó órát, s ránéztem a jegyzőre. Az meghúzta a kabátom ujját, és azt súgta: „Beszéljen, tanár elvtárs!” Eltelt egy újabb, aztán egy legújabb óra, s a jegyző nem kegyelmezett: „Mondja, tanár elvtárs, mondja!” Az emberek köhögtek, tüsszentettek - a tél közepén jártunk éppen -, mozgolódtak, jobbra meg balra nézelődtek, de főleg az ajtóra, s néhányan el is szállingóztak, aminek az lett a következménye, hogy a jegyző bezárta az ajtót. „A közösség érdeke mindennél fontosabb!” - ezt csak úgy, az előadásom közben kiabálta be.

Komoly aggodalmam támadt: ez a szerencsétlen jegyző nem gondol arra, hogy a lezárt ajtón a menekülésünk is lehetetlenné válik, ha ezek a parasztok egyszer csak ránk támadnak? Úgy látszik, hiányzott arról az óráról, amelyiken Ady Dózsáról szóló versét tanították. Csak azzal tudtam vigasztalni magam, hogy ezek a parasztok nem kiegyenesített kaszával jöttek a gyűlésre, de a nagy csörömpöléssel lezárt kaput így is világosan hallottam.

Épp a lepkékről beszéltem már - fogalmam sincs, milyen összefüggésben -, mikor egy kerékpáros ember jelent meg az ablakunknál, és gépelt lapokat lobogtatott.

- „Elég lesz, tanár elvtárs, a fenébe!” - mondta a jegyző, s egy olyan befejezést kanyarintottam előadásom végére, hogy magam is meghatódtam. Azt hazudtam, hogy a szomszédék kislánya azért vészett meg körülbelül húsz éve, mert nem fordultak idejében orvoshoz. A tanulság: ha egészségi problémáink vannak, első utunk az orvos legyen!

A legnehezebbéről tehát beszéltem. A legkínosabb faluakciónról teszek még említést:

Szakszerű előadást kellett tartanom mezőgazdasági kérdésekről nekem, aki sohasem tudtam megkülönböztetni a búzát, az árpát meg a rozsot. Ma sem tudom, én már ilyen defektussal fogok meghalni. Amíg én beszéltem - természetesen jegyzetemből -, valahogy még ment a

dolog, de mikor kérdéseket tettek fel nekem a falusiak, s én oda sem szagoltam, úgy el-szégyltem magam, hogy belepirultam. Ha az osztályban történik ez a tanítványaimmal, minden bizonnyal tanári pályafutásom végét jelentette volna. Nekem nem lett volna többé lelkierőm, hogy tanítványaim szeme előtt megjelenjek. Azóta sem jártam a kérdéses faluban.

Próbálja valaki bebizonyítani, hogy nem a pedagógus megalázását jelentették az ilyen akciók!

Azt a pedagógust ugratták a legtöbb munkára, akit lehetett, akinek nem volt védelmező rokona vagy ismerőse. Voltak olyan pedagógusok, akik alig vettek részt az akciókban, s akkor is csak a tessék-lássék kedvéért.

28

A falusi tanítóság életét különösen megnehezítette a „kulturtevékenység” néven nyilvántartott munka. Már láttuk, kulturális tevékenységük mindig volt a tanítóknak, de annak mértékét és minőségét a lehetőségek tükrében kell számbavenni.

A háború előtti időkben, mikor még nem ismertük a televíziót, és rádióval is csak nagyon kevesen rendelkeztek, sokkal nagyobb jelentősége volt az ilyen tevékenységnek, mert a falusi nép igényelte, a tanítókat pedig nem hajszolták úgy, kényelmesen összeállíthattak és kidolgozhattak egy nívósabb műsort, ami főleg kisebb-nagyobb színdarabból, ének- és táncszámok előadásából állt.

Varga Laci tanító bácsi minden évben rendezett velünk ilyen előadást Belényesen, nagyon szívesen csinálta, és nagy látogatottságnak örvendezhetett, a Centrál épület színházterme megtelt, őszinte tapsvihar köszöntötte munkáját. Laci bácsi nem járt szakszervezeti gyűlésekre, politikai előadásokra és tanfolyamokra, nem vezetett alfabetizáló kurzust, nem hajtotta kora reggel munkába a városszéli gazdákat, átképző tanfolyamokra sem kényszerítették. Nem félt attól, hogy évenként más faluba helyezik át. Nem ingázott. Laci bácsi háromszobás lakásban lakott, nyugodt családi élete volt, három leányából két orvost és egy tanítónőt nevelt. Laci bácsinak ahhoz is volt ideje, hogy hegedűtanítással foglalkozzék, horgászni járjon, és olyan énekkari munkát végezzen, amivel Alsó-Vácán első díjat is nyerni lehet.

Laci bácsinak nem voltak anyagi gondjai, eltartotta családját egyetlen fizetésből. Engem ingyen tanított hegedülni, mert tetszett neki, hogy milyen szépen haladok, de apám volt annyira gavallér, hogy minden évben egy kövér disznót hajtott be az udvarára a hegedűórákért, és senki sem vonta felelősségre Laci bácsit ezért, mert korábban is kiváló tanulója voltam az elemi iskolában, meg kinek mi köze hozzá.

Laci bácsi szerette a szépet, élvezte nyugodt és szabad életét, ezért vállalt annyi önkéntes munkát. Ha kötelezték volna, minden bizonnyal csak a felét vállalja el, betegséget színélve, s összezsapja minden munkáját.

Laci bácsi betanított színdarabjai nem a kulákokról meg a párttitkárok hősiességéről szóltak, nem az osztályharcra ingereltek, hanem szeretetre és emberbarátságra neveltek, vagy - Isten bocsá' - csak egyszerűen szórakoztatni akartak. Még a Csárdáskirálynőt is előadták, többnyire kisiparos szereplőkkel.

Ilyen tanítói életet élt Laci bácsi.

Mária tanító néniék igazgatója. Serdült Sándor egészen más tanító bácsi volt. Igaz, hogy ő már egy új társadalmi rendszerben, az úgynevezett népi demokráciában tevékenykedett, amelynek

útja a boldog szocializmuson át a legboldogabb kommunizmusba vezetett, és itt a jelszó nem az volt, „ha nem szeretem, nem eszem”, itt meg kellett enni a spenótot is (ha volt egyáltalán spenót), és nem számított, hogy az orrán jön vissza az embernek. De azért igazgató és igazgató között óriási különbség volt. Voltak karrierista és (ritkábban) nem karrierista igazgatók; begazolósak és (ritkábban) őszintén bátrak; besúgók és kartársvédők; mindenben behódolók, és mindenben mérlegelők; és voltak végül tetőtől talpig meggyőződéses kommunista, és mégis mérsékletes, emberbarát, becsületes és bölcs igazgatók. Ezekből volt a legkevesebb, a karrieristákból a legtöbb.

Ezekben a nehéz és hajszás időkben a bölcs igazgatóknak volt a legnagyobb tekintélyük - természetesen a munkatársaik előtt. Serdült Sándor igazgató nem tartozott a bölcssek közé.

Elrendeltetett pedig, hogy a köröstarjániaknak is rajoni és tartományi táncversenyeken kell részt venniük. Minekutána elrendeltetett Serdült Sándor által is, hogy tűzön-vízen át sürgősen be kell tanítani a táncszámokat. Egyelőre hetenként kétszer, de ha szükséges, akár hat estén át.

A tanítónők (női természetű munka lévén, és alig volt már férfitanerő) szétraajzottak a faluba, felkeresték az ügyesebb lányokat és fiúkat, de akár a házasságokat is, kérve kérték őket, rimánkodtak nekik, hogy vegyenek részt a tánctanuláson, képviseljék a látványos versenyeken a falujukat.

- Az Isten is megáldja, Juli néni, beszélje már rá az unokáját, hogy eljöjjön! Ha nem jön el, a mi nyakunkat tekerik ki - így a tanítónők.

Nagy nehezen összeállt a nyolc pár, s ha minden jól ment, este kilenckor, fél tízkor már el lehetett kezdeni a próbát. Eltartott tizenegyig, esetleg éjfélig is.

- Egy kicsit fürgébben, Juliska!

- Peti, a lábadat ne nyújtsd annyira ki! Különbön nagyon jók vagytok, nem fogok szégyent vallani veletek (nehogy megsértődjenek, mert akkor nem jönnek többé).

- Már alakul, nagyon édesek vagytok, próbáljuk csak még egyszer el!

- Nézd csak, Gábor! Fogd meg azt a lányt, nem csokoládéból van az, hogy elolvadjon!

- Katikám, mosolyogj már egy kicsit, az Istenért! Nézd meg, milyen szép derék fiú a tied is!

- Figyeljete csak, megmutatom még egyszer (ha össze nem esem), aztán csináljátok utánam ti is!

A táncokat ketten tanították be. Kun Zsazsa tanító néni magyar, Paul Lenuta tanító néni román oldalról. A többi hét pedagógus pedig csak leülte az időt, akár éjfélig is, mert a kultúr munkában mindenkinek részt kellett vennie, csak így kerülhetett bele a neve az igazgató elvtárs által vezetett „Kultúrfüzet”-be. Arra senki sem mert gondolni, hogy esetleg kimarad a neve ebből a füzetből. Mert ha egyszer-kétszer, netalán többször is kimarad, akkor Isten se mossa le róla a „munkakerülő”, a „szabotáló”, az „osztályellenség” nevet, s az egész élete végképp megpecsételődött. Legfeljebb egy lehetőség van rá, hogy újból megbecsült ember legyen: a besúgás vállalása. Van, aki elfogadja végső elkeseredésében, de olyan is akad, aki inkább otthagyja a tanügyet, de ez a ritkábbik eset.

Mária a súlyos műtétjei miatt nem bírta az éjszakázást, de még a táncosok által felvert porfelhőt sem, úgy tizenegy óra táján megkérte Serdült igazgatót, engedje már haza:

- Nem érzem jól magam, igazgató elvtárs, nem csinállok semmit, csak szenvedek itt. Inkább elkészíteném holnapra a vázlateimat.

- Ha beteg, nyugdíjaztassa magát! Mit gondol, magával kivételt teszek?

- Igazgató elvtárs, nem kifogásolja ezt egyik kartársam sem, megértők mindannyian.
- Nem teszek kivételt, megmondtam már!
- Igazgató elvtárs, a nyugdíjam legfeljebb 2-300 lej lehetne most, megérdeklődtem. Maga meg tudna élni ennyi pénzből? Biztosan tudom, hogy nem.

Serdült igazgató elvtárs nem engedte el Máriát. Mire hazakerült éjfélkor, az ágyára rogyott. Reggel pedig holtfáradtan kezdte el munkáját.

A tanítók helyzete egyre nehezebbé vált az igazgatói szigor miatt, szinte minden vasárnap kellett már kultúrműsort adni. Mivelhogy az iskolán kívüli fiatalok nem jártak rendszeresen a próbákra, nagyon nehezen lehetett felkészíteni őket. A tanítónők úgy segítettek magukon, hogy saját tanítványaikat is bevonták a próbákra, de az ilyen munkát az igazgató nem minősítette kulturális tevékenységnek, kihúzta a „Kultúrfüzet”-éből. Ugyanakkor beírta magának, hogy saját kezűleg megjavította osztálytermének küszöbét. Kétség sem fér hozzá, hogy ez valóban kulturális munka.

De térjünk csak vissza a versenyekre! A rajoni szakaszon Zsazsa táncosai nagyon jól szerepeltek, a nyolc pár összeszokott, szép kivitelezésű táncot mutatott be.

Mint mennykőcsapás, úgy érkezett meg a felügyelő utasítása: a tartományi versenyen nem nyolc, hanem tizenkét párnak kell fellépnie, mégpedig eredeti népviseletben.

A kisebbik nehézséget az jelentette, hogy újabb négy táncospárt kell betanítani hirtelenében, mikor nyolc pár összeszedése is nehéznek bizonyult. „Ahol nincs, onnan az Isten sem vesz el” - mondja egy régi, reakciós közmondás. Most be is igazolódott a reakciós jellege, mert egy új típusú felfogás megcáfolta ezt: a föld alól is elő kell keríteni!

És előkerült.

Sokkal nagyobb volt a másik nehézség, szinte kivihetetlennek látszott. Honnan kerítsenek népi viseletet? Vagy a nagyváradi magyar tagozatú színházról (lehetetlenségnek bizonyult), vagy Köröstárkányból, ahol ünnepnapokon még lehetett látni ilyen viseletet, vagy úgy őrizték, mint szemük fényét a ládájukban meg a szekrényükben.

A verseny felkészítésének részleteit Mária és Zsazsa együtt dolgozták ki. Összedugták a fejüket, és olyasféle határozatot hoztak, mint Gábor Áron annak idején, mikor kijelentette: „Lészen ágyú!” Hát azt mondták ők is, hogy: „Lészen népviselet!” Ha belepusztulnak is: leszen! Hadd lássa a nagyvilág, hogy mi is létezőnk még! Ha kell, odaadják érte a havi fizetésüket. Köröstarjától Nagyváradig az út 15 kilométer, onnan Köröstárkányig vasúton 92, az mindössze 107, gyalog Tárkányig 3, vissza mindvégig ugyanennyi, a 12 pár táncos népviselete szoknyával, alszósoknyával, fejdísszel, csizmával, miegyébbel igazán nem sok, az elszállítása és a visszaszállítása se nagy munka: leszen!

Zsazsa elutazott Tárkányba, megkérte Vidits György református papot - aki korábban az anyánk falujában, Gyantán lelkészkedett -, hogy legyen segítségére a ruhák kölcsönzésében. A tiszteletes úr kezességet is vállalt a ruhákért, Zsazsa pedig felfogadott egy erős asszonyt, hogy segédkezzék a szállításban, oda meg vissza, ellátja lakással meg kosztal három napig, az útiköltségét is fizeti.

A tartományi verseny a Groza Péter (egykori Beöthy Ödön) utcai tanítóképző dísztermében volt, a tarjániak I. díjat nyertek. Tombolt a közönség, a táncosokat többször is visszatapsolták, háttal állva is be kellett mutatniuk a szép népviseletüket.

A dicséretet és a prémiumot mások kapták - természetesen a tarjáni iskolavezetőség is megdicsértetett -, Zsazsa tanító néni és Mária tanító néni nevét meg sem említették: sem most, sem a szokásos nyári tanácskozáson, mert a bátyjuk most épp a hírhedt szamosújvári börtönben raboskodott - ártatlanul.

29

Mi diákkorunkban még az állami iskolákban is imádkozással kezdtük a tanítási napot, és imádkozással fejeztük be, mint Adyék, Petőfiék, Vörösmartyék és Balassiék, vagy akár a Szent István-korabeli iskolások. És nem lett tőle semmi bajunk, hanem úgy éreztük, hogy jól van ez így, ha minden nagy ösünk hasonlóképpen gondolkozott. És az imáinkban nem az osztályellenséget ajánlottuk a gyehenna tüzére (pedig voltak már ilyenek is, akik gyújtogattak meg robbantottak), hanem azt fogadtuk, hogy megbocsátunk mindenkinek.

Ezt a szokásunkat mi később is megtartottuk: imádkoztunk, imádkozunk, és nem gyűlöljük az embereket.

A kommunista rendszer uralomra jutása után is szabad volt az iskolákban imádkozni, templomba is vittük a tanítványainkat az 1948-as iskolareformig, aztán csak a „dicsőséges” jelzővel ellátott Sztálint volt szabad magasztalni, meg is figyelték, ki hogyan tapsol a nagy felvonulásokon, s hogy mennyire hallatszik a hangja a kötelező jelmondatok bekiáltásakor. Ha kezébe nyomták a gépelt jelmondatot, azt sem mondhatta, hogy gyenge a hangja, ordítania kellett.

Bizony nem voltak könnyű helyzetben a pedagógusok sem olyan időben, mikor még a papok körében is akadt egy-egy besúgó vagy „bedolgozó”, mint a nagyvárad-újvárosi református lelkipásztor és esperes is - a később levitézlett Papp László püspök, akit sohasem választott meg a nép.

Az én gimnáziumomban Bondár Lajos titkár és párttitkár teljesített ilyen szolgálatot, aki a változás előtt az iskola altisztje volt, korábban pedig péksegéd, de nem szerette a mesterségét, inkább a sepregetéshez szegődött.

Egyszer az egyik tanítványom összegyűrt papírt nyomott a kezembe nagyon óvatosan, hogy senki se vegye észre, és a következőket mondta:

- Tanár úr, a papírkosárban találtam ezt a feljelentést, a tanár úr neve is megtalálható benne.

Azonnal megismertem a Bondár kézírását, naponként találkoztam vele. Hódoló bevezetése után azok nevét közölte pártjának, akik templomba járnak, és még mindig pedagógusok. Závodszky Gusztáv, Tátray Barnabás, Tempfli Ferenc, András Gusztáv és a magam nevére emlékszem hirtelenében, de voltak ott mások is, s ami még érdekesebb, nemcsak a mi iskolánkból. Bondár tehát rendszeresen figyelte és figyeltette a templomainkat, így szerezte megbízható információit. Ami az összegyűrt papírt illeti: a fogalmazványát eldobta a gépelés után.

Mária és Zsazsa húgaim épp akkor teljesítették a pedagógusi szolgálatukat Köröstarjában, mikor Gheorghe Gheorghiu-Dej egyre erősödő diktatúrája elindította a tervszerű népirtást, és a fővezér az egyházrombolást is egyik legfontosabb pontjaként írta be munkafüzetébe. Ők jártak templomba titokban - korábban merészebben is -, mulasztásaikat pedig imával pótolták oda-haza.

Serdült Sándor igazgató ideiglenes pionírinstruktori megbízással tisztelte meg Zsazsa húgomat, s egy igazgatói gyűlésről jöve utasította, hogy közölje a pionírokkal: ezután nem szabad templomba és hittanórára járni. Sem a megbízással, sem az utasítást nem lehetett abban az időben visszautasítani. Az osztályfőnököknek is fel kellett dolgozniuk az igen kínos kérdést. Azért volt kínos, mert korábban a kormány mindig a román nép teljes szabadságát kürtölte világgá, s benne volt ebben a vallásszabadság is - tanították az iskolában.

A húgaim reformátusok voltak, a fél falu római katolikus, a többi meg román.

A gyermekek szülei annyira felháborodtak, hogy követ dobálták meg a húgaim ablakait.

- „Ezek nemcsak reformátusok, hanem kommunisták is!” - így vélekedtek a szülők, nekik pedig senki se parancsoljon, akkor járnak templomba mindannyian, mikor akarnak.

A húgaim sírtak kiszolgáltatottságukban, aztán elmentek titokban a római katolikus tisztelendő úrhoz meg a kántorhoz is, a segítségüket kérve. Beszéljenek a szülőkkel, és világosítsák fel őket.

Hogy megnyugtassák a lelkiismeretüket, egy szülői értekezletet is összehívtak, és meghívták rá az igazgatójukat. Becsempészték napirendi pontjaik közé a templomlátogatás és a hittanítás kérdését is, és nem tágitottak: „itt van az igazgató elvtárs is, igazolni fogja, hogy kizárólag az ő utasítását hajtottuk végre”.

Az igazgató elvtárs felállt, és a mellét verdeste:

- Emberek, hát én is római katolikus vagyok, mit akarnak tőlem?

A továbbiakban is kapott hasonló utasításokat az igazgató, de már kisebb hangsúllyal továbbította. Mit tehetett volna: vagy csinálja, vagy lemond. Az előbbi választotta.

- A misék és a hittanórák idején foglalkoztatni kell az iskolában a gyerekeket! - hangzott a legújabb parancs.

A húgaim közölték a tisztelendő úrral, mikor hívják be a gyerekeket, hogy ne ütközzék a két foglalkozás. A gyerekek többnyire előző este értesültek a hittanórák időpontjáról, a templomban pedig elmentek.

30

Máriának házasságának az adott körülmények között semmi értelme nem volt. Lakás nélkül lenni, és más-más helységben élni: valamikor meg sem fordult az emberek fejében, inkább nem házasodtak össze. Gheorghiu-Dej Romániájában pedig tipikus volt az ilyen állapot.

Ha állandó lakáshoz jutnának, megvolna a lehetősége annak is, hogy Váradra helyezték be Máriát, annyi hánykódás után feltétlen megérdemelné, s ebben az esetben állandó orvosi felügyelet alá kerülne, rendszeres ellenőrzésekkel, analízisekkel talán elejét vehetné újabb vesekövek keletkezésének.

Szántay Lajosnak merész ötlete támadt:

- Ha nem költözhetünk be a Kismagyar utcai lakrészembe, helyezzünk el egy bódét a kertben, abba költözzünk bele. Onnan nem dobhatnak ki.

- S ha eljön a tél? Nem lakhatunk ott, s az emberek előtt is nevetségessé válunk.

- Ne a télre gondolj, most a nyárra várunk! Ruhánk és ágyneműnk van, őszi kibírjuk; meglátjuk, hogy alakul addig a helyzet. Megújítjuk a lakásigénylésünket, hozzácsatoljuk a bódé fényképét és az orvosi bizonyítványaidat.

Az elképzelés bevált, hosszan elnyúló kivizsgálások után végre kiutaltak számukra egy szobakonyhából és egy kicsi éléskamrából álló lakást a belvárosban, a volt Teleki utcán. Még hozzá utcai lakást, közel a villamosmegállóhoz, a Szent László térhez. Eszményi hely, ilyenről talán álmodni sem mertek.

Érdekes azért belegondolni ebbe a mégis siralmas állapotba. Vidékről bekerült analfabéta besúgók, megrögzött munkakerülő funkcionáriusok, korábban figyelembe sem vehető tehetségtelen agitátorok kényelmes, összkomfortos lakásban laktak, akik még a tisztán tartását sem igényelték felbecsülhetetlen értékű otthonuknak. Iszákos vagy részeges emberek, büdös szájú cigarettás és bagós összeférhetetlenek, szomszédaikat rettegésben tartó ugrálós milicisták, szekusok és aktivisták megszámlálhatatlan sokasága foglalta el az egykor ízlésesen berendezett polgári lakásokat, amelyekben virágok, gobelinek, festmények díszlegettek, s most legfeljebb egy-két giccs éktelenkedik a falaikon, száz számra festett tipikus mázsolmányok: kis hegyi ház, mellette erősen kirajzolt egy-két fenyőfával; vagy hegyvidéki táj csörgő patakcskával, perspektíva nélkül; vadászjelenet rikító zöld színekkel, barna állatfoltokkal. Az ócska rekamién vagy a kis éjjeliszekrényen üveghal minden házban, olcsó nipp nyuszival, cicával, kutyával - az esztétikai érzék elcsorbitása az egész országban. A másik oldalon pedig egy beteg diplomás tanítónőnek éjszaka is - még mindig és örökké - a kert végében lévő budiba kell kijárnia a város szívében is, s még egy fürdőszobát sem engedhet meg magának. A nép egyik lámpásának, aki száz meg száz gyereket tanított már meg az írásra, olvasásra, számolásra.

Aki egyszer egy igénytelen, komfort nélküli kis lakáshoz hozzájutott, annak semmi reménye sem lehet, hogy egyszer összkomforthoz jusson. De Máriaék már betegek, a rendszer kizsigereltjei voltak, boldogan költöztek be kis semmiségükbe, mivelhogy a sajátjukat idegen protekciók lakták.

Kifestették a lakást, a padlót felsúrolták, a konyhát felmosták, előkerült a függöny, az asztalterítő, a tetszetős ágynemű is. Máriának elég szép kelengyéje volt, szorgos munkával állította össze, egy részét örökölte a családban, de alig vehette hasznát ebben a szűk lakásban. Igaz, sok mindenre nem tellett, szőnyege sem volt, falusi rongyszőnyeggel terítette le szobáját. Ami mégis barátságossá tette az otthonukat, a rendkívüli tisztaság volt, ezt minden belépő azonnal észrevette.

Mária azzal a boldog érzéssel hajtotta le fejét első álmára, hogy itt most már minden az övé, senkihez sem kell alkalmazkodnia.

De mikor? Legfeljebb a hét egy-két utolsó napján, ha még mindig vidéken kell tanítania.

31

A gyermektelenség nemcsak Magyarországot viszi végső pusztulásba, hanem az elszakított részek magyarságát is. Gyermekhiány miatt megszűnt a magyar tagozat egy osztálya, szabaddá vált egy tanerő, Máriának a román tagozaton kellett tanítania. Új igazgatója, Oros Dumitru őszinte szeretettel fogadta, soha semmi összetűzésük nem volt, a legtökéletesebb összhangban végezték munkájukat.

Mária mindenképpen megérdemelte ezt a bánásmódot (mint korábban is mindig), mert önfeláldozóan dolgozott, mindenre kiterjedt a figyelme, ott segítette a tagozat munkáját, ahol lehetett. Elég ennek igazolására egyetlen példa:

A Kis utcában lakó I. osztályos tanítványa, Pop Dorina nagyon nehezen tanult, ezért Mária mindennap elhívta a lakására, és a mozgatható kis- és nagybetűit felhasználva tanította meg írni és olvasni. Ugyanilyen türelemmel foglalkozott vele számtanból is. Ingyen tanította a leánykát, egy lejt sem fogadott el a szüleitől. Mária az ilyen nyugodt légkörben folyó tanítást nagyon szerette, neki passziója volt tanulmányozni a gyereket, elviccelődni vele. Dorina észre sem vette, hogy tanulnak, hiszen a tanító nénije játszott vele. Mikor hazakerült a gyerek, elragadtatással beszélt szüleinek a fogadtatásáról, s hogy milyen jól érezte ott magát. Az egyszerű román szülők sokra értékelték ezt a magatartást, s minden bizonnyal az igazgató is értesült Mária humánus viselkedéséről.

Elfogadni harmadszor is a román iskolában való tanítást, nem akármilyen dolog, mert anyanyelvének szférájában - akárhogy is vesszük - sokkal könnyebben mozog a pedagógus, lényegesen gazdagabb a szókészlete, szélesebb a hasonlatvilága, az egész képfantáziája, stílusának örökölt fordulatoságát a legjobb esetben is csak megközelíteni tudja a tanult idegen nyelv.

Végtelen emberszeretete és jósága tette képessé Máriát arra, hogy ebben a mégiscsak félig-meddig idegen környezetben a helyét kellő alapossággal megállja, s én azt mondom, a határtalan életszeretete is. Ő már sokszor szembenézett a halállal, s neki, ha mozgott, ha beszélt, ha nézelődött, ha egy gondolatban elmélyülhetett, ha taníthatott: neki minden a tudatosuló élet volt, az ajándékba visszkapott élet, aminek mindig örülni tudott. Ebből az örömből fakadt örök diszponáltsága is: ha tehette, mindenkin segített.

A román szülők is valósággal rajongtak érte, s vétek volna nem megemlíteni, hogy egy Ursu Florica nevű asszony még 23 év múlva is a legnagyobb elragadtatással beszélt róla Zsazsának.

De vétek volna szemet hunyni egy másik kérdés fölött: mivel magyarázható a magyar igazgató. Serdült Sándor homlokegyenest ellenkező viselkedése? Azzal a magyar összeférhetetlenséggel, ami páratlan az egész világon; amiről például Berzsenyi és főleg Kölcsey, de Ady is annyit beszélt. Sokszor meghánytuk-vetettük ezt a kérdést odahaza a pedagógusi hármasságban, és az alábbi következtetésekre jutottunk:

A magyar összeférhetetlenség legfőbb lélektani okai: az irigység, az áskálódás, az önzés, az irgalmatlanság és az, hogy lenézzük egymást. Példákkal igazolok néhány esetet.

Az irigység:

Egy leányka irhabundát kapott az édesanyjától, s a falu módosabb asszonyai nem tudtak megnyugodni, míg el nem látták leányukat (vagy leányaikat) hasonló bundával. A zongorára is tudunk hasonló példát, de ott állnak a zongorák szobadísznek, senki sem használja őket.

Az áskálódás:

Mi mindig vagy nyíltan rágalmazunk valakit, vagy titokban ártunk neki. Meg nem szűnünk pletykálni a szomszédainkról, a munkatársainkról, a rokonainkról, még a testvéreinkről is.

Az irgalmatlanság:

Nem tudunk felejteni, megbocsátani, és ezért irgalmatlanul haragszunk, bosszút forralunk. Ilyenkor a „szemet szemért, fogat fogért” elv lebeg előttünk, nem az újszövetségi szeretet és megbocsátás elve. (Ez a magatartás nem jellemző például a román népre. Ha ma összevesz két román ember, könnyen elképzelhető, hogy holnap, holnapután már a legjobb barátok lesznek.)

Az egyik legnagyobb és legátkosabb hibánk, hogy lenézzük egymást. Ezzel bővebben kell foglalkozni:

Moldvában és környékén sok tízezer csángó testvérünk él még mindig. A második világháború idején mintegy tízezer bukovinait Magyarországra telepítettek közülük. Sok helyen be sem fogadták, hanem lenézték őket: mert nem úgy beszélnek, mint ők, meg hát sok gyerekük van, mint a disznóknak. Ezt mondták róluk. Olyan testvéreinkről, akiket évszázadok óta kegyetlenül elnyomtak. Akik nem énekelhettek magyarul a templomaikban. Akiknek a Groza Péter idején küldött több mint száz néptanítójukat egytől egyig elzavarták, magyar iskoláikat felszámolták. Lenézték azokat a magyarokat, akik különbek náluk a legfontosabb kérdésben: a magyarságtudatukban, a magyar szerepvállalásukban. A magyarságot évezredek történelme alatt a hazafisága és az istenfélelme hozta össze, tartotta meg. Ez a két érzés fűtötte Szent István királyunkat, a végvári harcosokat, Tinódit, Balassit, az erdélyi fejedelmeket és katonáikat, a kurucokat, Zrínyit, Kölcseyt, Aranyt, Adyt és rengeteg más magyart. A csángó anyák 10-13 gyermeket is vállaltak hazafiságból és attól a hittől áthatva, hogy ez Istennek tetsző dolog. Szabó Dezső kedvelt dorgáló szavával üzenem mindenfelé azoknak, akik menekült testvéreinket lenézték: „hékások”, ezek sokkal különbek nálatok, mert jobb magyarok, értéke-sebb hazafiak.

Mária juttatta eszünkbe édesapánk sokszor elhangzott intését: „Sohase felejtsetek el, honnan származtok!” És elmesélt nekünk egy történetet, amely egy román püspökről és a bocskoros apjáról szól. Belényesen történt, a szülővárosunkban. A püspök szónoki beszédet mondott a görög katolikus gimnáziumban Románia nemzeti ünnepén. Az ünnepség végén valaki közölte vele, hogy itt van az édesapja is a püspök úrnak. A válasz ez volt: „Láttam egy hasonló embert a tömegben, de az nem lehetett az én apám, mert ő szumányban (darócban) és bocskorban jár.” Át kellett öltöznie az apjának, hogy a keblére szorítsa.

A magyar összeférhetlenség lélektani okai a történelmünkre vezethetők vissza.

A mi népünk nyugodt életet sohasem élt. Csak harcolt a külső és belső ellenséggel meg önmaga ellen. Már a tatárok megtizedeltek bennünket, aztán idegeneket telepítettek ránk. Következett a 150 éves török pusztítás, a falvak és városok összeomlása, a lakosság elhurcolása, újabb telepítések, Habsburg elnyomatás, véget nem érő telepítések.

Lopások, kifosztások, hadisarcok, gyilkosságok, árvizek, tűzveszélyek, járványok, kivándorlások tizedelték, pusztították népünket. Itt mindig éheztek óriási tömegek, amelyek csak úgy tudtak megmaradni, ha mások dolgába belekontárkodtak, irigykedtek, áskálódtak, loptak. Létezett egy rettenetes földéhség, amilyen nem volt talán az egész világon. Jogász nemzet lettünk, mert sehol sem pereskedtek annyit, mint nálunk. Megölte a fiú az apját, az anyját, a testvérét a föld miatt. Hogyne veszttek volna össze szegényparasztjaink egy tyúkon is, ha csak a nagy ünnepnapokon jutott nekik egy-egy darabka hús! Lebbencsleveshez szokott gyomruk nem kereshette a megbékélést, mert az csak háborogni tud, sok esetben nem is az ellen, aki megérdemelné, hanem aki legközelebb áll hozzá. Az éhező ember csak civakodni, összeférhetetlenkedni tud. Ezt a népet mindig csak egymás ellen ingerelték: idegen hódítók, magyar és nem magyar földesurak, korteskedők. Nem kapott legalább száz nyugodt évet a történelemtől, hogy egy kicsit barátkozzék, összeemelegedjék, rendbehozza magát. Ez a nép dolgozott látástól vakulásig, és pálinkával itatták, hogy dolgozzék még. Egyre csak termelt, termelt, létrehozta a javakat, hogy mások meg kereskedjenek velük. A magyar nemesek szégyelltek iparral és kereskedelemmel foglalkozni, még azt is, hogy ilyesmibe befektessék a pénzüket - az angol újnemesség nem szégyellte.

Talán senki sem mutatta be szebben, mélyebben a magyar irigységet és összeférhetetlenséget, mint Móricz a Birkaitató válú című novellájában. Meghal a falu legszegényebb zsellérje, nem hagy maga után csak néhány szegényes tárgyat és limlomot: egy szőrtarisznyát, egy vedlett, rossz csizmát, egy kopott gombos lajbit meg egy veres pipát. A nyomorult szőrtarisznyára hárman is szemet vetnek: az öregasszony meg a két fia. Képesek kígyónak, bitangnak lehordani egymást a jelentéktelen holmikért. Az egyik testvér arra gondol, hogy az osztozkodás után a városban telepszik le, és „soha az életben még háttal sem fog arra fordulni, amerre az egy testvérét véli”. Nem marad már hátra csak egy rettenetesen rossz birkaitató válú. Az idősebbik testvér így kalkulál: ha kettévágnák, akkor ő a levágott végire deszkát szegezne, jó lenne még válúnak. De a kisebbik nem tudna mit csinálni a másik végével, mert a városba megy. Végül: hogy egyiké se legyen, hosszában fűrészelik ketté a válút.

Ha mi, pedagógusok is összeférhetetlenek vagyunk, mit várhatunk egyszerű falusi népüktől, és mindenekelőtt a tanítványainktól! Személyes példák nélkül semmit sem ér a nevelésünk.

32

Máriának most sem sikerült bekerülnie Nagyváradra, pedig már lakása is volt a városban. Bosszúságát fokozta, hogy a köröstarjáni román iskolában is csak egy évig taníthatott, mert ott is feleslegessé vált egy tanerő szintén gyermekhiány miatt. Román tanítót nem küldhettek el egy román iskolából, Máriának kellett távoznia. Meg azért is, mert a betegeskedése miatt képtelen volt annyi túlmunkát végezni, mint kartársai. Gheorghiu-Dej rendszerében többre értékelték az iskolán kívüli munkát a tanításnál, mert az inkább politikai és agitációs jellegű volt.

Vajon milyen érzések kavarghattak lelkében, mikor újból búcsúznia kellett tanítványaitól s a hűgától is?

Ami tanítványait illeti: a pedagógusi pálya egyik szépsége az, hogy a tanító és a tanítvány megismeri, megszereti egymást, valóságos szülői-gyermekei kapcsolat alakul ki közöttük, ami sokszor életre szóló lehet. Csak akkor érzik át ennek a kapcsolatnak a teljes mélységét, mikor el kell válniuk egymástól. Nem ritka eset, hogy a hűséges tanítványok évtizedek múlva is felkeresik egykori tanítóik sírját, mert fel tudják mérni a tőlük kapott tanítások értékét, s még mindig érzik szeretetük kisugárzását. Az ilyen tartós kapcsolatok kialakításához évek szükségesek, de Máriának minden iskolájában csak egy-két év adatott meg, és mégsem hagyott űrt maga után: évtizedes visszajelzések igazolták tanítványai ragaszkodását.

Ami a Zsazsától való elszakadást illeti: állandó hanyattatásuk miatt a barátкаи és a tarjáni együttlét akkora lelki megnyugvást jelentett mindkettőjüknek, amiből erőt meríthettek nehéz munkájukhoz, tapasztalataik kicserélésével pedig minőségi javulását segítették elő tanítási óráiknak.

Megint a térkép, megint az ismerkedés az új faluval, a tizedikkel. Síter a Rézhegység nyúlványai alatt fekvő kisközség, postája Szalárd, vasúti állomása Bihar. Legrégibb írott adatai az 1332-37-iki pápai tizedjegyzékből valók, de már korábban is fennállott a község, jóval a tatárjárás előtt, nem a mai helyén, a dombtetőn, hanem a völgyben. Régebbi birtokosai a Komiss, a Csáky és a Vay család, majd Roheim Náthánnak volt itt nagyobb birtoka és egy régi vadászkastélya, amelyet gróf Vay Dániel építtetett. Református templomában megtalálhatók

ősi templomának maradványai. A nagyváradi várromok egyik kutatója, Rómer Flóris értékes falfestményekre bukkant a szentély oldalfalain.

Elkezdődött tehát Mária újabb cihelődése, holmijának Váradra hozatala, majd a Sítérre való cipekedés s az újabb felfedezés: a tájé, a falu, az emberé, az életkörülményeké.

A lakása egy domboldalon volt, mellette az óvoda és egy iskolai tanterem. A domb másik oldalán a református templom és a parókia.

Senki sem lakott a közelében. Mögötte a kert, aztán a mező, s követte a végtelenség. Lakásának ablaka olyan alacsonyan volt, hogy a kertből bárki beléphetett volna rajta minden megérőltetés nélkül. Kimeszeltette szerény otthonát, és beköltözött.

A meszelést végző asszony furcsa arcfintorokkal végezte munkáját, azt a látszatot keltve, hogy valamit mondani szeretne, és azon töpreng, hogy megszólaljon-e. Végül rászánta magát, és egy szakadozott mondattal megkérdezte:

- A tanító néni... nem fél itt... egyedül lakni?

Mária fel sem fogta a töprengés értelmét:

- A farkasoktól sem félttem, drága, mikor a hegyekben tanítottam, itt mitől félnék?

- Hát éjszaka... ha elalszik... ezen az alacsony ablakon...

- Tudom, tudom, ezen az ablakon bárki beléphetne.

Az asszony nekibátorodott valamelyest:

- Meg tudja: nincs egy hónapja se, ebben a szobában felakasztotta magát egy férfi. Én nem aludnék itt, ha puskával kényszerítenének, akkor se!

- Felakasztotta magát?

- Fel.

- Miért?

- Azt csak az Isten tudja.

- Na látja, az az Isten fog megvédeni engem. Lehet, hogy az az ember nem bízott Istenben, a segítségét sem kérte. Én kérni fogom, s az felbátorít engem.

És elkezdődött a pedagógusi munka, mint annyiszor már, nagy szeretettel, vidámsággal, s ami mindennél fontosabb: feltétlen bizakodással. Mert enélkül sohasem képzelhető el eredményes oktatási és nevelési tevékenység.

Katika, Erzsike, Piroska, Pisti, Feri meg Béla - nem történt semmi különös, csak az arcok változtak egy kicsit, de ugyanazok a csillogó szemek, gödrös mosolyok, kis csipkelődések a pad alatt. Ami örök gyermekeink. Mária szinte megkönnyezte őket gondolatba merülése közben:

- Akármennyien is lennétek, de kevesen vagytok. Mert csak mi apadunk folyton, körülöttünk mindenütt nőnek és hatalmasodnak. És nem tudja ezt felfogni a szerencsétlen, elbutított magyar.

Zsazsa többször is meglátogatta Máriát, hogy vigasztalja és vigasztalódjék, édesanyánk pedig hosszú időig tartózkodott kint, hogy gondját viselje, nehéz munkáján könnyítsem. Mosott, takarított, főzött, és ámulattal hallgatta Mária lelkes beszámolóit: a gyerekekről, az emberekről, közeli fajtestvéreinkről.

Köröstarjában igazgatóváltás történt. Serdült Sándornak tanítói képesítése volt, csak kényszermegoldásként vezethetett egy nyolcosztályos iskolát, amelynek felső osztályai tulajdonképpen a régi algimnáziumoknak, magyar viszonylatban a polgári iskoláknak feleltek meg. Egri Vilmos személyében diplomás tanár került az iskola élére, aki szerencsére nem örökölte a sok évszázados magyar összeférhetetlenséget, ritkán látott fiatalos bölcsességgel irányította az iskoláját, tantestületének nagy meglegedésére.

Mária távozása után Zsazsa költözött be a lakásába, mivelhogy Saáriéknál villany is volt, nem kellett lámpánál vakoskodnia, s a padlós szoba sokkal egészségesebb a földesnél, más a levegője.

Kati néni közben meghalt, Mihály bácsi rá volt utalva a Zsazsa segítségére. Mondhatni: két humorizáló ember került most egymás kölcsönös függőségébe, csak el kellett indítani a barátkozás vékony szálait, hogy a megértés és a békesség szellemében kapcsolja össze őket. Zsazsa diákkorában osztálya egyik csínytevője volt, nagyon értett hozzá, hogy néhány tanárát játékosan, nevetgélős formában az ujjai között tartsa. Nem rosszindulatból, nem tanárellenes megnyilatkozásokban, de ráfért az osztályra némelykor, hogy a beugrós tanár ne feleltessen, vagy éppen szelídebb formában csinálja azt, pillanatnyi hangulatának engedelmeskedve. Zsazsa az ilyen hangulatok kiprovokálásának volt osztályviszonylatban a legnagyobb mestere. Magam is jól tudom ezt, mert egy évig tanára voltam a tanítóképzőben. Tizenhat éves volt akkor Zsazsa.

Képességét otthon is igazolta. Addig viccelődött az immár öregedő szüleinkkel, hol nevetgélve, hol letegezve őket, hogy végül megmaradt a tegezési formánál, olyan finom átmenetekkel, hogy a szüleink a változást szinte észre sem vették, mintha mindig így lett volna. Ő volt a legkisebb gyermek a családjukban, szüleink beugrottak a gyermekies viselkedésnek. Mikor már jól beidegződött az új magatartásforma, a másik két húgom bejelentette: hogyha Zsazsának szabad, ők is módosítják a hagyományos formát, a régi tisztelet megőrzése mellett ezután tegezni fogják a szüleinket. Én, az ősi szemérmes, a legidősebb gyermek megmaradtam a régi forma mellett, nem tegeztem a továbbiakban sem a szüleimet, és kezét csókolomot köszöntem a halálukig, mint Ady Endre is az övéinek.

Nos, ilyen kezelésbe vette Zsazsa Mihály bácsit is, aki szintén beugrott, na nem az állandó, hanem az időnkénti tegeződésnek.

A faluban szinte mindenki vágott disznót, s ahogy lenni szokott, kóstolót küldtek a tanító néniknek, ezt a szokást még a kommunizmusban sem lehetett felfogni lekenyerezésnek. Zsazsa a kolbászt szerette, de a hurkát nem, mert nagyon rizsesen készítették, nem úgy, mint Belényesen és Gyantán, sokat vesztett szokásos ízéből, zamatából, minőségéből.

Mihály bácsi kijelentette, hogy nagyon jó az a hurka (meg a másik, meg a harmadik is), rendszeresen elcsalogatta Zsazsától, de nem tudott túljárni az eszén.

- Ha jó ez a hurka, Mihályom, egyed csak nyugodtan, egészségedre!

Olyan nevetősen mondta ezt, hogy csak viccelődésnek lehetett felfogni a tegezést, mint ahogy az is volt, egyszerű viccelődés.

Zsazsa csak ritkán tegezte Mihály bácsit, inkább csak akkor, ha rá akarta venni valaminek az elvégzésére, különben megadta a kornak kijáró tiszteletet.

- Mihályom, ha megérik tavasszal a kolbász, visszafizeted szépen a hurkát. Na nem annyit, mert a kolbász drágább, valamivel kevesebbet, de visszafizeted, nehogy elhízzál itt nekem.

Mihály bácsi nemcsak vicces ember volt, hanem becsületes is, s mivel Kati néni nem élt, senki sem akadályozhatta meg, hogy a törlesztésre jelentkezzék:

- Mennyit vágjak most, kisasszony, ennyi elég lesz?

- Vidd csak feljebb a kést, Mihályom, úgy két-három ujjnyival, az most elég lesz nekem.

Lassanként visszacsalogatta a hurkák értékét Mihály bácsitól, így aztán megvoltak békében, igazságtevésben.

De az sem volt kutya, ahogy rávette az öreget a budi elkészítésére:

- Mihályom, Mihályom, nagyon megszólhatnak az emberek, kisöreg, az egész falu lenéz a hanyagságodért, a fukarságodért!

- Na miért, kisasszony?

- Hogy neked van a legszebb házad a faluban, és kijársz a trágyadombra, sajnálod a pénzt egy jó kis budira!

- Minek az már, kisasszony? Megöregedtem, jó lesz az nekem ezután is.

- Szép redőnyös házad, Mihályom.

- Nincs igazam, kisasszony?

- Meg padlós és villanyvilágításos házad, Mihályom! Aztán hagyod, hogy a tanító néni is az iskola vécéjére járjon még éjszaka is, Mihályom.

- Hát az apám is a trágyadombra járt, meg a nagyapám is!

- Meg a dédapád, meg az ükapád, meg a szépapád, Mihályom. Csakhogy azok szekérrel jártak a vásárba, te meg vonattal jársz a városba. Ha ők felnéztek az égre, verebeket meg varjakat láttak, te meg a repülőgépből is elgyönyörködhetsz már. Hát nem fogod fel, hogy mit változott a világ csak a háború óta?

- A világ igen, de nem itt, mi csak mindig hátra megyünk azóta.

- Kényelmes budi kellene, hogy meg tudjon fordulni benne az ember, Mihályom.

- Nem költök én már arra, meg honnan vegyek deszkát, hogy megcsináljam?

- Deszkát Romániában? Hát annyi itt az erdő, hogy száz kilométert is kitesz egyfolytában. Úgy döntöttem, Mihályom, hogy nem fizetek addig lakbért, míg a budi meg nem lesz; félreteszem a pénzedet, Mihályom.

Eltelt egy hónap, Zsazsa nem fizetett, de megmutatta a pénzt:

- Itt van a pénz, Mihályom, aztán odaadom az egyik kolléganőmnek, hogy őrizze meg. Ilyen szép ropogósokat teszek félre, most került ki a nyomdából.

Zsazsa négy hónapon át mutogatta az összegyűlt pénzt, míg végre rászánta magát az öreg a budi elkészítésére. Kitudódott, hogy nem is kellett új deszkát vásárolnia, annyit összeszedett a portáján meg a rokonainál. Mikor készen lett vele, csak elnevette magát, egy cseppet sem bosszankodott a komoly tréféért:

- Tudja, mit mondok, kisasszony? Már nem is bánom, hogy rávett erre a munkára. Nem volt ennyi összegyűjtött pénzem az utóbbi években, meg egye fene, csak jobb lesz oda járni.

- Úri embert csináltam belőled, Mihályom.

A börtönéveket nagyon nehezen viseltem el, talán nehezebben, mint sokan mások, amire több magyarázatot is tudnék adni. Mindenekelőtt az egészségi veszélyeztetettségem aggasztott. Igaz, hogy a nehéz tudóműtét után felépültem, egészségesnek mondhattam magam, de kint nagyon óvatosan éltem, ellenőrzésre jártam, s most egyből olyan strapának és minden egyéb veszélynek voltam kitéve, ami egy makkegészséges embert is tönkretelhetett volna. Másrészt: fizikai és lelki szempontból is nagyon szenzibilis voltam, s az ilyen embernek, ha nem találja meg lelki egyensúlyát, sokkal kisebb esélye van a megmaradásra.

A Securitatén nem csináltak titkot belőle, hogy a politikai rabok fizikai megsemmisítése a céljuk - a vallatótiszttem mondta ezt -, az embertelen verések és kínzási formák ezt a szándékot igazolták. Érdekes elgondolkozni rajta, milyen trükkökkel zavarták meg az éjszakai alvásunkat, hogy ne tudjuk kipihenni magunkat, s ezáltal idegileg is kikészítsenek bennünket. Már az első, egynapos kihallgatásom után holtfáradtan feküdtem le este tízkor a cementágyamra. Alighogy elaludtam, az őrmester kinyitotta az ajtó vizettáját, és bekiáltott:

- Vedd ki a kezedet a takaró alól, nem szabad úgy aludni! A kéz állandóan kint legyen!

Ismét elaludtam, de ezúttal is nagyon rövid időre. Az őrmester hangjára ébredtem:

- Hogy mennyi baj van veled! Nem szabad befelé fordulni, csak kifelé! Vagy a hátadon fekhetsz!

Harmadszor is elaludtam, de most sem hagyott békén:

- A hasadon se fekj! - kiáltotta. - Vagy hanyatt fekszel, vagy balra fordulva, mondtam már! Ne kényszeríts, hogy az egész éjszakát itt töltsöm a vizetta előtt! Jelenteni fogom, hogy nem tartod be az utasításokat.

Tíz percet sem alhattam, mikor közölte, hogy horkolni sem szabad, s így minden tíz percben volt valamilyen ok az ébresztésre.

Senki sem tehet róla, hogy horkol, én sem. Arról sem tehetek, hogy fiatalságom legnagyobb részét internátusokban éltem le, ahol a hálósobák gyengén fűtöttek, a háború végén fűtetlenek voltak, s ezért összehúzódtam a takaróm alatt, hogy meg ne fagyjam. Sohasem tudtam fedetlen karokkal aludni. Arról meg pláne nem tehetek, hogy a bordáimat átvágták, s képtelen vagyok a bal oldalamon feküdni. Ha úgy fekszem, nincs levegőm, s a szívem is összevissza ver. Arra kényszerítettek, hogy egész éjjel az ajtó fölött lévő villanykörte nézzek. Ennél nagyobb emberkínzást csak a verés jelent.

Tizennégy hónapig virrasztottam így át az éjszakákat, ennyi ideig voltam a Securitatén. Ehhez még hozzá kell adni azt az izgalmat, hogy voltak éjszakai kihallgatások és verések, tehát úgy feküdt le mindig az ember, hogy nem tudhatta, mikor dobják a markába a vizettaablak ijesztő csattanása közepette a sötét szemüveget, hogy a vallatóterembe vezessék. Az ő el tudta fordítani a vizetta kis nyílásán a fedőt úgy, hogy észre sem lehetett venni, tehát nem is sejtettük, hogy figyel bennünket. A többszöri figyelmeztetésnek pedig verés lehetett a következménye.

Ha erre sem lehet azt mondani, hogy pokoli élet, akkor nincs is pokol.

A letartóztatásom utáni harmadik szombaton kaptam a Securitatén a legnagyobb verést. Dél előtt három és fél órán át vertek szüntelenül, éjszaka pedig ugyancsak ennyi ideig, tehát hétórás verést kaptam azon a szombaton. Az éjszakai verés végén már annyira kimerültem, hogy a tenyeremet sem tudtam újabb ütések fogadására felemelni. A kihallgatás után nem tudtam felállni a székről. Felemeltek. Próbáltam lépni egyet, de összecuklott a lábam. Az ő átfogta a

két karomat, és nagy nehezen a vállára emelt. Úgy lógtam a hátán, mint egy vágóhídi állat az agyoncsapása után. Hol a földön húzott, hol fölemelt. Aztán a cellába érve az ágyamra dobott.

A fülemben csengtek Jakab tiszt szavai: „Holnap folytatjuk harangzúgás mellett!” Akkor kiabálta utánam, mikor a vattatárszobából kihoztak. Nem, ezt nem fogom vállalni. Elhatároztam, hogy öngyilkos leszek. Inkább a halál, mint a verések folytatása, hiszen lehetséges, hogy az újabb testi fenyítésekbe amúgy is belepusztulnék. Ki kell találnom valamit ezen az éjszakán. De késem, tűm, szegem, spárgám nincs. Felakasszam magam? Mivel? Hogyan? A törülközőm nagyon rövid. A nadrágomból és a zakómból tudnék csinálni valamiféle kötélpótlót, ha az őr nem figyelne állandóan, de figyel. Semmi eszközöm nincs, hogy átvágjam az ereimet. Háttha átharapnám őket? Vajon mennyi idő alatt folya el annyi vérem, hogy az öngyilkossági kísérletem sikerüljön? Ezt is észrevenné az őr. Eszembe jutott, hogy az otthoni tőszomszédoknak, Turbucz Sándornak is lobektómiás műtétje volt egy hónappal az én műtétem után. Őt is Kerényi Imre tanársegéd operálta Pesten, s nagyon jól érezte már magát, mikor szobarendezés közben megemelt egy szekrényt, és bevérzett. Hiába szállították azonnal a szanatóriumba, nem tudtak segíteni rajta. A vérzése napokig tartott, belehalt. Nekem is valami hasonlót kellene csinálnom.

A reggeli ébresztő utáni időt találtam a legalkalmasabbnak tervem megvalósítására. Mikor a cellatársamat az illemhelyre vitték ki, teleszívtam magam maximálisan levegővel, és feszítettem a tüdőmet, hogy valamilyen erecske megpattanjon benne. Aztán teljes levegőkapacitással, minden erőmből nekiugrottam felsőtesttel, félméternyi távolságról a falnak, s gyorsan megismételtem nagyobb távolságról. Nagyot zuhanva lerogytam a földre, de azonnal fel is emelkedtem, hogy az őr figyelmét fel ne keltsem. Abban a pillanatban vett észre, mikor már nagyjából kiegyenesedtem, és portalanítani kezdtem a nadrágomat, mintha csak elestem volna.

Az őr beszaladt a cellába, és tetőtől talpig szemügyre vett. Önmagából kivetkezve ordított rám:

- Mit csináltál?

Úgy látszik, az életkörülmények hamar megtanítják a becsületes embert is a gazemberek ravaszságára és talpraesettségére, mert gondolkodás nélkül ezt hazudtam neki:

- Ahogy felálltam, elszédültem, végigvágódtam a padlón. Most is szédültnék érzem magam.

Feltételezem, hogy elhitte a hazugságomat, de nagyon vigyázott ezután rám. Állandóan leselkedett, minden megmozdulásomat figyelemmel kísérte. Nem lehetett öngyilkosságot elkövetni.

Másnap lélektani offenzívát is indítottak ellenem, így vettek rá, hogy alaptalan vádjait aláírjam. A nagy verés ezúttal elmaradt.

A nagyváradi börtönben eltöltött fél évem lényegesen könnyebb volt a securitatei 14 hónapnál, mert itt már nem vertek, és levegőnk is volt, bár a táplálkozásunkban nem mutatkozott javulás: éhezünk itt is állandóan. Legundorítóbb élményemet említem csupán: hogy éjszaka patkányok randalíroztak a kis cellánkban, és dr. András Ágoston kollégám takaróként használt zakóját igen alaposan összerágcsálták.

Börtönéveim jelentős részét a hírhedt szamosújvári fegyházban ültem le, ahol sokkal korábban Rózsa Sándor is kilehelte az életét. Bevonulásomról adnék egy kis ízelítőt:

A csarnok végére értünk, az utolsó cellaajtóhoz, a 85-öshöz. Az őr intett, hogy álljak meg, és maradjak csendben. Hallgatózott. Ugyanazt a morajlást, zsongást hallottam, mint az előző ajtók előtt. Mikor megelégette a hallgatózást, a lehető leggyorsabb mozdulattal rántotta ki az

ajtót, ahogy ez szokás volt a börtönökben, fegyházakban. Valószínű, hogy felsőbb utasításra csinálják így, meg akarják lepni vele a rabokat. Nem verekednek? Nincsenek tiltott eszközeik? Olló, tű, szeg, zsebkés, reszelő, üveg, kő, borotvapenge stb.

Az ajtó nyílásával egyidejűleg szörnyű kép tárult elém. A rabok úgy dobták le magukat a magasból, a negyedik szinten lévő ágyakból is, mintha nem emberek, hanem érzéstelen bábuk lennének. Csattanva értek földet, és rezgésbe hozták az épületet. A jelt a szobafőnök adta meg egy hatalmas „vigyázz!” kiáltással. Mozdulatlanságba merevedett testük azt a látszatot keltette, hogy csupán a ruha fontos rajtuk, ami mögötte van, az a jelentéktelen semmi: fának, agyagnak vagy papundeklinek egyaránt elképzelhető. Sárga volt az arcuk, mintha kriptából kerültek volna ki. De voltak ólomszínűek is szép számban. A villany gyenge fénye alig tapadt rájuk, jelezve, hogy ennyit sem érdemelnek, mivelhogy semmik, értéktelenek. Csak a pislogásuk bátorított fel engem is, hogy magamhoz hasonlónak ismerjem el őket, száanalomra méltó embereknek. Lehetek ötvenen-hatvanan.

Az őr végigsétált a hosszú cellán, és leszidta valamennyit. Hogy ráncos az ágyuk. Nem tudnak rendesen vigyázzba állni. Nem akarják megtanulni, hogy tilos az ágyakra felmászni. Majd megtanulják, ha kiviteti őket a bűvös cellába vagy a sötét kamrába, ott mindenki megtanul gondolkozni.

Visszaérkezett az ajtóhoz, és onnan mustrálta a társaságot. Most már elégedettnek látszott. Legalábbis önmagával. Becsapta maga mögött az ajtót.

Én mozdulatlanul és tehetetlenül álltam az ajtó mellett, a helyzetem egészen más volt, mint amilyennek elképzeltem. Mindenki engem nézett, és sajnálkozott.

- Hagyjátok, hogy magához térjen! - mondta a szobafőnök - Ti is ilyenek voltatok.

Nem tudom, meddig állhattam így. Tele voltam undorral és félelemmel. Kilátástalansággal. Én ezek között az emberek között megőrülök. Ez egy állati sereglet.

Egy 20-22 éves fiatalember állt meg előttem. Csontosnak és erősnek látszott. Rám mosolygott, a szemembe nézett. A tekintete homályos volt, hiányzott belőle az egyéniség. Homoszexuális lesz! - gondoltam, és azonnal libabőrös lettem, mikor rám tette a kezét. Megszólalt:

- Mama mea este o pisica.

Te jó Isten! Szó szerinti fordításban ez azt jelenti: az én anyám egy macska. Mármost az övé. Ki ez, hogy ilyesmit mond nekem?

A cellában hatalmas kacagás tört ki, majd a főnök - egy negyven év körüli barna, középmagas férfi - teljes erejéből ráütött a fiatalember combjára, és odébbdobta:

- Ne féljen tőle! - mondta - Bolond. Illetve ne féljen, ha támad! Ilyenkor földre kell ugrani. Én majd lecsendesítem.

Duca M. Nicolae Lucian volt a fiatal bolond neve, a bukaresti Securitate addig verte, míg megbolondult. Várhatta otthon az anyja. A tőszomszédja lettem, mert csak egy üres ágy volt a cellában, a mellette lévő. Negyven-ötven centire lehetett egymástól az ágyunk. Egész éjszaka féltem tőle. Hogy átnyúl a nyakamért, és megfojt. Nem fojtott meg, és lassan megszoktam a szomszédságát.

Csak azok a rabok írhattak a hozzátartozóiknak egy-két lapot évente, akik valahol dolgoztak, és teljesítették a normájukat. Azt írták, hogy jól vannak, és kértek némi élelmet, cigarettát, amit éppen engedélyeztek nekik. Látogatások nem voltak. Ilyenformán a hozzátartozóim semmit sem tudtak rólam, azt sem, hogy élek-e még.

Majdnem négyévi raboskodásom után a börtönviszonyok hirtelen megváltoztak, megenyhültek, és közölték velünk, hogy rövidesen kiszabadulnak a politikai foglyok. Óriási meglepetés volt ez, nem tudtuk mire vélni a váratlan fordulatot. Talán a szocializmusba léptünk? A valóság az volt, hogy erőteljes nyugati nyomásra engedte ki Románia a politikai foglyokat.

A kiszabadulásom előtt néhány héttel közölték velem, hogy nekem is érkeztek látogatóim, szedjem össze magam. Szedjem össze magam! - milyen szokatlan mondat. Tóth Árpádnak a Palace-ban című szanatóriumi verse jutott eszembe: „Illatszert kenek koponyámra. Rendben a nyakkendő, az üng?” Ilyen ápoltan, gondozottan jártak le a menthetetlen tüdőbetegek vacsorázni, hogy megtiszteljék életük még hátralévő napjait. Rettegés járta át minden részemet. Félttem ettől a börtöni találkozástól. Nem történhet meg úgy, ahogy én szeretném. Hogy ott legyenek mindannyian: az anyám, az apám, Mária, Eta és Zsazsa húgaim. Meg a nagybátyáim, a nagynénéim, az unokatestvéreim, akiket szintén szerettem. Itt lebegtek valamennyien a szemem előtt, egyenes sorban álltak előttem. Vajon kiket tüntetett el a sors közülük? Kik haltak meg azóta?

Végigvezettek egy olyan udvaron, amelyben csak egyszer jártam, a bejövetelemkor, láncra verve, de amelyre egyáltalán nem emlékeztem, mert akkor dobálóztak velem, rám kiabáltak, hogy ne bámészkodjam, s a rémülettől alig láttam valamit. Gyönyörű napsütés volt most, sugarai becsempészték magukat a bőröm alá, s megcsiklandoztak. „Bársonyon futnak percek” - gondoltam, a József Attila szép mondatára emlékezve. De még mindig reszkettem a félelemtől, mikor a kicsi fogadóhelyiségbe beléptünk. Azért mondom, hogy fogadóhelyiségbe, mert korántsem lehetett szobának nevezni, amolyan kis odú volt.

És íme a nagy pillanat: előttem állt az édesapám és Zsazsa húgom. Tehát él az apám!

- Szervusz, drága fiam!

- Szervusz, Józsikám!

Ezt még hallottam. Azt is tudtam, hogy az első mondatot az édesapám, a másodikat a húgom mondta, de már nem láttam őket. Csak álltunk egy darabig szótlanul, tehetetlenül, könnyeink burkában. De jó volt hozzánk a sors, hamar összeszedtük magunkat.

- Hogy vagy, édes fiam?

- Hogy vagy, Józsikám?

- Köszönöm, jól.

- Nem vagy beteg?

- Nem.

- A tüdőddel nincs baj?

- Nem volt azóta.

- Hála legyen a Jóistennek! Ettől féltünk a legjobban.

- Tudod, hogy megjelent az újságokban egy rendelet?

- Felolvasták nekünk, meg is mutatták, láttuk a saját szemünkkel.

Majd én kérdeztem:

- Anyu él?

- Igen. Azóta is egyfolytában sír érted, de jól van.

- Mária?
- Ő is él.
- Hála a Jóistennek!
- Cuni jól van?
- Sokszor csókol és vár.

A legnehezebb kérdéseken átestünk. Tehát túlélte édesanyám a fájdalmakat. Szinte hihetetlen, hogy Mária húgom is él. Hatszori operálás után.

- Ki halt meg a rokonságban azóta?

Az apám rávágta:

- Szegény Pali bátyád. Felakasztotta magát.

A húgom szóhoz sem tudott jutni, apám is egyből megszeppent. Azonnal leolvastam róluk, hogy nem akarták megmondani nekem, de az apám elkotyogta. Öreg volt már, és a meszesedés is megviselte.

Nagy fájdalmat okozott vele, mert a nagybátyámat nagyon szerettem.

Mondtam nekik, hogy akármelyik nap hazakerülhetek, mert rég elkezdődött a rabok szabadon bocsátása. Nagyon sokan vagyunk, nem lehet tudni, mikor kerül rám a sor. Egy körülbelül tízkilós (!) csomagot nyújtottak át hozzátartozóim, és el kellett tűnnöm onnan. Őket is kitessékelték ugyanabban a pillanatban.

Csak otthon mondták meg nekem, hogy Cuni férjhez ment. Három évvel a letartóztatásom után.

Fájdalommal, de bölcs átlátással vettem ezt tudomásul. Minden este imádkoztam érte, hogy Cuni értelme világosodjék meg, és menjen férjhez. Nincs kire várnia. Egyrészt börtönéveim nagy száma miatt. Másrészt: akit Romániában politikailag elítélnek, örökké megbélyegzett lesz, a legnyomorúságosabb körülmények között kell megkeresnie napi kenyerét. Ha ismét vissza nem kerül. Akár ártatlanul.

35

Csak az tudja igazán, mi a szabadság, akinek már része volt a rabságból. 1964. július 31-én szabadultam a szamosújvári fegyházból, Petőfi halálának évfordulóján, és augusztus 1-én érkeztem haza. Sokszor próbáltam már kielemezni akkori lelkiállapotomat, és mindig ugyanarra a felismerésre jutottam: mi sem természetesebb, rendkívüli örömet jelentett nekem a hazai megérkezés, a hozzátartozóimmal való találkozás, de teljes mélységében csak egy-két nap múlva tudtam felfogni ennek a találkozásnak a jelentőségét, igazi értékét. A börtön megváltoztatja az embereket olyan vonatkozásban is, hogy lehetetlenségnek érzik a megtörténteiket is. Valahogy nem hittem, hogy most már szabad vagyok, mert tele voltam félelemmel, s attól tartottam, minden pillanatban értem jöhetnek, hogy ismét elvigyenek. A Securitate hatalma és ereje olyan nyomasztólag nehezedett a lelkemre, hogy szinte nem is éreztem már más valóságot. Bebeséltem magamnak, hogy mindent tudnak, kinyomoznak, a lelkekbe látnak, a rosszra szuggerálnak, hogy bosszút állhassanak, s az egész világ tehetetlen velük szemben. Benne volt ez a velőmben, minden idegszálamban, és időre volt szükségem, hogy meggyőzzem magam:

léteznek más valóságok is, noha nem olyan erősek, de mégis számottevőek. Négy éven át vágytam ide, ebbe a szegényes és mindent jelentő otthonba, de csak egy-két nap múlva voltam képes átérezni ennek az otthonnak a melegét és nyugalját is. Egy kicsit idegennek éreztem magam az első órákban, mert eltompultak korábbi érzékléseim.

A börtönben a félelem mellett az aggodalom játszotta a legnagyobb szerepet. Valóban játék volt ez, a sors szeszélyes játéka velünk, amelyben öröme telhetett, de tragikus játék a mi számunkra, mert naponkénti gyötrődésünket hozta. Lehet, hogy magunkért szoktunk aggódni a legjobban, lehet; én mégsem tudnám lemérni, hogy mennyivel volt kisebb az az aggodalom, amit a szüleim és a testvéreim iránt éreztem. Tudtam, hogy az anyám szenved miattam a legjobban, mégis az ő erejében bíztam a legkitartóbban. Fel sem vetődött bennem, hogy kiszabadulásom esetén őt nem találnám életben. Az apámért jobban aggódtam, mert beteges volt; orvosai érzelmeszedést állapítottak meg, és maga is sokszor panaszkodott, hogy zúg a feje, az agya nincs rendben. Máriát féltettem a legjobban, mivel egy- és háromévenként fejlődtek ki a vesekövei, s tudtam, hogy az orvos már a hatodik műtétjét sem akarta elvállalni.

Aggodalmaim megszűnése hozta el számomra a megnyugvást, az igazi beilleszkedést családi életünkbe.

Már írtam egyszer róla: a szüleim elváltan éltek, nem beszéltek egymással, de édesapám mindig felkeresett bennünket, ha bajban voltunk, segített rajtunk; még az édesanyánk főztjét is elfogadta. Megfoghatatlan helyzet: a külső látszatok és helyzetek ellenére mi valóságos családi életet élünk, amelynek a vérkeringését két szülői szív szabályozta.

Mária olyan meglepetéssel állt elő találkozásunk első órájában, hogy elámultam:

- Mit gondolsz, hol tanítok legújabban?
- Legújabban? Megint elhelyeztek?
- Egy diószegi cigány iskolában.
- Mária, ne ölj meg! Cigány iskolában? Mi történt a síteri iskoláddal?
- Leépült a gyermeklétszám csökkenése miatt, s mivelhogy Diószeg sokkal közelebb volt a többi felajánlott iskolánál, elfogadtam.
- Gondolom, nagyon megbántad.
- Egy cseppet sem. Tudod, milyen aranyosak a cigánygyerekek?
- Koszosak, taknyosak és szemtelenek!
- Ez igaz, de mindenképpen gyerekek, és rendkívül érdekesek.
- Mária, én megértem, hogy bolondosan szereted a gyerekeket. Merem állítani: úgy, mint senki más. De azt mondtad a pályád elején, hogy a magyar népet akarod szolgálni pedagógusi tevékenységeddel.
- Mindig is azt csináltam. Mert ha szeretem a román és a cigánygyerekeket, ők is szeretni fognak bennünket, magyarokat. Erdélyben pedig erre van a legnagyobb szükség. Hogy szeressék és becsüljék egymást az emberek.
- A zsidó gyerekeket is ugyanúgy szeretted, az udvarbeli gyerekekre gondolk.

Nem véletlenül jutottak eszembe a zsidó gyerekek: Weisz Gábor, Schwartz Jutka, a Kahán- és a Lehner-gyerekek. A börtönéveim alatt valamennyien kivándoroltak. Weiszék és Schwartzék Amerikába, Kahánék és Lehnerék Izraelbe. Nagy bánatot okoztak ezzel nekünk, mert meg-

változtatták az udvarunk jellegét, mindenkori hangulatát, pótolhatatlan űrt hagytak maguk után.

Mária elkönnyezte magát:

- Tudod, hogy sírtunk, mikor elköltöztek? Ők is, mi is.

- Magam előtt látlak benneteket. Mindannyian szegényebbek lettünk. Nekem is nagyon hiányoznak. Mária, mesélj valamit a cigánygyerekekről! Biztosan tele vagy élményekkel. Egy történetet mondj el most, aztán beszélj róluk máskor részletesen.

Elmosolyogta magát, lélekben már ott volt a tantermében.

- Hát jó, elmondok egy történetet. Képzeld, azt magyaráztam nekik, hogy olvasáskor a vesszőnél egy kicsit megállunk, és általában felemeljük a hangot, a pontnál pedig leengedjük, és pihenünk egy kicsit. Másnap olvastatom az egyik gyereket, s egyszer csak megáll, a könyökére támaszkodik, és kinéz az ablakon. Várom, hogy szólaljon meg, de egyre csak bámészkodik.

- Na mi van, Zsiga, miért nem olvasol?

- Hát pont van, tanító néni, pihenjünk egy kicsit!

- Szenzációs! Vajon nem hülyéskedett a gyerek?

- Szó sincs róla! Teljes meggyőződéssel mondta. Mondok még egy esetet. Nehezen tudtam rászoktatni őket, hogy ne tegezzenek. Megmagyaráztam, hogy a szervusz-t csak maguk között használják, a tanító nénit meg az idegen felnőtteket jó reggelt, jó napot köszöntéssel kell üdvözölni. Másnap találkozom az utcán egy kis cigánylánnyal, s nagy hangosan így köszön nekem:

- Szerbusz, tanító néni! Már messziről megismertelek a piros ruhádról.

Nem is piros ruha volt rajtam.

- Még mindig tegeznek?

- A tanítványaim többnyire már nem, de az utcabeli gyerekek igen.

Máskor is rengeteget beszéltünk a cigányokról, hiszen nagyon különleges emberek. Mária valóban szerette a cigánygyerekeket, de rengeteg áldozatot kellett hoznia, hogy valamelyest kordában tartsa őket. Az iskolája - szerencséjére - a cigánytelep közelében volt, s minden reggel csengővel ment végig a sorukon, hogy kényszerítse őket az iskolába járásra, s hogy ne késsenek. Egyébként sokan nem jöttek volna. Nem is volt elég a házak előtt végigmenni, minden házba be kellett csengetnie. Egyszer számonkérte az egyik gyerektől, hogy miért hiányzott előző nap.

- Hát nem voltál nálam csengetni! Akkor meg minek jöjtek?

Megtörtént, hogy egy-egy gyerek az ilyen kényszerítések ellenére is el-elmaradt, s Mária csak úgy tudta betessékelni őket, hogy egy-egy pakli dohányt vitt az apjuknak, nagyapjuknak. Persze nem mindig, de elvárták, hogy időnként lekenyerezze őket.

A tankönyveket ingyen kapták a gyerekek, de a tanszereket nekik kellett megvásárolniuk. Nem voltak kaphatók rá, Mária vásárolta meg a füzetüket, ceruzájukat, radírgumijukat. De nem engedte meg, hogy hazavigyék a tanszereiket, mert másnap már semmit sem hoztak vissza.

- Mária, nagyon sok pénzbe került ez neked!

- Mit csinálhattam volna! Nekem kell felelnem értük. A tanügyön megmondták, hogy a munkának mennie kell, én felelek a tudásukért.

- Tudnak?

- Többnyire igen. Na nem úgy, mint normális körülmények között, de tudogatnak. Nem volt olyan elsősöm, aki a betűket ne ismerte volna, olvasgatnak döcögve, akadozva. Ne csodálkozz rajta! A városi középiskolákban is gyakran gyengén olvasnak a tanulók. Ide jutott az oktató-sunk. El sem hiszed: van egy színjeles fiútanítványom. Mindent el fogok követni, hogy a középiskolába juttassam.

- Tetvesek?

- Hát igen. Amennyire lehet, ambicionálom a szülőket, hogy tartsák tisztán őket. Vannak tisztábbak is köztük.

- Lopnak?

- Az iskolában elég ritkán. Egymástól nemigen lopnak, másoktól igen. Volt egy nagyon érdekes esetem. Szünetben kiszaladtam az illemhelyre a vesém miatt elég gyakran szaladnom kell -, s bent hagytam az osztályban egy cigányasszonyt, akinek a gyermekét tanítottam. Érdeklődni jött valamilyen ügyben. Hát nem kilopta a pénztárcámból a pénzt meg a láncomat! Néhány perc leforgása alatt. Megtalálta a fiókomban. Nagyon mérges lettem:

- Ha nem adod vissza a dolgaimat, bezárlak ide, és kihívom a milicistát!

- Mit kell mindjárt a milicistát hívni! Hátha kint van a fűben valahol!

Azonnal átláttam a szándékán. Kimentem vele az udvarra, és egészen más irányban kerestem a dolgaimat, illetve hagytam, hogy játssza el a szerepét. Hát persze hogy megtalálta a pénzemet meg a láncomat.

- Lehetetlen körülmények között dolgozol, Mária. Csakugyan bírod ezeket a szituációkat?

- Igen. Valamivel mindig kárpótolom magam. Mert vannak nagyon rendesen viselkedő gyermekeim is már, s még a szülők között is akad. Nekem minden eredmény számít, mert hatványozottan megküzdök érte. Emlékezz csak, hányszor letárgyaltuk már: boldogok vagyunk, ha nem szenvedünk. Most nem kínoznak vesegörcsök. Már hat éve.

- Boldognak érzed magad?

- Én igen. Te is az vagy, mert megszabadultál a börtönből. Tudatosítani kell az ilyen dolgokat!

Nem először csodáltam meg Máriát, már régóta az eszményképemnek tartottam őt munkabírársban, önzetlen helytállásban, s mindenekfölött rendíthetetlen optimizmusát csodáltam, mert ezt minden pedagógusi tevékenység előfeltételének tekintettem.

Ha szombatoként hazajött Váradra, nem ment egyenesen a lakására, hanem bennünket keresett fel először, hogy számba vegye létezésünket, osztozzék gondjainkban, együtt derüljön örömeinkben velünk. Letette zöld hátizsákját a konyhában - hűsége kíséretét minden útján -, és mosolyogva nézett végig rajtunk, azt sem tudta, kihez szóljon először, mindenkire egyszerre szeretett volna. Talán mégis édesanyánk mosolyával akaszkodott össze, a legtöbbször tőle kapta az elindító kérdést nyelvi feloldódásához:

- Nem vagy beteg, lányom?

- Nem, hál' Istennek. Ti sem vagytok betegek?

- Lekopogjuk, hogy jó órában legyen mondva.

Az ilyen apró babonás szokások hozzátartoztak mindennapi életünkhöz, többnyire Gyantáról hoztuk őket, de édesapánk is babonás volt:

- Fiam, a bal cipődet húzd fel előbb, én is így szoktam meg otthon, s látod, Isten a nagy bajaimban mindig megsegített.

Nevetséges dolog. Nem hittem az ilyen babonákban, de ma sem tudnám a jobb cipőmnek adni az elsőséget. Talán azért, hogy engedelmeskedjem az apámnak.

Egy ilyen szombati érkezése után meglepő dologgal állott elő Mária:

- Megtörténhet, hogy felső utasítások fogják megzavarni a tanítói tevékenységemet.

- Ugyan milyenek? Csak nem irigylük ezt az állást is tőled?

- Úgy látom, hogy a Groza halála óta fokozódó sovinizmus meg fogja zavarni még a cigány putrikát is.

- Hogy érted ezt?

- Úgy veszem ki, hogy meg fogják kísérteni a magyar cigányok elrománosítását is. Arról beszélnek, hogy román iskolákat kellene nyitni nekik.

- De hát magyar cigányoknak vallják magukat! Magyarul beszélnek otthon, s a román nyelvet a magyar iskolákban is tanítják nekik!

- Tanítják, tanítják, de hát sokkal többről van itt szó. Ha bennünket, magyarokat is be akarnak olvasztani, hogyan engedhetnék meg, hogy a cigányok meg belénk olvadjanak.

- Mi sohasem akartuk rávenni őket, hogy tagadják meg a cigányságukat, de ha magyar cigányokká lettek az elmúlt századokban, nem tehetünk róla. Egy részük cigányul beszél otthon, főleg az öregek, a másik inkább magyarul. A magyar zsidók már régóta nem beszélnek ősi nyelvüket, mégis a világ legöntudatosabb emberei, zsidó identitásukat sohasem tagadják meg. Nincs még egy nép a világon, amely ekkora nemzettudattal rendelkezne. Egy példával igazolom: Izrael állam a világ minden egyes zsidóját számon tartja, mióta a technikai fejlődés ezt lehetővé teszi. Ha ma születik egy zsidó gyerek Alaszkában vagy Dél-Afrikában, rövidesen megjelenik a neve a kimutatásban, s ha meghal egy zsidó bárhol a világon, azt is feltüntetik. Szédítően szép dolog ez a máshol fel nem vetődött törődés a fajtánkbeliakkal, s azt igazolja, hogy a zsidók minden népnél nagyobb faji öntudattal rendelkeznek. Ennek tulajdonítható, hogy noha az utánunk következő legszétszórtabb nép, sehol sem tudják beolvasztani őket, s még a vegyes házasságokból is zsidó gondolkozású gyerekek kerülnek ki. Tudod, mit mondom, Mária? Ha csak negyednyi nemzettudata volna a mi népünknek, sohasem félténem a magyarságot a beolvadástól sehol a világon. Tehát: a cigány is megmaradhatna a magyar nyelv használata mellett cigánynak, senki sem kényszerítené, hogy magyar legyen.

- Ez igaz, bátyám, de próbáld ezt megmagyarázni a románoknak! Ők még a 19-ik század szerint gondolkoznak, és képtelenek belátni, hogy a jövő útja nem ez a féktelen sovinizmus, hanem a nemzeti értékek megőrzése mellett bizonyos fokú európaiság is, amit a kommunista berendezkedésű államokban internacionalizmusnak mondanak, s talán nem is az európaisághoz áll közelebb ez a szó, hanem a kozmopolitizmushoz, még akkor is, ha ez ellen tiltakoznak. A ma még fennálló két tábor egyikének feltétlen meg kell szűnnie, esetleg összeolvad a kettő valamivé, de ez a „valamivé” sem fogja eltűnni a faji gyűlöletet. Ám messze vagyunk még ettől.

- Valamit mondasz, Mária, az európaiság lehetséges formáját újabban a németek és a franciák megbékélése igazolta, a példájukat csak követni kellene. De úgy gondolom, hogy a kis népek sohasem jutnának el egyedül ehhez a magas erkölcsi szinthez, őket egy nagyobb erőnek kényszeríteni kellene.

- Úgy gondolod, hogy az a nagyobb erő a kommunizmus is lehetne?

- Valamikor elképzelhetőnek tartottam, de ma már egy százalékot sem adnék neki. Ha arra gondolok, hogy a kommunista államokban olyan mérhetetlen faji gyűlölet van máris, mint a fasizmusban, akkor nem látok semmi különbséget a fasizmus és a kommunizmus között. Másrészt: a kommunizmus is kapitalizmus, csak hogy államkapitalizmus. Egyformán kizsákmányol mind a kettő. A kommunizmus sokkal rosszabb forma, mert diktatórikus, tehát a zsarnokság az alapja. A kapitalizmus leplezett zsarnokság, a pénz zsarnoksága, ami mellett még szusszanni is lehet, ebben rejlik valamelyes felsőbbrendűsége. A kapitalizmus olyasféle szelekció, mint amilyen a természetben is van: az erős felfalja a gyengét a legkíméletlenebb módszerekkel. Csak hogy a természetben ezt nem gondolkodó lények hajtják végre, hanem öntudatlan állatok és növények egy tökéletes és természetes „természeti törvény” értelmében, a kapitalista társadalomban pedig az erkölcsétől megfosztott ember tiporja el a gyengébbiket épp legnagyobb értékének, gondolkodó képességének igénybe vételével. A természet számára nincsenek megszabott erkölcsi törvények, de az ember számára igen, például a nyugati világban az újszövetségi krisztusi törvények, amelyek megkerülése önmagunk kijátszása is. Egyenlőség sohasem lesz a Földön, mert az tökéletességet jelentene, az ember pedig nem lehet tökéletes. De ha az „emberséges” világ megvalósításáig eljutunk, már teljesítjük rendeltetésünket, ennek azonban a legnagyobb akadálya az embertelenség, legkirívóbb megnyilatkozási formájában a gyűlölködést szító sovinizmus. Ez ellen kell harcolni minden becsületes embernek, s ha ezt teszi, már el is jutott a krisztusi útra, a szeretet gyakorlásához.

- Akkor mondhatnánk azt, hogy a fasizmusban és a kommunizmusban semmi jelét nem tapasztalhattuk a krisztusi szeretetnek, de a mérsékeltbb kapitalizmusban van erre lehetőség, s a becsületes szándékú embernek erre kell alapoznia.

- Igen. Mária, te jó példát mutattál erre, mikor elvállaltad a tanítást a cigány iskolában, sőt korábban is, mikor román iskolában tanítottál.

- Nem szeretném, ha a cigány tanítványaimat elszakítanák tőlem a román sovíniszták, mert újabb bátorítást kapnának, a sovinizmus fokozottabb sovinizmust szülne, ezért mindent elkövetek, hogy megtartsam őket magunknak. Látod, ezért is szívesen tanítok cigány iskolában. Emlékszel, mennyi problémája volt Kajtsa Dénesnek is a Czinka Panna telepi cigány iskolában?

- Nagyon is jól emlékszem. Gyönyörű eredményeket produkáltak, nagyon sok cigányt megtanítottak írni és olvasni magyarul, aztán úgy vetettek véget ennek a gyönyörű munkának, hogy elhelyezték Kajtsát a cigány iskolából. Veled is megtörténhet.

Mária teljesen átszellemült:

- Nem mondtam még el egy dolgot neked, biztosan érdekelni fog.

- Kíváncsi vagyok.

- Megkereszteltem egy cigánygyereket.

- Elvállaltad a keresztyenyaságot?

- El.

- Kislány vagy kisfiú?
- Egy kisfiú. Meggyőztem az anyját, hogy keresztelje meg, mert csak így vallhatja magát kereszténynek.
- Hogy mik jutnak eszedbe, Mária! Más pedagógus fél elmenni a templomba, te pedig még keresztelsz is. Hogy van bátorságod ilyen viselkedésre?
- Nem a bátorság kérdése ez, hanem a bizakodásé. Én Istentől kaptam minden erőmet: a farkasok, a tolvajok, a természeti viszontagságok ellen. Benne sohasem csalódtam. Most is meg fog védeni a rosszakaróimtól.

36

- Mária, tudsz te valamit a cigány népről? A múltjukról, a vándorlásaikról, a nyelvükről.
- Honnan tudnék? Nem tanították ezt sehol az iskolákban. Te tudsz talán?
- Nevetni fogsz, de nekem sok adatom van róluk. Mikor elvégeztem az egyetemet, nagyon foglalkoztatott a doktorálás gondolata, és két tézist beszéltem meg a professzoraimmal. Az egyik ez lett volna: Kölcsönhatások a magyar, a román és a cigány nyelv szókészletében. A másik: Erdély és Franciaország szellemi kapcsolatai a felvilágosodás korában. Nem tudtam eldönteni, hogy nyelvtudományból vagy irodalomból doktoráljak-e. Inkább az irodalomra hajlottam, de mindkét témához gyűjtöttem az adatokat.
- Ha jól emlékszem, apu nagyon szerette volna, hogy doktorálj, mert büszke volt rá, hogy te voltál az első tanult ember a családukban mind apai, mind anyai ágon, s a maximális örömet szerezted volna neki, ha ez a kívánsága teljesül.
- Pontosan így van. Mindig arra kért bennünket, hogy sohase feledkezzünk meg a paraszti származásunkról, mert a mi őseink szegényparasztok voltak évszázadokon át. Igazolni akarta, hogy van képesség a parasztságunkban; az volt a véleménye, hogy népünk fenntartója és reménysége a parasztság.
- És miért is nem doktoráltál?
- Mert egy éjszaka áttették a határon a magyar állampolgárságú tanárokat, és ott maradtak az iskoláink pedagógusok nélkül. A román törvények értelmében, ha nem rendelkezett egy iskola megfelelő létszámú diplomás tanárral, működésképtelennek nyilvánították, és bezárták. A magyar iskolákra végzetes csapás leselkedett tehát. Hogy be ne következzenek, mindenki órákat vállalt, még a betegeskedők és az öregek is. Tudod, hogy reggel nyolctól este hétig tanítottam, három iskolában is. Így aztán nem volt időm a doktorálással foglalkozni, visszaadtam az irodalmi tézisemet.
- Apu azért reménykedett, váltig hangoztatta, hogy lesz még neki doktor fia.
- Tudod, hogy keletkezett apunak ez a kiolthatatlan vágya? Emlékezett rá, hogy dr. Szatmári ügyvéd gyermekkorában az ökröket őrizte a tarkányi határban, s innen küzdötte fel magát az ügyvédségig és a doktorátusig. Ő ezt rendkívül szép dolognak tartotta. Mária, még mindig ledoktorálnék, ha nem értek volna ezek a tragikus csapások, csak azért, hogy apunak örömet szerezsek.
- És mit tudsz mondani a cigányokról nekem?

- Sok érdekes dolgot. Talán te is tudod, honnan származnak.
 - Gondolom, hogy Egyiptomból, azért nevezik őket fáraó népének.
 - Egyiptomban is jártak, de sokkal távolabbi gyökereik vannak. Képzeld el, egy magyar ember, Vályi István bizonyította be, hogy indiai eredetűek, és nyelvük is az indus nyelv egyik változata.
 - És hogy kerültek hozzánk?
 - 1417-ben öt nagyobb csoportjuk is érkezett hazánkba egy királyuk és négy hercegük vezetésével, valamennyien Havasalföld irányából. Néhány évtized alatt egész Európát elárasztották.
 - Hogyan fogadták őket az európai népek?
 - Kezdetben a legnagyobb szeretettel és megértéssel, még törvényeket is hoztak a védelmükre. Számos országban pénzbírsággal sújtották azt, aki egy cigányt megütött. Később, mikor látták, hogy lopnak, rabolnak, és képtelenség munkára fogni őket, a legkegyetlenebb üldöztetésnek voltak kitéve minden országban. Több német hercegségben felhatalmazták a hatóságokat, hogy minden további nélkül lőjék le őket. Dániában és Svédországban halálbüntetéssel sújtották azokat, akik felszólításra nem hagyták el az országot. Talán Franciaország számolt le velük a legradikálisabban. Az orleans-i parlament rendeletére kiirtották a 16. század közepén a kézre kerített cigányokat, csak azok maradtak életben, akiknek sikerült a baszkok közé keveredniük. Ezek leszármazottait is hajóra tették később, és Észak-Afrikában szabadon eresztették.
 - És milyen volt Magyarországon a helyzetük?
 - Zsigmond király és egy-két erdélyi fejedelem ajánlólevéllel és szabadalommal ajándékozta meg őket, a török hódítások idején pedig senki sem törődött velük, még kémszolgálatot is teljesítettek nekünk, mások meg éppen bennünket árultak el. Így sikerült a törököknek Várad várát is bevenniük. Mária Terézia és II. József idejében mindent elkövettek letelepítésük érdekében. Földet kaptak volna a Bánságban, iskolákat létesítettek a számukra, de nem hagytak fel kóborlásukkal, mindenünnen megszöktek. 1893-ban a belügyminisztérium emberei összeírták a hazai cigányokat, hogy életkörülményeiket rendezzék, de semmi eredményre nem jutottak.
 - Úgy tudom, hogy József főherceg nagyon sokat tett az érdekükben.
 - Négy évtizedét szánta rá a cigány nép és nyelv tanulmányozására, és vagyonának egy részét rájuk költötte. Annyira megszerették a cigányok Európa-szerte, hogy királyuknak nevezték, bármennyire is tiltakozott a főherceg ellene. Legendák keletkeztek róla. Külön iskolát létesített a 6-15 éves cigánygyerekek számára, ahol megállapították, hogy a felfogásuk jó, képesek volnának a tanulmányok elvégzésére, de átmenetiek voltak ezek az eredmények is.
- Angliában társaságok alakultak a cigányok megismerése és támogatása céljából, még folyóirataik is voltak, s ezek megszűnte után Magyarországon indult folyóirat a tanulmányozásukra. Elmondható, hogy egyetlen országban sem részesültek akkora megbecsülésben, mint hazánkban, s ezt elsősorban a zenében elért eredményeiknek köszönhetik. József főherceg nyelvtant írt a cigányul tanulni akarók számára, ami felbecsülhetetlen értékű lehetett volna, ha elhatározzák magukat a beilleszkedésre.
- Vajon nehéz-e a cigány nyelv? Volt alkalmad ezt megállapítani?
 - Átnéztem az egész nyelvtanukat, és én elég nehéz nyelvnek találtam. Ugyanakkor megállapítottam, hogy nagyon sok román szó került a nyelvükbe, ami azt bizonyítja, hogy tartós lehetett a havasalföldi tartózkodásuk. Az ott maradtak közül is sokan kalandoztak el északabbra és

nyugatra. Tudod, általában nem ismerték el az országhatárokat, vagy elintézték, hogy átengedjék őket. Mindenki szabadulni szeretett volna tőlük. Gyakran visszatértek téli szállásaikra, s ekkor tartották nagygyűléseiket.

- Tudnál mondani néhány cigány szót?

- Olyanokat mondok, Mária, amelyeket te is megértesz, mivelhogy jól beszélsz románul: tükör (glindă), villa (furka), út (drom), tenyér (palmă), padlás (podo), párna (perina), bajusz (musztăca), gyík (sapurla).

Melléknevek: rövid (szkurto), sárga (gálbeno), szelíd (blindo), szomorú (triszto).

Olyan esetekben is átvettek román szavakat, mikor már megvolt a szavuk a fogalomra: villa: phoszági (román: furka), számár: kar, kher (r: mágáro), kerék: aszan (r: rota), idő: csiro (r: vreme), kalapács: varin (r: csokano).

Külön érdekesség számunkra, ha a román szó átvétele után még a magyart is átvették, s használják mind a kettőt: harang: klopoto, harangi.

Mária, sokszor hallottad a következő cigány szavakat: csóró (árva, szegény), csávó (gyermek, fiú), piel (iszik), csaj (lány), csóvel (lop), kamel (megszeret, szeret), lóvé (pénz). A zsidó neve: biboldo.

- Milyen lehet a népköltészetük?

- Kevés díszítő elemet használnak, kedvelik a páros rímeket, gyakran elhanyagolják a strófaszerkezetet. Egy szülőföldünkben, bihari népdalból idézek, az első sorára a román nyelvtudásod alapján esetleg ráismersz:

Ketye csaje romani,
Szahasz mange pirani.
Ke gendende, ke len lan,
Da me oda na keran.

Magyarul:

Valamennyi cigány lány
Szeretőm volt mind ahány.
Azt gondolták, elveszem,
De biz én azt nem teszem.

Mindenki tudja, hogy mennyire szeretnek átkozódni a cigányok, hát elmondok még neked egy átok verset is:

Hogy az Isten verjen meg,
Átká vagy te lelkemnek!
Mért hogy szemem meglátott,
Sínylem nyűgös varázsod.
Lábam tartod bilincsben,
Eszem kell hogy veszítsem.

A kiszabadulásom után egy fél évig nem tudtam elhelyezkedni sehol, tanári pályám folytatásáról szó sem lehetett. A Securitatén nyíltan megmondták korábban, vállaltásom idején, hogy céljuk a fizikai megsemmisítésünk. Hogy tudták volna megbocsátani a nyugati presszió folytán bekövetkezett kiszabadulásunkat!

Nagy nehezen kaptam egy kistisztviselői állást az Államosított Házak Gondnokságánál. Lemértem 2000-nél több lakást Nagyváradon és Biharpüspökiben, minden helyiségét és az udvarát is, kiszámítottam a lakbéreket, és írásban közöltem, hogy a lakóknak milyen összeget kell fizetniük kamatostól három évre visszamenőleg (saját hibájukon kívül). A lakberek ellenőrzésekor ez volt a gyakoribb eset. Ha fordított helyzet adódott (hogy az államnak kell visszafizetnie kisebb-nagyobb összegeket), azt el kellett hallgatnunk, a kiszámítás dátumától a lakó kisebb lakbért fizetett. Önmegalázó munka volt ez, de csinálnom kellett, különben éhen haltam volna. Annyi volt a fizetésem, mint egy iskolaszolgáé, és erre a jövedelemre nősültem meg 46 éves koromban. Meg a feleségem kistisztviselői fizetésére, ő gyógyszerésztechnikus volt.

Mindketten azt vallottuk, hogy Isten áldása a gyermek, és népünknek is tartozunk vele, hogy több gyermeket vállaljunk. Négy év alatt három kisfiunk született.

Rendkívül nehéz idők voltak ezek. Egykori kollégáim közül néhányan nem fogadták a köszönésemet. A visszajelzésekből tudom, hogy miért: nagy pedagógusi hibát követtem el, rávettem a tanítványaimat, hogy összeesküvést szöjenek, próbálják meg Magyarországhoz csatolni Erdélyt. (Beszedték a Securitate által készített maszlagot.) Óriási butaságot takar ez az érvelés. Én mindig elismert tanár voltam Nagyváradon, mindenekelőtt érettségiző tanítványaim igazolták ezt. Az én tanítványaim minden évben a legnagyobb általánossal végeztek az érettségien, minden tantárgyat beleértve. Ettől a munkától betegedtem meg. Két hivatalos román nyelvű írás is van a birtokomban arról, hogy még betegen is lelkiismeretesen dolgoztam, akármikor felmutathatom. Eszembe sem jutott volna, hogy összehasonlítsam az eredményeimet más tanárok eredményeivel, hiszen nagyon sok kiváló kollégám volt, egy korábbi könyvemben név szerint meg is emlékeztem jó néhányukról. De 1950 körül Ciurdariu Alexandru, Závodszy Gusztáv és András Gusztáv kollégáim azt mondták nekem, hogy azon a bizonyos érettségien egy tantárgyból produkálják magukat igazán a tanítványaink, magyar nyelvből és irodalomból, tehát az én tantárgyamból. Én azóta is, a nyugdíjaztatásomig figyeltem és összehasonlítottam az eredményeimet, erről nem tehetek. Nem hiúságból tettem ezt, de mindig azt vallottam: nekünk ott Erdélyben az édes anyanyelvünk a legfontosabb tantárgyunk, ebből kell produkálnunk a legjobbat. Még akkor is, ha a tanári munkába belebetegszünk.

Tehát: nagyon rossz emberismerők azok a kartársaim, akik nagy hibával vádolnak, s következőképpen gyenge pedagógusok is. Hosszú évek óta jól ismertek. El tudják képzelni, hogy egy önmagát mindig és mindenben igazoló pedagógus négy évvel a nagy műtétje után, teljesen meggyógyultan, néhány héttel az esküvője előtt, egy szép fiatal leány várományosaként, négy évvel a magyarországi forradalom leverése után képes egy ekkora politikai kalandba belevágni?

Most pedig visszavágok: az említett kollégák magyarságát először tette próbára az élet - sokkal kisebb próbára, mint az enyémet -, és vegyék tudomásul, megbukott a magyarságuk. S hogy az emberségük is megbukott, ezúttal csak két példával igazolom: egy becsületes román kollégám, Blajovici Traian a kiszabadulásom után átölelt és biztatott; becsületes zsidó kollégám, Ney András (azóta mindenkor Bandikám) „Józsikám”-nak szólított meg első találko-

zásunk alkalmával, pedig korábban nem is tegeztük egymást. Íme: ezek a nagy egyéniségek, ezek a nagy pedagógusok, akik ilyen emberismerettel rendelkeznek.

Rég nem haragszom azokra a kollégáimra, akik alaptalanul megvádoltak. Még hamarabb megbocsátottam azoknak, akik félelemből nem fogadták a köszönésemet. Istenem, a nadrágjára mindenki ügyel. Jobb ma egy tiszta nadrág, mint holnap egy slamasztikás. Meg aztán hogyan haragudnék: mikor keresztyén vagyok. Nekem ezt nem szabad.

Már megvolt a két nagyobbik fiam, mikor kidobtak az első kistisztviselői állásomból. A Köztisztasági Vállalathoz kerültem, szintén írnoknak. Olyan állásba, amit senki sem vállalt el. Illetve: sokan elvállalták, de néhány hét múlva kivétel nélkül ott is hagyták. Nem lehetett elvégezni azt a rengeteg összeadást, kivonást, osztást, szorzást meg minden egyéb kulimunkát. (Számológépet nem is láttunk akkor Romániában, nem is hallottunk róla.) A vécére is úgy rohantam, mint egy őrült, hogy ne hátráltassam magam a munkában. Politikai elitélt voltam egykor, kockáztatnom semmit sem szabad. Lesz, ami lesz, nekem a munkámat a végkimerülésig csinálnom kell. Aki egyszer politikai fogoly volt Romániában (akár ártatlanul is), annak számolnia kell vele, hogy akármikor visszakerülhet a börtönbe (ismét ártatlanul). Sok rabot ez a tudat kergetett az öngyilkosságba. Kiszabadult rabot is, nem egyszer.

Ali kezei hosszúak, de a párt kezei még hosszabbak voltak. Talán egy évig sem dolgoztam itt. Az igazgatóm behívott, és bizalmasan közölte, hogy a párttól kapott utasítás alapján ki kell dobnia az állásomból.

Egy pillanat alatt elvesztettem az önuralmam, talán gyilkolni is tudtam volna akkor. Elkezdtem verni az igazgatóm íróasztalát, és ordítottam:

- Igazgató elvtárs, a feleségem állapotos, a harmadik gyermekünket várjuk. Maga (nem Ön!) képes volna rá, hogy hasonló helyzetben azt mondja a feleségének: Fiacskám, holnaptól kezdve csak te dolgozol, én pedig csak eszem!? Hát vegye tudomásul, én vagy öngyilkos leszek, vagy annak kell meghalnia, esetleg velem, aki ezt a rendeletet kiadta. Nézze! Adjon nekem egy sintéri állást, ők is ehhez a vállalathoz tartoznak, és én máris írásba adom, hogy holnaptól kezdve úgy futok majd a kutyák után Nagyvárad utcáin, hogy lepipálom a sintéreit!

Esküszöm, hogy szó szerint ezt mondtam. Sőt arra is, hogy így imádkoztam magamban: Istenem, add, hogy megkapjam azt az állást! Az egyik zsebembe Eminescu összes versét, a másikba Goethe Faustját teszem, úgy futok a kutyák után. Hadd lássa a világ, mennyit ér Romániában az irodalom, a művészet, a tudomány, a civilizáció, az emberség, a becsület és így tovább! Minden, ami szép és nemes.

Az is eszembe jutott, hogy Tabán Géza bácsi, az író, Csinszka egykori udvarlója, Ady barátja fát vágott Nagyváradon 1944 után, nem hunyászkodott meg a sorsa előtt, pedig városunk egyik legértékesebb szellemisége volt. (20 méter választja el egymástól Géza bácsi és édesapám sírját, pontosan lemértem.)

Az igazgatóm (most már Bohus mérnök úr) megsajnálta. Lehet, hogy észre sem vette, de én világosan láttam, elfátyolosodott a tekintete. (Jól figyeljete, hékások, egykori kollégák, akik észre sem vettetek az utcán!)

- Nézze! - szólalt meg torkát köszörülgetve - Én vállalom minden felelősséget, kinevezem tisztviselőnek az állatkertbe. Holnap már ott fog dolgozni. Nem lesz nehéz állás.

És ez a román ember behívta egy román ügyvéd feleségét egy sokkal nehezebb állásba, hogy egy szerencsétlen magyar ember, magyar család megélhetéséről gondoskodjék.

Nagyon szerettem ezt az állást, mert az állatkert az egykori Rhédey parkban volt, megviselt agyamnak jót tett a rengeteg bokor és fa, a szakadatlan madárfütty, a korlátlanul igénybe vehető napsugár, az embereknél több barátságot kimutató állatsereglet, s mindenekfölött a kegyeletos hely: egy erősen megrongált, de Románia legtisztább klasszicista épülete, egy icipici kápolna, a Rhédey család temetkezőhelye, amelyben annyi vandalizmus után még mindig található volt egy gyönyörű márványkoporsó. Itt olvasta fel hatalmas költeményét Csokonai, „A lélek halhatatlansága” címűt gróf Rhédey Lajosné temetésén, hogy aztán elkezdhesse búcsúját saját életétől is: a nyirkos időben szerzett megfázást nem bírta ki gyenge tüdeje.

Az utolsó romániai állásom nagyon elkésérítő volt. Utcai felügyelőként azt kellett figyelmem, hogy ki köp a járdára, ki dob el egy cigarettavéget, elhasznált villamosjegyet, hogy megbüntessem. Normára kellett dolgoznom, meghatározták, hogy havonként mekkora összeget kell kihoznom a büntetéspénzekből. Nagyvárad főutcáját osztották ki nekem, hogy minél blamásabb helyzetbe hozzanak. Egykori tanítványaim meghökkenve, könnyezve figyelték a ténykedésemet, néhány volt kollégám szentelően elfordította a fejét, de a legtöbben tüntetőleg álltak mellém, hogy vigasztaljanak, együttérzésüket fejezzék ki. Závodszy Gusztáv, András Vince és Balla (?) kollégáim már közvetlenül a kiszabadulásom után is a legexponáltabb helyen, épp itt, a főtcán öleltek át, a legnagyobb tömegben, az esti korzózás idején. Uri embernek születni kell, s becsületesnek lenni nagyon nehéz.

Anyagilag teljesen tönkrementem, csak a legsilányabb ruhafélékből vásárolhattam egy-egy darabot magamnak. Micsoda ingekben, nadrágokban jártam. Istenem! A zakóm két számmal kisebb volt, alig tudtam begombolni, s azt is csak súlyvesztésem árán, kilógott belőle az alsókarom fele. Mindamellet nem győzőm eléggé hangsúlyozni: az én gyermekeim soha egy fél napig nem éheztek. Volt lelkiérem akár mindennap sorban állni az élelmiszerüzletek előtt.

Talán sohasem éreztem magam annyira tanárnak, mint akkor, legnagyobb megaláztatásomban. Mondhatnám azt is: megdicsőülésemben. Mert én a világra semmit sem adtam. A spiclikre. A magyarkodó magyarokra. A megalkuvókra. A karrieristákra. A sunyikra és számítókra.

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy naponként nem féltem, mert többen is figyeltek állandóan. De ha a munkám után átléptem ócska küszöbünket, én máris mindenkinél boldogabb voltam, mert az egyik kisfiam már rohanva, a másik totyogva jött az üdvözlésemre, a harmadikhoz pedig én rohantam oda. S akkor még ott volt a feleségem.

A külvilág már nem is számított, nem is létezett nekem. Egy silány kivonási művelet eredménye volt csupán. Az összeadás: az számított.

38

Azt mondhatnánk, hogy Máriának egy második születésnapja is volt. Ő 1958. június 30-ától, utolsó operációjának napjától úgy számolta az éveket - talán a hónapokat és a napokat is -, mintha innen kezdődne minden, maga az élet is. Valóban egy új élete kezdődött el, az Istentől kapott ráadásos élete, amit ő nagyon termékenyen ki tudott használni, erre az időszakra esett tanítói munkásságának négy fontos állomása is: részben Telegd, de főleg Tarján, Sítér és Diószeg.

Már eltelt több mint kilenc év, és nem voltak vesegörccsei. Igaz, voltak kisebb rosszullétei, közérzeti zavarai inkább, ha túlhajszolta magát vagy felettesei értetlenségével találkozott, olyan munkát kívántak tőle, mint a makkegészségesektől, de ő ezen hamar túltette magát, örült, hogy dolgozhatott, örült, hogy nincsenek elviselhetetlen fájdalmai. 1967-68 táján még

ruhákat is csináltatott magának: egy kosztümöt, egy tavaszi- és egy télikabátot, mert végre össze tudott kuporgatni egy kis pénzt, bizonyos fokú gazdasági fellendülés volt tapasztalható Romániában. Na nem sok, mert a háború óta még mindig húskrízis volt az országban, és hiányok mutatkoztak más élelmiszerekben is.

Ha visszagondolok a magam betegségére s az azt követő felépülésekre, könnyen bele tudom élni magam a Mária lelkiállapotába is. Emlékszem, a nagy műtét után az időszakban, a még sokáig tartó betegszabadságom idején én is kiöltözködtem a privát óráimon keresett pénzekből: 7-8 tanítvánnyal is foglalkoztam naponta, s azzal ambicionáltam magam, hogy most talán megnősülhetek végre, családalapítási vágyam teljesül.

- Nősülj meg, bátyám! - biztatott Mária - Neked teljes lelki nyugalomra volna most szükséged, olyan kikapcsolódásra, ami feledtetné veled a korábbi fájdalmakat. Csak a családi élet tudná biztosítani ezt a nyugalmat, a gyerekek tudnának lekötni téged, semmi más. Mikor menthetlennek látszott az életed a légmellkezelés sikertelensége után, az gyötört állandóan, hogy utódok nélkül marad a családunk, egy gyermeket sem adtunk a népünknek. Így kalkuláltál: négyen vagyunk testvérek, minimum nyolc utódot kellett volna hagynunk, igazság szerint tizenegyet, mert hárman vagyunk pedagógusok, s az igazi pedagógushoz legalább három gyerek illik, egy pluszt is adni kell magyar népünknek.

- Igazad van, Mária, mindent elkövetek.

A nagy műtét után nem akartam, nem mertem a betegségemre visszagondolni, mert gyűlöltem a halált, és egyre inkább imádtam az életet. Milyen csacsiságnak tűnik, csak most jut eszembe: mielőtt bekövetkezett volna a műtéti krízisem - elkezdtem beszélni, és nem volt szabad, majdnem ott maradtam -, arra is gondoltam, hogy a felépülésem után mindig nyakendően és ápoltan fogok járni az utcán és az iskolában egyaránt, csak otthon használok majd ingpulóvereket. Az élet megérdemli, hogy naponként megtiszteljük, mert felbecsülhetetlen értékű az élet.

Így volt ez Máriával is. Mikor felvette az új kosztümjét, kabátját, tulajdonképpen a halál ellen hadakozott, még akkor is, ha ösztönszerűen: ha nem is jutott eszébe a halál, mert azt ujjongta lelke mélyén, hogy élet! élet! élet! - mint Áprily Lajos némely költeményében. Utolsó operációja óta ő naponként behajszolta magát az életbe. Neki a fűszál nem fűszál volt, a levél sem levél, a virág sem virág, hanem minden az élet volt. Ami nem az lehetett volna, azt észre sem vette. Az élet legparányibb örömeinek is határozottan örült. Jól ismerte az Ady-idézetet, én hívtam fel rá a figyelmét: „Vallom és hirdetem, hogy nincs értékesebb, hatalmasabb és szebb, mint az élet. Mindig szép és mindenütt. Fetrengett a lelkem sokszor porban is, sárban is. De mindig új és új magasságai jöttek az életnek. Az élet szent, szép, hatalmas és értékes valami. A sárban is szép, a szűzhavasi tetőn is. Mert mélység és magasság az élet.”

Nekünk olyan gyönyörű gyerekkorunk volt, amilyen csak kevés embernek adatik meg. Korlátlan szabadságban éltük le gyermekkorunkat, mindennapos kapcsolatban a természettel. A Nyimojesdi patak a kerítésünk alatt folyt, a Fekete-Körös légvonalban körülbelül 200 méterre, a malomárok 100-150-re. A vizekben halak, a partokon bokrok, a bokrokban madarak. Éneklésre ébredtünk, békabrekegésre aludtunk el, s ha már nem brekegték a békák, denevérszárnyak suhogása és patakcsobogás volt az altatódalunk. Ezzel magyarázható, hogy mi megszámlálhatatlan sokszor idézzük fel a gyerekkorunkat, s elfelejtjük ilyenkor minden bánatunkat.

Megfigyeltem, hogy Mária az utóbbi években a szokottnál is többet foglalkozott a gyermekkorunkkal, alig volt olyan nap, hogy ne emlegette volna egy-egy csínytevésünket, családi élményünket, kirándulásunkat, gyantái utazásunkat, a Bihar-hegységet. Mindig partnerre talált bennünk, sohasem tudtuk volna megunni a gyerekkori emlékeket.

- Emlékszel az eperfánkra? - kérdezte egyszer.

- Hogy emlékszem-e? Nekünk a világ legszebb fája volt. Tele gyerekekkel, mert az utcai lócánkról és a kerítésünkről nagyon könnyen fel lehetett mászni rá, s ott már a dzsungelben éreztük magunkat, sűrű lombozata eltakart bennünket, s az alattunk elhaladók nem is sejtették, milyen szép számban élösködnek fölöttük apró majomemberek.

- Neked még éjszaka is menedéket nyújtott, mikor ellopták tőled a marhavásárban a lábasunkat, és elbújtál hazulról félelmedben - gúnyolódott Mária, és ezt a csínytevésemet igen gyakran felhozta. Az egész városnegyedünket is mozgósították már a felkutatásomra, a rendőrségről nem is beszélve, és én hol a zúgónál megbújva, hol az eperfánkról figyeltem minden mozgódulásukat.

- Csak hagyd el magad, Mária! Felküldtek a szüleink egy egész nyárra a havasokba. Biharfüredre, hogy hízzál egy kicsit, de annyit ugráltál egész nap, hogy csak egy szűk fél kilót híztál, s mikor lefényképeztek, hogy megmutassanak otthon, felfűjtad az arcodat, hogy kövérebbnek tüntesd fel magad - mit szólsz ehhez a gyermekkori huncutsághoz?

- Hát mikor apu belevágta Zsazsát csupasz fenekestől a fánkos nagy tálba, mert nem akarta abbahagyni a röhögést ebéd közben! Az sem volt egy mindennapos eset!

- Azért is megettük a fánkot!

- Etut se hagyjuk ki a játékból! Emlékszel, milyen verekedős volt? A környékbeli kislányok csak az utcánk megkerülésével mertek elmenni az iskolába, annyira félték tőle. „Terem a rózsza, hogy hívnak?” - így kötött bele a Fenes utcai kis Rózsába, és már püfölte is.

- Az biztos, hogy nem volt olyan félős, mint te, bátyó - már ne haragudj! -, mikor villámlott és dörgött, a párna alá dugtad a fejedet, hogy megmenekülj a villámcsapástól!

- Na te aztán nem féltél! Ha szétverik a botot a lábadon, akkor sem tetted volna be utánunk az ajtót, hagytad, hogy anyu csukja be.

- Kitűnő megfigyelő-képességed volt, bátyám! Már a fejed búbjáig szerelmes voltál kisdíákkorodban Danka Cunciba, de még azt sem tudtad megmondani, hogy milyen színű szeme van! Emlékszel? Csakugyan: mi lett Cuncival?

- Bukarestbe került, egy fogtechnikus vette el.

Nemcsak mi élveztük a gyermekkori visszaemlékezéseinket, hanem édesanyánk is. Mindig betársult a múlt idézésébe. Ő sok olyan dolgot is tudott, amire mi már nem emlékeztünk.

Mi azt is nagyon szerettük, ha a szüleink meséltek a gyermekkorukról.

- Mária, észrevetted már, hogy mennyire elszíntelenedett az élet az utóbbi évtizedekben? Kinevetnének bennünket a mai emberek, ha látnák, milyen sokáig elidőzünk ezeken a gyermekkori csacsiságokon.

- Mert kihalt az élet romantikája, s romantika nélkül nincs is igazi élet. Száz példával tudnám ezt igazolni. Tudják a mai fiatalok, hogy mit jelentett a mi életünkben például egy tánciskola? Azt, hogy kezdtünk nagykorúakká válni. Már fogadhattunk egy-egy udvarlót, a tánciskolai partnereinket, szerenádot kaptunk, májusfát állítottak a kapunkra, a kerítésünkre, kezét csókolomot köszöntek a legények, magas sarkú cipőben jártunk a bálba, a korzón mutattuk be új ruháinkat. Ifjúsági regényeket olvastunk, amelyekben úgy tündökölt a tiszta szerelem, mintha derült időben egy velencei tükörbe néztünk volna. Nem tudom, hogy vagy vele: én csak a derűs gyermekkori élményeimre emlékszem.

- Mária, gondold csak vissza: a húszas, a harmincas, a negyvenes években minden évnek megvolt a maga nagy slágere, amit a kisdíaktól kezdve az aggastyánig mindenki dúdolt, füttyült, zengett tőle minden utca, az egész Belényes. A román tangók, a magyar angolvalcerek milyen népszerűek voltak! Magyar, román és zsidó emberek egyaránt fűjták őket.

- A „Hai acasa puisor”-t még apu is füttyülte gépelés közben.

- Meg a románok az „Orgonavirág”-ot, a „Ringató kék Balaton”-t.

- Az argentin tangók bejárták az egész világot. Ezeknek a táncnótáknak gyönyörű dallamuk és igen tartalmas szövegük volt, érzelmi világunk gazdagodását segítették elő. Na nincs a maiaknak se dallamuk, se szövegük! Csak a vad ösztönöket szabadítják fel.

- Gondolkoztál már azon, hogy mi okozta ezt a totális elszíntelenedést, Mária? Ezt a lelki szegénységet? Én rengeteget törtem rajta a fejemet, és elsősorban a civilizáció páratlanul gyors fejlődésének tulajdonítom. Tudod, a tartalmas és boldog élethez nyugaltság és idő kell. A nyugaltságot elsősorban a telefon feltalálása zavarta meg elterjedési mértékének arányai-ban. Megkezdődött az emberek egrecíroztatása óriási területeken és távolságokban. A kereskedelem fellendülését eredményezve megfosztotta a világot attól az igénytelenségtől, ami még nem feltétlenül a szegénységet jelentette, hanem inkább a nyugodt elégedettséget. A pénz lett az isten, s a megszerzésével járó hajszája és törtetés összeférhetlenné tette az embereket, még rablókká és gyilkosokká is. Milliók óriási vagyonhoz jutottak, milliárdok elszegényedtek. Megbomlott a külső és belső világ egyensúlya. A fokozódó igényesség ma már egy pillanatig sem hagyja megnyugodni az embereket.

- Igaza van a bibliai tanításnak, bátyám: ne gyűjtsetek magatoknak földi javakat! Nekem csak ez a kis egyszobás lakásom van, de boldognak érzem magam, ha nyugodtan teszek-veszek benne, meg azon gondolkodom, ami pillanatnyilag tetszik nekem. Ne kényszerítse rám a világ a maga gondjait!

- Most mondtál ki egy nagy életigazságot, Mária! Majd meglátod, hogy a rádió és a televízió is mennyire nyugtalanná, idegessé és boldogtalanná fogja tenni a világot. Évről évre tapasztalni fogod. Fejünkre szórja máris a világ minden gondját, piszkát. A szegény látni fogja naponként, hogy a multimilliomosok hogyan dőzsölnek a Riviéra partjain, nekünk meg a tudónket kell kiköpnünk, a vesénket kell megbetegítenünk, ha egy falattal többre vágyunk, vagy a szomszéd megyébe utazunk. Ha autód van, te sem betegszel meg abban a rohadt, fűtetlen váróteremben, másfél óra alatt Belényesen lehelettél volna.

- Itt meg is állhatnánk, úgy gondolom. Ne engedjük, hogy a világ gondjai ránk törjenek! Nézd csak, az ablakunkra egy madárka szállt!

39

Akik józanul belegondoltak Mária életébe, tudhatták, hogy a felépülése csak viszonylagos lehet, hat veseműtét után már nem érhet meg az ember tisztas aggkort, a megtámadott szervek energiájának kimerülése fokozatosan nő, és meghátrálásra kényszeríti a legerősebb szervezetet is. A jobb veséjét négyszer operálták: mit lehetett már kívánni egy ilyen összevagdalt, hihetetlen erőpróbának kitett kiválasztó szervtől, különösen az adott körülmények között, mikor sem a kívánatos melege, sem az előírt szigorú diétás táplálkozásról, sem egy nyugodt munkatempóról gondoskodni nem lehetett.

Próbáljunk elképzelni egy törékeny, gyöngé nőt, aki téli szeles időben, sokszor havazáskor végigszalad a cigánysoron, hogy becsengessen minden házba, és iskolába serkentse a gyerekeket. Ha nem kap visszajelzést (márpedig sokszor nem kapott), benyit a házba és alkudozik, dohányt, cigarettát ígér, és azon töri a fejét, hogyan teremtsen elő a beígért dolgokhoz a pénzt, vagy a maga kenyéradagjából kell azt megspórolnia.

Dobkályhás hideg lakásban ébred reggel hatkor, hogy mosakodásához vizet melegítsen, elkészítse a reggelijét, cipőt takarítson, s a szokásos körülmények között az udvar végébe szaladjon ki elengedhetetlen teendői elvégzésére, beteg vesével, akár 10-15 fokban hidegben is. És mindenféle munkáját rohanva, idegeskedve kell elvégeznie.

Belegondoltak-e már a városi körülmények között dolgozó (elégedetlenkedő, lázító, tüntető, sztrájkoló) pedagógusok egy ilyen élet lehetőségeibe?

És mindezt az áldozatot cigánygyerekek érdekében vállalta Mária! Már több mint négy éve tanított a diószegi cigányiskolában, mikor enyhe szédülések és hányingerek környékezték, s úgy érezte, hogy fáradékonyabb, mint korábban, aligha lesz képes úgy elvégezni munkáját, hogy elégedett is legyen vele.

Az urológiai kivizsgálás után azt tanácsolták az orvosok, hogy feltétlen és azonnal nyugdíjaztassa magát, mert a szervezetének pihenésre van szüksége már, szigorúan előírt diéta táplálkozásra, nyugodt sétákra, kikapcsolódásra és időnkénti ellenőrzésekre is.

Nem könnyű tudomásul venni az ilyen orvosi utasításokat, mert azzal a felismeréssel járnak, hogy most valami bevégeztetett, ebben az esetben egy látszólag roppant szerény karrier, amire Mária az egész életét feltette. Szerény, de értékeiben mégis felmérhetetlen, mert végeredményben innen indul el minden fejlődés: a tanítók munkájából. Amennyire szép az élet, annyira kíméletlen is lehet: „Felesleges vagy! Pótolható vagy!” - egyszerre vágta Mária arcába az ítéletet, pedig ő úgy érezte, hogy senki sem pótolhatja őt, senki sem adhat annyi szeretetet ezeknek a gyerekeknek. Valószínű, hogy nem is adhatott. De az életet ez nem érdekli, a maga szigorú törvényei szerint halad.

- Jobb lesz így, Mária. Hidd el, hogy jobb lesz! Ott van a kis tiszta lakásod, jól fogod érezni magad benne. Hallgatod a rádiót, kapcsolatban leszel a világgal, millió emberrel. Eddig csak az a kis világ volt a tied, amit a cigányok jelentettek, csak a hét végén lehettél a tieiddel, ha egyáltalán haza tudtál jönni, s nem kényszerítettek iskolán kívüli tevékenységre, milyen szép szót találtak ki rá: önkéntes munkára. Most együtt lehetsz velünk. Eljössz hozzánk gyakrabban, mi is meglátogatunk. Kiülsz az udvarunkra, a fenyőfánk elé. Annyi emlékünks és élményünk fűződik ehhez az udvarhoz. A régiek, akik már meghaltak vagy kivándoroltak. Az újak, akik azóta költöztek be. Ezek már románok, de jól beszélsz a nyelvükön, hamar megbarátkoztok. Sok gyerekük van, és te szereted a gyerekeket.

Nagyon türelmesen hallgatta a beszédünket, de minden bizonnyal sokkal messzibbre látott nálunk, s hogy mennyivel mélyebben érzett, azt is csak ő mondhatta volna meg. A hangjából nem a meggyőzés, hanem a bánat érződött ki:

- Tétlenül élni napokon, hónapokon át? Csak az vigasztal, hogy évekről már nem beszélhetünk.

Csak mi tudjuk, akik jól ismertük, hogy nem mondta ezt komolyan. S ha úgy gondolta is, hamar túltette magát. Mária nem tudott komolyan gondolni a halálra, mert nem is akart. Kevesen mondhatják el, hogy annyszor legyőzték a halált, mint ő. De szüksége volt egy kis átmenetre, hogy meggyőzze magát, elvégre nem akármilyen kérdéssel kellett megbirkóznia. Akárhogy is vesszük, a „lenni vagy nem lenni” tétje lebegett fölötte.

- Ha tudnék valamilyen tartalmat adni hátralévő életemnek! Pillanatnyilag semmiben sem látok menedéket.

- Majd beilleszkedsz te is a nyugdíjasok életébe, hiszen mindenki beilleszkedik, mert be kell illeszkednie. Nem vagy te ügyetlenebb a többinél, mindig megálltad a helyedet az életben. Bár mindenki úgy megállta volna! Először is nem vagy otthon egyedül, Lajos mindenben segítségedre lesz. Kimehetsz ott is a kertetekbe, elgyönyörködsz a fában, virágokban. Újságot, könyvet olvasol, amire alig volt idő az életben. Elsétálgatsz a Szent László térig, közel van oda. Apu is ott szokott szemlélődni. Képes óráig egy padon ülni. Mindig akad egy-egy ismerőse, barátja, hosszasan elbeszélget velük, felidéznek az emlékeiket.

- Kijösztek egyszer-egyszer a Bunyitay ligetbe velem?

- Na látod! Milyen jó elgondolás! Ha hozzánk jössz, ott van a közelünkben. Akármelyikünk kimehet veled, de én már tudom, ki lesz a leghűségesebb partnered.

- Anyu?

- Persze hogy ő! Fogalmad sincs, mennyire boldoggá teszed! A fél életét végigsírta, hogy nem lehet veled. Aztán négy évig azért is sírt, hogy engem bebörtönöztek. Most végre együtt lehet mind a négy gyermekével. Zsazsa is gyakrabban hazajön, ha tudja, hogy itthon vagy.

Ez volt a leghatásosabb vigasz. Hogy édesanyáknak örömet szerez.

40

Kevés olyan nagyváradi van, aki azt mondhatná, hogy neki semmit sem jelent a Bunyitay liget. Talán nincs is ilyen. Mert aki egyszer végigment rajta, hogy a strandra, a szőlőhegyre vagy a gátahoz jusson el, azt megérintette a Körös kellemes hűvöse, az egymásra hajló hatalmas platánfák halk susogása, vagy ritka levélzetüknek kedves játéka a napsugárral nemcsak fenn a magasban, hanem lent a földön is, a váltakozó árnyékok mozgásában, ide-oda hajló ingázásában.

Azt meg kevesen tudják a távolabb lakók, hogy micsoda fülemülekoncert volt itt valamikor, még a háború utáni holdas éjszakákon is, míg megvoltak a titokzatos bokrai, rejtekhelyei, amelyekben a bűbajos énekesek úgy érezhették magukat, mint messzi rokonaik a végtelen dzsungelben. Ide jártak a környékbeli lakók lelki megnyugvást és gyönyört keresni tavaszi és kora nyári éjjeleken. Mindaddig, amíg a nevetlen szakiskolások ki nem parittyázták onnan a madarakat, s a kertészet is el nem rendelte a bokrok kiirtását, mondván, hogy bedobják oda a szemetet az emberek, jobb a bokroktól megszabadulni. Arra nem hivatkoztak, hogy a Horthy-rendszer négy éve alatt s a korábbi román időkben is milyen rend és tisztaság volt ebben a ligetben, s aki szemetet dobott el, azt rendje-módja szerint megbüntették a parkőrök meg a rendőrök, mert ilyenek is voltak ott azokban az időkben.

Aztán mégiscsak rendbe szedték a ligetet az 50-es évek elején diákokkal, tanárokkal, mindenféle „hazafias” munkásokkal, akiket „önkéntes” munkásoknak neveztek, mivelhogy nem önként mentek ki dolgozni, hanem szigorú felsőbb utasításra. Kellott a pénz, nagyon kellett zászlókra, jelmondatokra, mindenféle propagandamunkára meg arra, hogy a felső tízezrek jól éljenek, a diákok, a tanárok, a katonák, a munkások pedig ingyen dolgoztak nekik; azok, akiket egyébként is agyonhajszoltak a munkahelyükön.

A ligetet virágok díszítették, a lombhullató fák mellett gyönyörű díszfenyők emelkedtek, míg le nem vágták karácsonyfának a tetejüket, s aztán megcsonkítva is szolgálták a közt, a levegőt tisztítva, s még mindig gyönyörködtetve.

Áldott legyen a liget, annyi szép Ady-emlék színhelye. Juhász Gyula, Dutka Ákos s a többi holnapos lábnyomának őrzője!

Most pedig édesanyánk és Mária sétáinak színhelye.

- Tudod, édesanyám, a te gyermekkorod idején futballpálya volt ennek a ligetnek a közepén, úgy hallottam. Aztán meg kiásták, beleengedték a Körös vizét, és gyönyörű csónakázót varázsoltak ide, de annak a karbantartása igen sokba került, s a szúnyogok is elárasztották a környéket; jobbnak tartották a vezetők, ha parkot alakítanak ki. Mi most ennek a parknak örülhetünk.

- Szép, szép, nem mondom én, hogy nem az, de amióta felépítették a Dacia szállót az elején, elvesztette korábbi csendességét, autók száguldanak már itt is, mint mindenütt. Különben el kell mondanom, hogy engem ez a liget mindig elszomorít. Emlékezz csak vissza, ebben a tüdőgondozóban feküdt a bátyád néhány hétig, amíg a szanatóriumban hely ürrült.

- Engem is mindig a Józsi betegségére emlékeztet, de ugyanakkor vigasztal is. Nem sok reményünk volt, hogy azzal a hatalmas kavernával egyszer rendbe jön, aztán megsegítette Isten, s még a későbbi nagy csapásokat is elviselte.

- Nem mondhatnám, lányom, hogy nem reménykedtünk, de felfogtuk a veszély nagyságát, s nagyon komolyan aggódtunk érte.

- S most értem aggódtok így. Nagyon komoly oka lehet annak, hogy engem ilyen korán nyugdíjaznak. Mit szólsz ehhez, édesanyám?

- Mit szólhatnék? Ugyanúgy bízom Isten segítségével, mint akkor. Téged is megsegít. Gondolj arra, hogy hányan élnek betegnyugdíjon évtizedekig is.

- Szeretnék nem foglalkozni a betegséggemmel, és Istenre bízni a sorsomat. Egyszer csak meg kell halni, és semmit sem tehetünk ellene.

- Ez a legokosabb gondolkodás. De ne foglalkozzunk most ilyen kérdésekkel ezen a szép napsütéses délutánon! Nézd, itt találta meg Józsi Árit, mikor elcsavargott hazulról, és eltévedt a május elsejei nagy tömegben. Legalábbis így magyarázta nekem.

- Hogy kétségbe voltak esve a szülei. Nem is csodálkozom, mert beleeshetett volna a vízbe is.

- Meg el is lophatták volna azt a kis gyereket. Elöttem van most is, milyen szép kis zsidós arca volt.

- Azzal a szép kék szemével meg a göndör hajával. Kár, hogy elmentek. Mikor gyerekeket látok, mindig fájdalmat okoz, hogy nekem nem lehet gyermekem. Nem tudok elég tartalmat adni az életemnek. Vajon mit csinálnak a kis cigányaim?

- Ne féltsd őket, valahogy meglesznek! Igénytelenek. Amennyi nekik kell, előteremtik a föld mélyéről is.

- A krumplit. A másét. Nagyon sok időbe telik, míg sikerül munkába fogni őket. Lehet, hogy évszázadokba is. Ma arra gondoltam, hogy milyen nagyok lehetnek már az első tanítványaim, a bályokiak. 25-26 évesek. A lányok régóta asszonyok, egy-két gyermekük biztosan van. Ha egészséges volnék, ellátogatnék egykori iskolámba. Pop Stefán is rég leszerelt már, elrendezte az életét. Szerencsétlen anyját sajnálom.

- Biztosan gondoskodik az anyjáról. Falun nem olyan rosszak az emberek.

- Isten tudja. Tönkretették ezek a falvakat is. Igaz, hogy a hegyekben nincsenek kolhozok, de a háború előtti falvak élete mindörökre megváltozott.

A liget fölötti töltésen gyorsvonat éles füttye hasította át a levegőt, jelezve, hogy amarra van Kolozsvár, azon túl pedig, több mint hatszáz kilométerrel odébb a végállomás, Bukarest. Minden út oda vezet most.

41

Máriáék rendszeresen meglátogattuk a nyugdíjaztatása után, hol többen, hol egyénileg - ez csak természetes -, és ő is igen gyakran járt nálunk, a Lakatos utcán. Mondhatnám azt is, hogy mindennapos volt a kapcsolatunk. Nem tudtam elképzelni egyszer, miféle gyermeksírást hallok, mikor bekopogtam az ajtajukon.

- Szervusztok - így én.

- Szervusz - fogadták a köszönésemet. - Fáradj beljebb! - Azt sem tudták, hova tegyenek.

- Miféle gyerek ez itten? Nem látom az anyját. Nem beteg tán, hogy sír!

- Isten ments! - tiltakoztak mindketten - Nincs ennek semmi baja, makkegészséges.

- Kié a gyerek, és mit keres itt?

- Az enyém! - vágta rá Mária, és nagy igyekezettel a szájába helyezte a gyereknek a cuclis-üveget - Tudod, Marikáék nem egyeznek, a napokban már el is költözött a férje, csak arra vártak, hogy megszülessen a gyerek. Marika nagyon ügyes és életrevaló, lesz ereje hozzá, hogy felnevelje ezt a kisfiút.

- Szép kis dolog. Elválni ilyenkor! Meddig lesz nálad a gyerek?

- Amíg élek. Így egyeztünk meg. Mondom, hogy az enyém!

Őszintén szólva zavarban voltam, mert ilyet még nem hallottam.

- Lajos, szólj már te is valamit, hiszen az unokád a gyerek az első házasságodból! Színházat játszottok velem?

- Ez nem színház, sajnós, sokkal több annál. Egyszerűen nem bírok Máriával. Hogy ő nem tud gyerek nélkül élni, a tanítványait hiányolja, és a kisunokám fogja pótolni a tanítványait. Ennyi az egész. Tudom, hogy nem kevés.

- Mennyi idős a gyerek?

- Még nincs két hónapos.

- Hogy hívják?

- Zolika.

Mária megerősítette az eddigieket. Hogy neki nem lehetett gyereke, a családjukban nincs egyetlen gyerek, ő ápolni, nevelni fogja Zolikát, ameddig él. Így egyeztek meg Marikával.

- És milyen kapcsolata lesz Marikának a gyerekekkel?

- Naponként láthatja, hiszen nem lakik messze. Neki dolgoznia kell, ha becsületesen akar élni, nem is tudná gondozni ezt a szerencsétlen gyereket. Nézd meg, milyen édes, milyen szép kék szeme van! Az apja román, őt is annak akarták beírni, de nem engedték, így lett Zolika. Jövő vasárnap kereszteljük a református templomban, itt a közelben.

- Te leszel a keresztanya?

- Igen.

- És a keresztapja?

- Az te leszel. Nem Zolika az első keresztgyerekünk, gondolj a gyantaiakra!

Nem szólhattam semmit, én sem vagyok vadember. Így lettem ismét keresztapa.

A Marika helyzetén és az anyaság kérdésén mélyen elgondolkoztam. A nőnek az a legszebb feladata. Istentől és a természettől kapott törvényszerű rendeltetése, hogy anya legyen. Fizikai és egészségügyi szükségessége is, mert a női szervezet megkívánja, kiköveteli az anyaságot. Valóban egészséges nő csak az lehet, aki legalább egyszer, de inkább többször átesett a szülésen, vállalva az anyaságot. Aki megmarad vénkisasszonynak, törvényszerűen testi és lelki zavarokkal küzd, defektusos a viselkedése, nem lehet a szó legteljesebb értelmében nő. Fizikai elváltozások terhelhetik, viselkedési zavarokkal küzd, különöc, félszeg, szenvedélyek rabjává válhat.

A lelki élete sem lehet nyugodt és kiegyensúlyozott. Állandóan látnia kell, hogy más nők mennyivel gazdagabbak és boldogabbak még akkor is, ha gondterhelt az életük. Édesanyánk négy gyermeket nevelt fel, és végigsírta miattunk életének felét, mégsem volt nála boldogabb édesanya, és nem tudott volna elképzelni egy gyermektelen életet. Róla számtalanszor leolvashattam azt az életbölcseleti tézist, amiben mindig is hittem: lehet, hogy az életben nincsenek boldog évek, csak hónapok, napok, esetleg csak boldog percek, de ezekért a percekért is érdemes élni, mert kitörölhetetlenek, tartalmassá tehetik az életet.

Egy ügyvéd barátom 35 éves korában váratlanul meghalt, s rá egy évre az édesapja is. Özvegy édesanyja még nagyon sokáig élt, és sokat sírt. Még átkozta is magát, hogy megmaradt egyetlen gyermeknél, mikor több is lehetett volna.

- Bartha néni nagyon boldogtalan lehet - mondtam egyszer sajnálkozva neki.

- Jóska, maga nagyon téved. Én nagyon boldog asszony vagyok. Mert mikor sírok, mindig vele vagyok, illetve velük. Elbeszélgetünk, elviccelődünk, még civakodunk is egy kicsit. Aztán sokat imádkozom értük. Nem is tudom, hogyan lehetett volna ilyen tartalmas az életem, ha nincs gyermekem.

42

Édesapánk nagyon szerette mindegyik gyermekét, minden áldozatot meghozott volna értünk, de Mária volt a kedvence, mert rá ütött, benne fedezte fel legjobb tulajdonságait: a szorgalmat, a kezűgyességet, a leleményességet, a legmegbízhatóbb életrevalóságot. Négy gyermeke közül csak Mária értett a matematikához, csak neki volt hozzá türelme. Még a tanítóképesítői vizsgán is megdicsérték okos meglátásait, pedig lázasan és magántanulóként szerzett oklevelet. Édesapánk számolási készségét is megdicsérték az általános iskolában, s noha színjeles tanuló volt, mégsem taníttatta a nagyapánk, hogy kihasználhassa otthon a szabóságban.

Mária is olyan kicsi termetű volt, mint édesapánk.

Nagyon mérges volt Máriára édesapánk, hogy elvállalta Zolika ápolását, mert féltette őt, s maga is rászorult az ápolásra, de ő sem tehetett mást, mint mi: bele kellett törődnie Mária elhatározásába. És miért ne törődött volna bele: neki már csak két hónapja volt. Ő sem tudhatta ezt, mi sem.

Az utóbbi időben édesapánk sokat fogyott, az étvágya csökkent, a kedélyállapota is teljesen megváltozott. Minden megmozdulása, egész gondolkodásmódja azt igazolta, hogy megválni készül az élettől. Senki sem akart hinni neki, hiszen néhány héttel korábban még jó erőben volt, s tudtuk, hogy mennyire szívós. Hogy őszinte legyek, meg sem mertem kérdezni az orvosoktól, mi baja, milyen betegség veszélyezteti. Nem tudtam elképzelni az apám elvesztését, annyira szerettem őt. Egy ágyban aludtam vele 16 éves koromig, mert szegények voltunk, s csak akkor építhettünk egy nagyobb, háromszobás házat. Kisgyermek voltam még, talán elsős elemista, mikor elsírtam magam egy este az ágyban, ő még a műhelyben dolgozott: mi lesz velem, ha egyszer az apám meghal? Én abba belepusztulok. S most megint feltört belőlem a kérdés: mi lesz?

Egyszer megkérte Eta húgomat, hogy főzze meg nála a vasárnapi ebédünket, és ebédeljünk ott valamennyien. Édesanyánkat nem hívta, ő sem ajánlkozott. Nem beszéltek egymással, de nem is haragudtak. Már írtam róla, ez valami megfoghatatlan dolog. Különleges magyar átok, mert mi vagyunk a világ legátkosabb, legszerencsétlenebb népe. Megérdemelt isteni csapás következményeként, amit egyelőre el kell viselnünk. Megtörténhet, hogy még nagyon sokáig. Ott voltunk tehát a kis magánházában, a város szélén. Váradvelencén. Mikor eladtuk a visszacsereért belényesi házunkat, szüleink megosztották a pénzt. Apánk ezt a kis házat vette magának, anyánk elosztotta köztünk a rá eső részt. (Majdnem megszakadt a szívem, annyira fájt ez az osztozkodás nekem, mert eszembe jutott Móricz megható novellája, A birkaitató válú című, amely az örök magyar civakodást és összeférhetetlenséget jelképezi, s nagyon gyönyörűnek találtam, hogy nálunk ez nem úgy történik, hanem teljes egyetértésben. Mintha a szívét osztotta volna szét anyánk.)

Édesapánk nyugodtnak látszott az ebédnél, amit annak tulajdonítok, hogy öten is együtt lehettünk, itt volt mind a négy gyermeke. Ritkán történt ez meg. Nyugodtnak, de nagyon elmélyültnak, s ha a legmegfelelőbb szót keresném, csak azt mondhatnám: végtelenül bölcsnek. Beszélgettünk mi ott mindenféléről, de tudtuk, hogy mellébeszélés mindez, s vártuk, hogy ő szólaljon meg. Ő is várta, kereste a legmegfelelőbb pillanatot. Megtalálta végre:

- Biztosan úgy történt minden, ahogy elő volt írva. Sok csapás ért bennünket, de mindig megmaradtunk. Isten megtartott bennünket. Mindent elkövettem, hogy felneveljelek benneteket, ez sikerült is nekem. Sok mindent másképpen kellett volna, tudom én ezt, de most ne ezen keseregjünk. Örüljünk, hogy együtt lehetünk. Szeretném, ha megértenétek egymást, ez a legfontosabb kérésem hozzátok.

Az ebéd végeztével egy kartondobozt vett elő, iratokat tett elénk, és kioktatott:

- Megtörténhet, hogy megjelenik a magyarországi tanár, aki leelőlegezte a váradi házunkat, amit visszacsereltünk a belényesire, s akkor ezt az előleget vissza kell fizetnetek. Ebből a házból, ami a fejetek fölött van. A román törvények még erre sem köteleznek, de a becsület így kívánja meg. Nem hinném, hogy jelentkezik, mert állítólag eltűnt a háborúban. Bár jelentkeznék. Ezekre az iratokra úgy vigyázzatok, mint a két szemetekre!

- Ez a kis ház törvény szerint rendben van?

- Ez a nevemen van, egy vesszőnyi sem hiányzik az irataiból. Ez a tietek lesz.

Egy másik írást is elővett s egy vitézségi érmet, egy kisezüst kitüntetést:

- Ezt jól dugjátok el, és senkinek se beszéljétek róla! Nem sok reményem van hozzá, de megtörténhet, fiam, hogy ennek még nagy hasznát vedd. Ha nem, akkor is őrizd meg emlékednek! És ne feledd el, hogy apád nem ismert nála nagyobb magyart! Persze voltak nagyobbak, de én a magam helyén voltam nagy. Úgy érzem, mindent megtettem, amit a haza tőlem megkívánt. Három frontot is végigharcoltam. Voltam a szerb fronton. Rettenetes harcokat vívtunk meg, mert a szerbeknél nincs jobb katona. Onnan az olasz frontra kerültem. A taljánok gyenge katonák, de jó volt a fegyverzetük, és sok külső segítséget kaptak. Részt vettem a piavei csatában és számos más ütközetben. Nagyon súlyos veszteségeink voltak ott, lovastól pusztultak oda az embereink a folyóban. Az orosz frontra vezényeltek. A muszkákat leitatták, úgy hulltak el, mint a legyek, de annyian voltak, hogy nem győztük golyóval őket. Orosz fogságba kerültem, másfél évig dolgoztam egy kaukázusi ólomhányóban. Onnan hoztam azt az ezüstvillát, amellyel gyermekkorod óta eszel, fiam, azt őrizd meg! Büszke vagyok rá, hogy hamar megtanultam oroszul: jobban, mint a többi magyar. Még Nestor doktor se beszél olyan jól, mint én, pedig az doktor, és okos ember. Aztán harcoltam a székely hadosztályban is Pali bátyáddal.

- Ő milyen katona volt?

- Nagyon bátor, fiam. Ha egymás mellett harcoltunk, nem volt nálunk bátrabb katona. S most el kell mondanom, nagyon megviselt az ő halála. Öt éve múlt, hogy meghalt, nagyon sok közös élményünket azóta sincs kivel megbeszélnem, ezért senki sem pótolhatja őt.

- A románok milyen katonák voltak, apu?

- Az erdélyiekről azt mondhatom, hogy nagyon jók. Bátor harcosok és jó bajtársak is. Mindent összegezve ezt tanuljátok meg: borzalmas dolog a háború, és gazemberség. Csak annak van joga harcolni, akit hódítási vággyal megtámadnak, mert a hazát meg kell védeni. Aki a hazának árt, az nekünk ellenségünk, ha honfitársunk is.

Édesapám feltúrta az inge ujját, és a karjára mutatott:

- Nézzétek meg, mi lett a karomból! Csak csont és bőr.

- Még rendbe jöhetsz, apu, csak enned kellene egy kicsit. Az biztos, hogy nem olyan erős a karod, mint mikor gyermekkorodban nagymamának mutattad: „Ni anyám, milyen kemény békám van!”

Ezt a fanyar viccet most nagyon helyénvalónak találtuk, el is mosolyogta magát édesapánk. Köztudomású volt a családukban, hogy édesapánk nagyon erős, olyan kis Botond-embert láttunk mindig benne. A békamutogatás megtörtént dolog. Pali bátyánk nehezen tudta elviselni gyermekkorában, hogy a bátyja olyan erős, s nem tetszett neki, hogy a békáját mutogatja, reklamálta is: minek az erővel dicsekedni! Sokszor felemlítették ezt a kis történetet felnőtt korukban is, s mindig jót nevettek rajta.

Zsazsára pedig jellemző volt, hogy az apró tréfáknak nagy mestere, most is elemében volt. De kellett is a tréfa, hogy feloldja a szomorú hangulatot.

Halálunk napjáig emlékezetünkben marad ez a közös ebéd, ami tulajdonképpen édesapánk halotti torja volt. Most ültünk utoljára az asztalánál.

Egyik kórházból a másikba utalták át szegényt. Most épp az ideggyógyászatban feküdt, a 6-os számú kórházban, mert általános érelmeszesedése is volt. Ezt már biztosan tudtam, de nem hittem abban, amit a nagynénémről hallottam, épp ebben a kórházban, hogy rákos is. Ezt megcáfolta egy orvos. Amiben sohasem hittem volna, állítólag a szíve is nagyon legyengült. Mindig erős szíve volt.

Sokáig kerestem akkor, mert ez a kórház számomra eddig ismeretlen volt. Már véget ért a vasárnapi ebédjük, a legtöbb beteg az udvaron sétált a kellemes enyhe időben, mikor észrevettem a nyitott ablakon át, hogy az ágyán ül, háttal nekem. Kinyitottam csendesen a kórterem ajtaját, és oldalról vetődött rá a tekintetem. Úgy ült az ágyon, hogy a lába nem érte a földet, nem nőtt meg nagyobbra, de azért normális méretű embernek számított. Egyedül volt, s nem látott engem. Maga elé nézett meredten, végtelen szomorú tekintettel. Ki sem mondhatom, mennyi fájdalmat okozott nekem, de egy-két percig nem léptem be, hogy kínozzam magam. Ilyen természetem van, szeretek szenvedni másokkal, pláne az apámmal most. Aztán a legnagyobb csendben elsétáltam hozzá, s csak akkor vett észre, mikor már mellé érkeztem. Éppen hogy megcsókolt, de éreztem, hogy ez az üdvözlés nagyon messziről és nagyon mélyről jött.

- Mire tetszik gondolni, apu?

Én mindig így szólítottam, sohasem tegeztem a szüleimet, mint a húgaim. Nekem ez nem ment, nem is erőltettem.

- Hogy mire gondolkod, fiam? Hát arra: csak ennyi az egész?

- Nem értem, apu.

Tettem magam, hogy nem értem.

- Hogy csak ennyi az élet? Mintha csak tegnap lettem volna gyermek.

71 éves volt.

Nem beszéltünk egy darabig, csak gondolkoztunk, mert nem tudtam hirtelenében mit mondani. De ez a mondata nagyon belevésődött az emlékezetembe, s most, mikor ezeket a sorokat írom, különösen megdöbben: a 71-ik életévemben vagyok, s ugyanazt vallom, érzem. Nyomasztóan érzem. Az élet egy múló pillanat, óriási ajándék, és milyen ostobán éljük le.

- Nem kell ilyesmivel foglalkozni, apu. Senki sem tudja, hogy meddig él. Én biztosan tudom, hogy felerősödik. Mi foglalkoztatja még aput?

- Jelentéktelennek látszó dolgok is. Tegnap azt fájlaltam, hogy 1940 óta, hogy Váradra költöztünk, nem csinálhattam több zsinóros lajbit. Ugye milyen nevetséges dolog?

- Cseppet sem az. Senki sem csinált olyan zsinóros lajbikat az egész megyében, s még csak egy darabunk sincs, hogy emlékül megőriztük volna, vagy akár egy múzeumban. Ezt fájlalta Mán Kornél bácsi is a börtönben. Tőle tudom, hogy senki sem csinált ilyen lajbikat.

Meg is szűnt 40 után ez a népviselet a Dél-Biharban, nem volt már mestere. Tizenhét év múlva, folklórgyűjtési utam alkalmával mutatta egy román paraszt, hogy neki még van egy ilyen lajbija, de csak a nagy ünnepeken viseli, még vasárnap sem.

- Meg sokat gondolkodok a nagyanyátokra is - folytatta apám -, az édesanyámra. Mindig sajnáltam, hogy nem ismerhettem meg titeket. Nagyon jó édesanya volt. Sokat szenvedett nagyapátok mellett, de boldoggá tette az, hogy hat gyermeket nevelt fel, három leányt és három fiút. A

hetedik gyermeke, egy kislány, még csecsemőkorában halt meg. Nagyanyátok Arany János rokona volt, Arany Zsuzsanna, hiszen tudjátok. (Mindig büszkén vallotta ezt.)

Maradtak még fájó pontjai az életemnek, de ezeket már magammal viszem. Először is örülök, hogy végül megemberelted magad, elvégezted az iskoláidat. Többet adtál, mint amennyire számítottam. Engem az is boldoggá tett volna, ha tanítónak maradsz, mert gyönyörű pálya az, és te voltál az első tanult ember a családban, de te továbbtanultál a magad erejéből, gimnáziumi tanár lettél. Sokat szenvedtem azóta, hogy nem taníthatsz.

- Mert helyt álltam, apu. Egy tüdőlebenyemet adtam oda az iskoláimért, és azért kerültem börtönbe, mert nagyon tudták tanítványaim a magyart. Szégyen ezt öndicsékvően kimondani, de nehogy téves ítéleteket tápláljon már apu, azért hozakodtam élő.

- Tudom, fiam. Nem te fájsz nekem, nehogy félreérts, hanem a sorsod. Apa vagyok. Meg nagyon szerettem volna, hogy ledoktorálj. Az a Szatmári ügyvéd sohasem megy ki a fejemből.

Sohasem fogom megbocsátani magamnak, hogy nem doktoráltam, s teljesen megértem az apámat. Ő mindenben a felső határt, a maximum elérését akarta. Csak így lehetett gyermekkorában osztálya legjobb tanulója, felnőtt korában a megye legjobb piaci szabója. Neki ez volt a bogara, a mércéje, amit nem lehetett volna kivenni a fejéből.

- De mindennél jobban fáj, fiam, hogy beteljesült, amit akkor sejtettem, mikor Cilát nem vetted el feleségül. Emlékszel, mit mondtam akkor?

- Szó szerint idézem, apu: „Úgy érzem, fiam, most rontottad el az életedet.” És sírt apu. Anyu is sírt, meg a húgaim. Mindenki sírt. Még Cila is sírva integetett a vonatról. És én is sírtam, mikor a vonat már nem látszott. De nem tehettem róla, ha Cila korábban a szüleire hallgatott. A szüleire, akik a leveleim alapján rendes embernek tartottak, de sohasem láttak engem. Így aztán beleszerettem Dadiba, ő lett a nagy szerelmem. Hogy őt is elvesztettem a háború miatt? Nagyon sokan elvesztették a választottjukat.

- És aztán Cunit is elvesztetted. Szép kis menyem lett volna.

- Naponként imádkoztam érte a börtönben: hogy legyen esze, ne várjon rám. Politikai szempontból is jó lenne, ha férjhez menne, hiszen megőrizték miattam. Isten meghallgatott. Három évig várt, aztán férjhez ment.

- Negyvenhat éves leszel, fiam, és nem tudtad elrendezni az életedet. Sokkal könnyebben halnék meg, ha látnám a menyemet. Ha unokákat már nem is láthatok.

Valami felvillant az eszemben.

44

Édesapám néhány nap múlva a megyei kórházba került, földi állomásának utolsó helyére. Augusztus végén voltunk akkor, és nagy lázban égtem. A hónap első napján ismertem meg leendő feleségemet, Dallos Marikát, akiről nem is tudtam, hogy kisdíákkorában rövid ideig a tanítványom volt, s hogy egyszer később is vizsgáztattam, magántanuló korában. Ő tehát jól ismert engem, de elhallgatta még a kis csínytevő, alig néhány napja mondta meg. Az ismerkedésünk után három hétre megkértem a kezét, s most épp a gyűrűk sürgetése ügyében jártunk az ékszerésznél, hogy menyasszonyomként mutassam be édesapámnak a kórházban. Egy-két nap múlva készen lett volna a gyűrűnk, de a sors úgy rendelkezett, hogy ne várjuk meg ezt a két napot.

Alighogy kijöttünk az ékszerésztől, kisebb vihar érkezése látszott, ezért siettettem Marikát, hogy szálljon fel a villamosra, igyekezzék haza, este én lemegyek hozzájuk, aput pedig holnap, holnapután látogatjuk meg, immár a gyűrűt is felmutatva. Már készült felugrani, mikor hirtelen visszalépett:

- Józsi, én nem megyek haza. Úgy érzem, nagy hibát követtünk el. A gyűrűkért szaladgálunk, és apukád még nem ismer engem. Igaz, hogy ripsz-ropszra történik most minden, de nem tehetjük ezt. Menjünk fel azonnal a kórházba, hogy megismerhessen!

Felszálltunk a következő villamosra, és néhány perc múlva a kórháznál szálltunk le. A szokásos borral való lefizetése után a portás beengedett bennünket. Rohantunk az udvaron át az első emeletre. Személyes jó ismerősöm, Dr. Pop Stefan főorvos úr azzal fogadott, hogy épp jókor érkezünk, talán az utolsó pillanatban.

Alig tudtam szóhoz jutni:

- Annyira súlyos az apám helyzete? Ilyesmire én nem gondoltam.

- Sajnos igen. Megkapta az altatóját, rövidesen el fog aludni. Aztán nem tudjuk, mi lesz.

- Istenem, de döbbenetes helyzet!

Rohantunk a terembe.

- Kezét csókolom, apu.

- Kezét csókolom, Józsi bácsi.

Édesapám olyan halkán fogadta a köszönésünket, hogy alig hallatszott, s a szeme Marikán akadt meg, akit életében nem látott. Marika nagyon jól nézett ki, lilás rózsaszínű ruha volt rajta.

- Apu, bemutatom a leendő feleségemet, rövidesen a gyűrűs menyasszonyom lesz.

Marika könnyezve csókolta meg haldokló apámat, és megsimogatta. Bemondta a nevét.

Édesapám végigmérte élete utolsó tekintetével leendő menyét, még volt annyi ereje, hogy egy kicsit billentsen a fején, s már teljesen eltakarták szemét az örömkönnye, mikor intett, hogy hajoljak felé. Talán már nem is látott, csak elképzelt engem, mikor a fülembe súgta:

- Nagyon örülök, hogy nem egy cifra lányt választottál, hanem egy ilyen helyeset. Isten áldjon meg benneteket!

Ez volt életének utolsó mondata, ez az atyai áldás. Behunyta a szemét, és az altató hatására el is aludt.

Reggel hét óra körül halt meg, kedvelt lánya, Mária karjaiban. Ő fogta le a szemét.

Ki merné azt mondani, hogy nincs Isten az égben!

Augusztus 30-án temettük el, és szeptember 8-án tartottuk az eljegyzésünket, Petőfiék esküvőjének évfordulóján. A legnagyobb csendben és zártságban. Óriási szívfájdalommal és kimondhatatlan nagy örömben.

Az esküvőnket édesapám halála után négy hónapra tartottuk meg, szintén visszafogottan, családi körben. A hozzátartozóim isteni ajándéknak tekintették ezt a napot, mert az eljövételében már egyáltalán nem bíztak. Nem is csoda, ha figyelembe vesszük, hogy 25 évig készültem a nősülésre, és négy alkalommal is megakadályoztak külső és belső körülmények: a háború, egészségi állapotom átmeneti romlása és politikai okok. Nem volna szép elhallgatnom, hogy válogatós is voltam, minden leányban egykori nagy szerelmemet, Dadit, vagyis Adélt kerestem, noha tudnom kellett volna, hogy több Dadi nincs, nem is lehet, s az is nevetséges szempont, hogy Dadi barna volt, s a szőkék most már nehezebben jöhettek számításba. Pedig mennyi rendes lány volt, akikkel érdemes lett volna megosztani az életet. Szépek, komolyak, rendesek. Legalább akkora értékek, mint magunk is - háborúból szerencsésen visszamaradt fiatal emberek.

A mi generációnk - 20-25 évesen - már beállította az életét a háború idejére, s mikor betört a kommunizmus, szétoszlatott minden reményt, felborította a terveket, s nagyon nehéz volt beilleszkedni az új rendszerbe, egészen más elképzelésekkel s egy olyan rohanó élettempóban, hogy az emberek holtfáradtan érkeztek haza a munkából, sem idejük, sem kedvük nem volt a szórakozásra, az ismerkedésre. Gyűlést gyűlés követett a kommunista hatalom uralomra jutásakor, hogy lekössék az embereket, gondolkozni se legyen idejük, s az eszme sulykolásával megtörjék, megváltoztassák az egyéniségüket a tömeglélektan már jól ismert lenini tapasztalatainak alapján. Ha éveken át mindenki azt ordítja a fülünkbe, hogy a fekete fal fehér, végül már magunk sem kételkedünk benne, hanem tudomásul vesszük.

Évtizedekig tartó megfigyeléseim alapján mondom, hogy a magyar férfiak nehezebben nősülnek mint a románok, s nehezebben oldódnak fel a házasságban is. Ebből kifolyólag sok leányunk marad pártában, főleg azok, akik komolyan fogják fel az életet, s nem közelíthetők meg könnyű fajsúlyú udvarlásokkal. Ez a férfias nehézkesség is egy ősi magyar átok.

Mária nem győzött gratulálni az esküvőnkön:

- Minden elismerésem a tiéd, Marikám, mert ilyen nehezen nem nősült még férfi, mint a mi bátyánk. Hogy háromheti udvarlás után megkérte a kezedet? Hát ez fantasztikus! Ezt fel kellene írni valahová!

Eta húgom is megtette talpraesett megjegyzését:

- Huszonöt évig mostam rá, Marikám, most átadom neked a fehérneműit, s azt kívánom, hogy te is sokáig csináld. Isten éltesen benneteket!

Mindkét családnak jól jött ez a házasság, mert Marika is 34 éves volt már, ő sem ment férjhez akárkihez, inkább várt.

Marikának minden pozitív vonása megvolt hozzá, hogy helyt álljon a házasságban, mert nem kényeztették el otthon, hanem munkára nevelték, jó háziasszonyt faragtak belőle. Ezzel magyarázható, hogy családjukban mindenki befogadta és megszerette, s az édesanyám valósággal rajongott érte.

Mária úgy belejött az anyaságba, hogy sok valóságos anya példaképének tekinthette volna. Még fürdőszobája sem volt, hogy megkönnyítse a gyermek fürdetését s az ápolással járó sok-sok mosást, melegíteni kellett a vizet, s a ruhafélék szárítására is csak a konyhában kerülhetett sor a téli hónapokban, sűrűn kifeszített köteleken, radiátorok hiányában. Két kicsi nyugdíjukat úgy kellett beosztaniuk, hogy a hónap minden napjára jusson valamicske, és Zolika volt az elsődleges szempont, minden egyéb kiadásnak az ő fenntartásához kellett igazodnia.

Zolika nem volt rossz gyerek, mintha megérezte volna, hogy az ő helyzetében nem illik rossznak lenni: eljátszadozott, elnézelődött, s Máriát boldoggá tette a pótanyaság. Váltig mondogatta a szomszédainak is:

- Semmi örömöm nincs, csak ez a gyerek.

Lélektanilag indokolt volt a viselkedése, a beállítottsága, mert ő most már valamitől mindig menekült, attól a valamitől, aminek a nevét ki sem szabad mondani, mert esetleg mindjárt meg is jelenik, s ha szemügyre veszi az embert, lehetetlenség tőle szabadulni. Nem is jó gondolni rá, hogy be ne fészkelje magát az agyba végképp és menthetetlenül - még öngyilkosságba kergetheti kiszemelt emberét.

Attól a haláltól menekült Mária, amely most már a feje fölött lebegett.

Mikor már belefáradt időnként a gyerek ápolásába, édesanyánk vette át a szerepét, úgy ápolta Zolikát, mint egykor az övét.

Az udvarbeliek nem tudták megállni, hogy véleményt ne nyilvánítsanak tavaszodván, mikor a ruhaféléket már kint kellett szárítani az udvaron:

- Miért mossa egy idegen gyerek pelenkáit? Nincs elég baja a lányának is, hogy csak magával törődjék?

Mintha valami közük lett volna hozzá. De hát ilyenek a magyarok. Összeférhetetlenek.

- Azért mosom, mert az én lányom nagyon beteg, én tudom azt a legjobban, s ez a gyerek neki a mindene. Értsék meg már, hogy a lányom tanítónő volt, és nem tud gyermektelenül élni, ha már neki nem lehetett gyereke.

Édesanyánknak is kijutott az életből megint. De hát ő úgy volt boldog és elégedett, ha kedvében járhatott a leányának. Mert az anyai ösztöne megsúgott neki valamit, amit ő is magába rejtett, mint Mária, azt a félelmetest: tudta, hogy nem sokáig járhat már kedvében gyermekének.

Közben megszületett a mi első gyermekünk is, Lacika, aki a világ legsírósabb gyermeke lett, de nagy örömet szerzett nekünk: vérbeli leszármazottként továbbviszi a családi nevet - s egyébként is akartunk gyermekeket. Nagynak született, hascsikarásos volt, ez okozta a sok sírását, és mozgékonyságában sem ismerte a határokat. Makkegészséges volt. Szerette Mária, hogyne szeretne volna, hiszen nagyon régóta várt ő is rá, s talán úgy őrvongott volna érte, mint most Zolikáért, ha a helyzet másképpen alakul, de Zolika most már olyan mélyen bevésődött a szívébe, hogy a kisfiam ott csak másodlagos szerepet kaphatott. Megértettük mi ezt, és természetesnek tartottuk.

1970 júniusának közepétől Mária többnyire fekvő beteg volt, de úgy érezte, hogy van még benne erő, ha kényszerítené az élet, talán a házimunkák elvégzésére is képes lehetne. Nem hagytuk már dolgozni. A lakás rendbentartását és a konyhai teendők elvégzését Lajos vállalta magára, s a nyári vakáció kezdete után Zsazsa vette át Zolika gondozását. Mária nem is gondolt rá, hogy lemondjon róla.

Ilyen körülmények között érkezett a meghívás Síterből: egykori elsős tanítványai és szüleik nagyon szívesen vennék, ha Mária tanító néni részt venne a végzősök bankettjén, nagyon megszerették őt, tisztelje meg őket a jelenlétével.

- Feltétlenül elmegyek! - fogadkozott Mária - Nem láttam azóta a kis tanítványaimat, nagyon kíváncsi vagyok, hogy néznek ki. Mennyit nőhettek hét év alatt!

- De Mária, nincs, aki elkísérjen, mert nekem Zolikával kell maradnom! Hogy indulsz el?

- Ha ott halok meg, akkor is elmegyek! Nem tudom megállni, hogy ne lássam őket!

Hiábavaló volt Zsazsa minden igyekezete, nem tudta lebeszélni az utazásról.

Óriási volt Síteren az öröm, a hosszú évek utáni találkozás nagyon sok élményt elevenített fel, csak úgy peregtek a kérdések:

- Tetszik még emlékezni rám, Mária tanító néni?

- Te locsoltad a virágokat, Erzsike, nem is száradt el egy sem, miután rád bízam őket. Nagymamád él még? Elég sokat betegeskedett.

- Beteges ő most is, de azért még bírja magát. Tessék meglátogatni, biztosan megörül neki!

- Ez meg Esztike, nézd csak! Az írásod most is olyan szép tiszta? Csak az ékezeteket nem tetted ki rendesen. Most kiteszed, ugye?

- Hát bizony megtörténik, hogy nem teszem ki, de azért sokszor eszembe jut Mária tanító néni intése, s ilyenkor nem hanyagolom el.

Hívták a házakhoz is, de csak néhány családhoz juthatott el, mert közben már nem érezte jól magát.

Erzsike nagymamája azt sem tudta, hová tegye örömében, hová ültesse le:

- Ide tessék már erre a székre, itt közelebb! Jaj Istenem, azt hittük, hogy sohasem látjuk már többé Mária tanító nénit, úgy elment tőlünk. Mondták is a gyerekek, hogy alig volt nálunk két évig, és máris elment. Pedig úgy szerették volna, hogy maradjon. De hát ilyen az élet. Most hogy tetszik lenni?

- Sehogy, drága Juhászné, sehogy, és lehet, hogy már nem is leszek jól.

- Nem lehet azt tudni, tanító néni. Látja, én is milyen beteges vagyok. Az voltam akkor is, mégis megvagyok. Igaz, hogy fekszem sokat, de azért teszek-veszek, amíg csak bírom. Mindnyájan Isten kezében vagyunk. Ha ő akarja, még sokáig élélhetünk.

- Én pedig úgy érzem, hogy most épp rajtam gondolkozik a Jóisten, maga sem tudja, hogy elvegyen-e.

- De jópofa tetszik lenni, vagy hogy is fejezzem ki magam. Amíg viccelődik az ember, addig nincs olyan nagy baja. Csak tessék imádkozni, s valahogy kialakul majd. Én csak azt mondom: akárhogy alakuljon is az életünk, a Jóisten mindig tudja, hogy mit akar, mi válik javunkra. Aztán legyen, ahogy lennie kell.

Ilyesféle beszélgetések folytak le mindenütt, a házakban meg az utcán is. És Mária kimondhatatlan örömet érzett, hogy ismét egykori tanítványaival lehetett. Úgy szerette őket most is, mint régen. Talán még jobban is, mert bennük látta a magyar jövőt. Ők néhány éven belül megházasodnak, otthont alapítanak, és nem válnak el olyan megfontolatlanul, mint a városiak. A család náluk család, a béke és a nyugalom fészke, nem tűzfészkek. Csak adná Isten, hogy ne egy, hanem több gyermeket is vállaljanak!

Ilyen szavakkal számolt be Mária az élményeiről.

48

Az ellenségünknek sem kívánjuk, ami ezután következett.

Két év sem telt el édesapánk halála óta, s Mária húzta az életet. A szó legigazibb és legbölcsebb értelmében húzta, kitolta, meghosszabbította ezt a nagyon is rongyosnak látszó életet. Csak ő tudta, hogy mennyire nem rongyos az, még akkor sem, ha naponként fércelt egyet-egyét rajta, mert az élet mindaddig élet, amíg bírjuk, amíg nem szenvedünk. A vesegörceihez viszonyított mindent.

Ez az elmúlt két esztendő volt Mária életének legértékesebb időszaka, amit Isten csak kivételesen, nagyon keveseknek ad meg, s mindig az arra legjobban érdemeseknek. Én már csak mérlegelek: Isten azért zúdította Máriára azt a rengeteg csapást, ami másokat könnyen az öngyilkosságba taszított volna, hogy megadja neki utolsó két évében az anyaság kimondhatatlan örömét. Tudom, hogy mások szemében ez badarságnak, valótlanságnak, sőt hazugságnak tűnik, de azok a mások semmit sem láttak, semmit sem tudnak. Mária egész életében bolondosan szerette a gyerekeket, s főleg ezért vállalta el a tanítást magyar, román és cigány iskolában egyaránt, betegen és a legnehezebb életkörülmények között is. Ez a végtelen szeretet tette őt képessé arra, hogy élvezetet találjon az óráiban, hogy beleszuggerralja tanítványaiba a lelkét s ezáltal az ismereteket is. Ő tizenegy faluban tanított. Biharfélegyházán csak négy, Paptamásiban csak öt hónapig, másutt többnyire egy-két évig, de ezek a rövid időszakok is elegendők voltak hozzá, hogy a gyerekek a rajongásig megszeressék, és alkalmazkodjanak hozzá, kedvében járjanak, szót fogadjanak. 46 éves pedagógusi megfigyeléseim és tapasztalataim alapján elmondhatom (még mindig tanítok), hogy példátlan jelenséggel állok szemben: Máriát nem érték pedagógusi kudarcok. Töröm a fejem és gyötöröm magam, Zsazsa húgom visszaemlékezéseit is igénybe véve, hogy legalább egyetlen kudarcára rábukkanjak, s mindig csak azt érzem, hogy képtelenségre vállalkoztam. Ha fáradtan és betegen jött haza egy-egy hétvégen, akkor is tele volt tervekkel, élményekkel, öröm csillogott a szemében. Ha meghazudtolnám az igazságot, nem volnék méltó arra, hogy pedagógusnak nevezzem magam, még akkor sem, ha arra gondolok, hogy egy tudólebenyemet adtam oda az iskoláimért, s hogy 25 évi kényszermunkára ítéltem magam magyartanárként egy esztelen diktatórikus országban. De akkor sem volnék korrekt pedagógus, ha elhallgatnám azt a pedagógusi csodát, amit Mária jelentett és jelent a szememben. Én nem láttam ilyen keserves tanítói életet, és nem olvastam róla. Telegden három évig, a diószegi cigány iskolában 4 év és 3 hónapig tanított csupán, s ez volt pályájának két leghosszabb állomása. Csodát művelt még a cigány iskolában is.

Egy fénykép áll előttem: Mária magához szorítja Zolikát, az arcuk szorosan összeér, s most már csak Mária tekintetét fürkészem. Mi az, amit látok? Hogy fejezhetném ki szavakkal? Ez afféle földi üdvözlés, Istentől kapott rendkívüli ajándék, semmi más nem lehet. Hát ekkora ereje van a szeretetnek? Fantasztikus dolog! Mária el tudta hitetni magával, hogy ő édesanya, és tanítói küldetése mellett ezt az elhivatottságot is tökéletesen teljesítette. Ezt megérteni nagyon nehéz, s én csak arra kérem az Istenemet: bár megérezné minden magyar nő, hogy az anyaság vállalása a legszebb feladat, és annyi maradandó örömmel jár, amit semmi más nem adhat meg.

Ha nincs Zolika, Mária nem húzza még két évig az életet, ebben biztos vagyok. És ez a két év kárpótolta őt az élet minden szenvedéséért. Így lehet hasznosítani és tartalmassá tenni egy egyébként valóban rongyos életet.

Istennek terve volt Máriával, nagyon komoly terve, és ő ezt a feladatát teljesítette.

Életének utolsó négy hónapja rettenetes volt. Az urina megfertőzte a vérét, besárgult, és lég-szomja lett. Bebeszélte magának: ha befekszik a kórházba és perfúziót kap, ez felerősíti őt, és még sokáig élélhet. Unszolta Zsazsát, megparancsolta neki, hogy beszéljen dr. Pop Iuliu urológussal: vegye fel őt az osztályára, és intézkedjék a perfúzióról.

- Drága hölgyem, nincs itt már kit felvenni, azért küldtük a múltkor haza. Higgye el nekem!

Nem hittük el, mert nem tudtuk elképzelni Mária halálát. Neki már annyiszor meg kellett volna halnia, de porából megelevenedett főnixmadárként mindig új életre kelt. Krizsár főorvos úr sem akarta már megoperálni, s azóta tizenkét év telt el. Én is felkerestem Pop doktor urat, és megkértem, vegye igénybe minden tudását, s meglátja, Mária életigénylése milyen csodára lesz képes.

- Tanár úr, mi minden betegünkért odaadnánk a szívünket, de teljesen tehetetlenek vagyunk.

- Ezt mondta Krizsár főorvos úr is, és a húgom kiharcolta tőle az életet, megmenekült.

- Nagyon sokra értékelem ezt az élni akarást, a testvérük iránti nagy szeretetet is, de meg kell most már mondanom: ezúttal nem menekülhet meg. Már nincs is veséje tulajdonképpen, csak vesekérge van. Néhány napja lehet.

Sokan ismerik már ezt az érzést, ami bennünket a földre vert. Várni azt, amitől a legjobban félünk, s amibe sohasem nyugodhatunk bele: a megváltó, a könnyítő halált. Próbáltam ebbe az irányba terelni magamat, de Zsazsa nem nyughatott.

- Doktor úr, nem tudom lebeszélni a beutalásról, nagyon kérem, utalja be!

Sokszor elmondtam már: ha a román ember úriember, akkor nagyon is az, finomságban felülmúlhatatlan.

Pop doktor úr megsajnálta bennünket:

- Mondja meg a kedves nővérenek, holnap jöjjön be, hátha ürül egy ágyunk, a többit majd meglátjuk.

Mária másnap Zsazsával indult el a kórház felé. Szerencsétlenségükre több ismerősükkel is találkoztak az úton, a villamoson is, akik valamennyien szinte szó szerint azt kérdezték tőle:

- Mária, mi van veled, hogy olyan sárga vagy?

Ezzel betették a bogarat a fülébe, már nem hagyott békét Zsazsának, negyedóránként kérdezte meg:

- Igaz, hogy olyan sárga vagyok?

- Én nem látlak sárgábbnak, mint máskor. Isten tudja, voltál te már ilyen. Az ismerősök régóta nem láttak, s úgy vélik, hogy egy kicsit sápadtabb vagy.

- Csakugyan nem vagyok sárga? A tükörben sárgának látom magam.

- Lehet, hogy egy kicsit sárga vagy, de biztos vagyok benne, te inkább annak látod magad. A betegek mindig hajlamosak ilyesmire.

Pop doktor úr beutalta Máriát a kórházba, elrendelte a perfúziót és az urémia állandó ellenőrzését.

Mária nem ette a kórházi ételleket, Zsazsa minden reggel teát és diétás kosztot vitt be neki, aztán délig mellette volt, vigasztalta, evésre buzdította. A 74 éves édesanyánk a fejét törte otthon, mit főzzön neki, hogy életben tartsa, felerősítse. Zsazsa hazaszaladt naponként az ebédért, este a vacsoráért, és majdnem éjfélig az ágyánál ült. Mária eddig sohasem beszélt a halálról, sőt azt vettük ki a szavából, hogy még mindig bizakodott, de egyszer így szólt, hosszas hallgatás után Zsazsához:

- Most már tudom biztosan, hogy meghalok.

- Ne beszélj butaságot, Mária! Máskor is voltál már gyengébben, s ugye milyen szépen rendbe jöttél?

- Bementem az irodába, és meglestem a lapomat. Az urémiám 220 volt. Már régóta 100-as urémiával élek, és úgy gondolom, sokáig élélhetnék így.

A nővérek elmondták az orvosnak, hogy Mária bent járt az irodában, s a laboratóriumi eredmény birtokába jutott. Az orvos utasította őket, hogy a laboratóriumban két lapot állítsanak ki, egy 100-as urémiáról szólót és egy valóságosat. A százast tegyék a dossziéba, és adjanak alkalmat Máriának, hogy megtekintse. De mondják meg neki, hogy az előző lapot elcserélték, a 220-as lelet egy másik betegé volt.

- Sejtettem, hogy 100-as lesz az urémiám, ma elég tűrhetően érzem magam.

Ismét hazakerült, aztán nyomatékos kérésére újból a kórházba. Leszámolása az étellel egyre gyakoribb lett, de sohasem végleges, mindig kiéreztek belőle, hogy reménykedik, s hogy kiegyezne akármilyen étellel.

- Zsazsám, ne hagyjál majd a kórházban meghalni, s a hullaházba se vigyenek! A Rulikovszkyba csak a temetésem előtt egy-két órával vigyetek ki, s a kápolnában ne hagyjatok egyedül! Akkor már mindig csak veletek legyek!

Egy este bementem hozzá úgy szürkületkor. Egyedül volt, s arra kért, hogy a villanyt még ne gyújtsam meg. Hosszú lesz úgyis az éjszaka, ne hosszabbítsuk meg. Félelmetesen sivárnak találtam ezt a kis kórtermet, a halál jelenlétét éreztem benne, aki most leselkedik ránk, s arra vár, hogy melyik lesz a legalkalmasabb pillanat. Borzalmas perceim voltak, s amit az egyik nővér mondott nekem távozásomkor a folyosón, már végképp elkeserített.

- Tetszik tudni, a legkedvesebb betegünk, mert senki sem ragaszkodott még ennyire az életéhez. 46 éves csupán. S ami a legszomorúbb: az ilyen betegek megfulladnak, mert nincs elég oxigén a vérükben.

Ettől a perctől kezdve én már nem számítottam normális embernek.

Az utolsó három hetet már otthon töltötte Mária. Nagy öröm érte ezekben a napokban: meglátogatta a diószegi cigány komaasszonya meg a kis keresztfia. 4-5 éves volt már a gyerek, s nagyon életrevalónak látszott. Az asszony elmondta, hogy rendszeresen jár a templomba. Mária megölelte, megcsókolta a keresztfiát, és megajándékozta őket.

Szeptember 12-én virággal állítottunk be hozzá, hogy névnapja alkalmából felköszöntsük. Kettős ünnepség lehetett volna, mert a feleségem is Mária volt. De milyen ünnepségről lehetett már itt beszélni? Reszkető kézzel vittem a virágot, arra gondolva, hogy esetleg egy halottat köszöntök fel. Előszobájuk nem volt, a konyhaajtajuk előtt álltunk meg. Szokásos beszélgetésre lettünk figyelmesek, még egy-egy nevetés is kihallatszott. Benéztem a kulcslyukon, s Máriát láttam a kis szemközti heverőn, amelyen Lajos aludt éjszaka az utóbbi időben. Ült a heverőn, a két lábát maga előtt keresztben tartva - sokszor láttuk őt ebben az ülő helyzetben -, kedélyesen mosolygott, mint akinek semmi baja sincs, a szomszédasszonya, dr. Zalányi Gyulané viccelődését hallgatva. Zalányiné Magda a kolléganőm volt, szintén magyaros tanár, még az egyetemről ismertem. Nagyon megszerette a húgomat, s noha tudta, hogy mi vár rá, volt annyi lelkiereje, hogy elszédítse őt megjátszott viccelődésével, még a nevetésre is ráhangolta.

- Isten éltesen sokáig, sógornőm! - köszöntötte Marika a belépésünk után, majd én is. Ha nincs Zalányiné, nem is tudom, mivé fajult volna ez a névnapi köszöntés, talán egy kitörő sírásba, mert senki sem bízhatott már a hamis „sokáig” szóban. De így csoda történt. Abban reménykedtünk mindjárt, hogy orvos ide, orvos oda, Mária újból csúffá teszi a tudományukat, s ki tudja, meddig él még! Isten csodálatos percekkel ajándékozott meg bennünket ismét, s már mondtam, egy-egy ilyen örömteli percért is érdemes megélni az életet.

Úgy mentünk haza a feleségemmel - most már az édesanyámnál laktunk, nem anyósomnál -, hogy örömhírt viszünk. Édesanyám csak bólintott, és jóval a lefekvésünk után, mikor már azt hitte, hogy alszunk, a konyhaajtó ablakán benézve olvasás közben találtam őt. Nem látott engem, nem is láthatott. Sírva olvasott, s ócska vastag könyvére ráismerve már tudtam, hogy mit olvas, mit imádkozik. Amit Mária minden operációja előtt és után, s ki tudja, milyen alkalmakkor még, Szikszay György „prédikátor” könyvéből szokott, ő mindig egyszerre imádkozott mind a négy gyermekéért. Ez volt az imádsága befejezése - részben már ismerjük:

„Szent felségednek ajánlom az ő világi életüket is. Viselj gondot őreájok, tápláljad őket, adj nekik egészséges testet, tartsd meg tagjaiknak és elméjüknek épségét, őrizd őket minden szerencsétlenségektől, parancsolj a te angyalidnak őfelőlök, hogy kezökben hordozzák őket, és fordítsanak el róluk mindennemű veszélyeket.

Az ő jövődöbeli világi állapotukra nézve is könyörgök szent Felségednek. Nem kérem azt, hogy nagy kincset és gazdagságot adj nekik e világon; mert ha téged félnek, elég gazdagok lesznek, a nélkül pedig mit használna nekik, ha mind az egész világot megnyernék is? Hanem csak azt kérem, hogy adj nekik módot, erőt és alkalmatosságot valamely tisztességes állapotra és hivatalra, a melyben jó lelkiismerettel foglalatostkodván, eledel és ruházat nélkül ne szűkölködjének, hanem tisztességes tápláltságuk legyen, és legyen tehetségök arra is, hogy segíthessék a szűkölködőket. Uram! hallgass meg és teljesítsd ezen szíves kéréseimet a te véghetetlen irgalmasságodból, a Jézus Krisztusért. Ámen.”

Az utolsó két héten egész éjszaka Zsazsa és Eta húgaim örködtek fölötte, nem felváltva, hanem egyszerre. Egy szobában aludtak vele, ezért szorult ki Lajos a konyhai heverőre. Nem mert elaludni, mert félt, hogy nem ébred fel többé. Gyakran ellenőrizte őket:

- Mit csináltok? Nincs valami dolgotok? Csináljátok azt!

A vérét egyre inkább elárasztotta az urina, az oxigénhiánytól fulladozott, gyakran alvadt vér jött ki az orrán, a száján, ezért édesanyánk is vele volt, majdnem egész nap. Nedves zsebkendővel törölte le az alvadt vért, mosta állandóan a zsebkendőket. Az utolsó napokban Mária arra kért, ne kövessem el azt a hibát, amit édesapánk halálakor elkövettünk, hogy két napra rá eltemettük, s a gyászjelentése csak aznap jelent meg az újságban, sokan reklamáltak, hogy nem tudtak eljönni a temetésre, vádoltak bennünket. Isten ments, hogy újból elkövessem ezt a hibát, a kívánságát ne teljesítsem! Megfogalmaztam a gyászjelentést, és három napig a zsebemben hordtam, hiszen minden pillanatban meghalhatott volna.

- Megírtad, bátyám?

- Nyugodj meg, húgom, ha mégis bekövetkeznék, azonnal megírom, de ne gondolj ilyesmire, te még sokáig élsz!

Lehet, hogy még mindig elhitte, mert ő nem tudott a halállal megbarátkozni.

A gyászjelentés pedig a zsebemben volt. Azt hittem, hogy felégeti az oldalamat, s hogy beleőrülök. Sohasem voltam lelkileg ilyen erős, de sohasem szenvedtem ennyire. Akartam is, hogy nagyon szenvedjek, hogy részese legyek a fájdalmának, hogy megosszuk valahogyan. Lehet, hogy sikerült. Lehet.

Az utolsó két napon a látása is meggyengült, éjszaka már nem érzékelt eléggé a villanyvilágítást sem, talán a kimerüléstől is, vagy félálomban lehetett:

- Miért nem gyújtjátok meg a villanyt?

- Meggyújtottuk. Ugye jobb most már így?

Szombat este volt, utolsó este, október 3-ika. Édesanyánk úgy nyolc óra körül elkészönt tőle:

- Isten áldjon meg, drága gyermekem!

- Téged is, anyukám!

Ez volt az utolsó szóváltásuk. Édesanyám Marikával ment haza. A mentőket sürgette egyre, s biztosan tudom, hogy még mindig reménykedve.

Negyed kettőkor vitték be a kórházba. Az orvos szobájában egy injekciót kapott, amitől meg-rándult, elkapta az asztal lábát, az életbe kapaszkodott.

Külön szobába vitték. Hörgött egyet, s utolsó megrázkódásával és fogásával akarta tudomásunkra adni, hogy nem adta meg magát a halának, őt legyőzték csupán.

- Mi ez a sok dátum? - kérdezte az ügyeletes orvos, mikor megkapta húgaimtól a kért adatokat.

- A műtétek helye és ideje.

Összezsapta a kezét:

- Istenem, ez a kicsi nő ennyi műtétet kibírt?

A nagyvárad Szent József-kórház udvarának pincelejárataánál egy kicsi női holttest fekszik, sárga színű bőrét villogtatva, mikor a megnyílt ajtó résén a nap sugarai nemkívánatos látogatóként befurakodnak. Sovány, szinte súlytalannak látszó holttest, hossza a 160 centimétert sem éri el, s akkor hogyan is gondolhatná bárki, hogy milyen szédítő harcok hordozója volt ez a kihűlt tetem, olyan hőse, aki a hétfejű sárkány hat fejét semmisítette meg, s csak a hetedikért vívott harcában kellett elbuknia.

Mindkét keze ökölbe szorítva, mint mikor a farkasjárta erdélyi hegyekben iszonyatos magányának hófúvásos útjain haladva, ez a két kis ököl érzékeltette Istenbe vetett bizodalmát s jelentette volna egyetlen fegyverét ha a veszedelmes vadak felfedezik, és rátámadnak.

Nem halt ő meg! Mária tanító néni pedagógusi lelke azóta is titokzatos varázserővel sugárzik ki minden sikeres nevelői és oktatói tevékenységre, mert az emberi energia sem vész el, hanem befészkei magát újabb küzdőterekbe.